

СПІВЗАСНОВНИКИ:

Державна наукова установа
"Книжкова палата України імені Івана Федорова";
Харківська державна академія культури

Шеф-редактор — Сенченко М.
Головний редактор — Давидова І.
Заступниця головного редактора — Васьківська О.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Давидова І. — д-р наук з соц. комунікацій, проф.
(голова редколегії), Україна
Сенченко М. — д-р техн. наук, проф. (заступник голови
редколегії), Україна
Кобелєв О. — д-р наук з соц. комунікацій, проф., Україна
Гандзюк В. — канд. наук з соц. комунікацій, доц., Україна
Льганасва В. — д-р іст. наук, проф., Україна
Киричок А. — канд. наук з соц. комунікацій, доц.,
Україна
Лопатовська І. — д-р філософії, доц., США
Мар'їна О. — д-р наук з соц. комунікацій, доц., Україна
Маркова В. — д-р наук з соц. комунікацій, проф.,
Україна
Мацюк Г. — канд. наук з соц. комунікацій, Україна
Сербін О. — д-р наук з соц. комунікацій, Україна
Ткаченко В. — д-р техн. наук, проф., Україна
Федушко С. — канд. техн. наук, доц., Україна
Шейко В. — д-р іст. наук, проф., Україна
Шпак В. — д-р іст. наук, проф., Україна

Рекомендовано до друку вченою радою Книжкової
палати України (протокол № 4 від 25.04.2024).

Відповідальна за випуск — Жданова Н.
Коректура — Панченко Є.
Комп'ютерні складання та верстання — Алексанян А.

Журнал "Вісник Книжкової палати" Атестаційною колегією
Міністерства освіти і науки України віднесено до наукових
фахових видань України в галузі соціальних комунікацій
(наказ МОН від 29.06.2021 № 735).

*Використання у будь-якій формі матеріалів, що опубліко-
вані в журналі, узгоджується з редакцією. Посилання на
видання обов'язкові. Авторські оригінали не повертаються.
Редакція не завжди поділяє точку зору авторів статей.*

Редакція, видавець і виготовлювач: Державна наукова
установа "Книжкова палата України імені Івана Федорова".

Адреса: просп. Л. Каденюка, 27, Київ, Україна, 02094
Тел.: +380 (44) 292-01-34 (приймальня),
+380 (44) 292-30-11 (редакція)
Факс: +380 (44) 296-71-15
E-mail: visnyk@ukrbook.net

CO-FOUNDERS:

Ivan Fedorov Book Chamber of Ukraine
State Research Institution;
Kharkiv State Academy of Culture

Editorial director — Senchenko M.
Editor-in-Chief — Davydova I.
Deputy Editor — Vaskivska O.

MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD:

Davydova I. — Dr of Social Communication, Prof. (chairman
of the editorial board), Ukraine
Senchenko M. — Dr of Technical Sciences, Prof.
(deputy chairman of the editorial board), Ukraine
Kobieliev O. — Dr of Social Communication, Assoc. Prof., Ukraine
Handziuk V. — PhD of Social Communication, Assoc. Prof.,
Ukraine
Iharnaeva V. — Dr of Historical Sciences, Prof., Ukraine
Kyrychok A. — PhD of Social Communication, Assoc. Prof.,
Ukraine
Lopatovska I. — PhD, Assoc. Prof., USA
Mariina O. — Dr of Social Communication, Assoc. Prof., Ukraine
Markova V. — Dr of Social Communication, Prof., Ukraine
Matsiuk H. — PhD of Social Communication, Ukraine
Serbin O. — Dr of Social Communication, Ukraine
Tkachenko V. — Dr of Technical Sciences, Prof., Ukraine
Fedushko S. — PhD of Technical Sciences, Assoc. Prof., Ukraine
Sheyko V. — Dr of Historical Sciences, Prof., Ukraine
Shpak V. — Dr of Historical Sciences, Prof., Ukraine

The Academic Council of the Book Chamber recommends
printing this Bulletin (Protocol № 4 from 25.04.2024).

Editor — Zhdanova N.
Proofreader — Panchenko E.
Computer layout — Aleksanyan A.

The Board of Attestation of the Ministry of Education and Science
designed the Bulletin of the Book Chamber of Ukraine as the
professional scientific publication of Ukraine in the field of social
communication. (Order of the Ministry of Education and Science
of Ukraine No. 735 of June 29, 2021).

*You can use the materials printed in the Bulletin by an agreement
with editorial staff. A reference to publications is necessary.
Manuscripts are not returned. Editors are not always agreeing with
point of view of the author.*

Ivan Fedorov Book Chamber of Ukraine, State Research
Institution is the editorial office, publisher and manufacturer.

Address: Av. L. Kadenuk, 27, Kyiv, Ukraine, 02094
Tel.: +380 (44) 292-01-34 (reception),
+380 (44) 292-30-11 (editors)
Fax: +380 (44) 296-71-15
E-mail: visnyk@ukrbook.net

З М І С Т

СТОРИНКА ШЕФ-РЕДАКТОРА

СЕНЧЕНКО М. Сорок років: від проєкту АСНТІ до електронних бібліотек3

КНИГОЗНАВСТВО. ВИДАВНИЧА СПРАВА

ВОРОНЦОВА А. Книговидавнича діяльність в Україні за підсумками 2023 року9

РЕЦЕНЗІЇ

СВАРНИК І. Три бібліографії 17

КЕПІН Д. Історичний портрет стародавніх соціумів 21

СОЦІОКОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

СЕНЧЕНКО М. Ера домінування Розуму 22

УДОВЕНКО А. Особливості онлайн-комунікації профспілкових організацій із молодіжною аудиторією 28

БІБЛОТЕЧНА СПРАВА

БОЖУК Л., КУРЧЕНКО Т. Фонд цінних та рідкісних видань бібліотек авіаційних університетів України 33

ІНФОРМАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ

FEDORUK O. Security and protection of information in electronic document management systems: improving the level of cyber defense 39

ВИДАТНІ ДІЯЧІ ТА ВИЗНАЧНІ ПОДІЇ

СЕНЧЕНКО Н. До 950-річчя преставлення преподобного Феодосія Печерського 45

CONTENT

CHIEF-EDITOR'S PAGE

SENCHENKO M. Forty years: from ASNTI project to electronic libraries3

BOOKSCIENCE. PUBLISHING

VORONTSOVA A. Book publishing activity in Ukraine following the results of 20239

REVIEWS

SVARNYK I. Three bibliographies 17

KEPIND. Historical portrait of ancient societies 21

SOCIAL COMMUNICATION TECHNOLOGIES

SENCHENKO M. The era of the domination of Mind 22

UDOVENKO A. Peculiarities of online communication of trade union organizations with a youth audience 28

LIBRARIANSHIP

BOZHUK L., KURCHENKO T. Fund of valuable and rare publications of scientific libraries of higher education institutions of Ukraine with an aviation component 33

INFORMATION ACTIVITIES

FEDORUK O. Security and protection of information in electronic document management systems: improving the level of cyber defense 39

PROMINENT FIGURES AND SIGNIFICANT EVENTS

SENCHENKO N. To the 950th anniversary of the death of Reverend Feodosius Pecherskyi 45

УДК 027.54НБУВ(477.411)(091)(045)

Микола Сенченко,
директор Книжкової палати України, професор,
e-mail: director@ukrbook.net

Сорок років: від проєкту АСНТІ до електронних бібліотек

25 квітня 2024 р. у приміщенні ДНУ "Книжкова палата України імені Івана Федорова" (КПУ) відбулося засідання круглого столу "Електронні бібліотеки та цифрові колекції". Захід було присвячено історичній даті — 40-річчю від часу впровадження проєкту автоматизації бібліотечних технологічних процесів. Організатори круглого столу — Книжкова палата України та Національний заповідник "Києво-Печерська лавра", за сприяння Міністерства культури та інформаційної політики України. В обговоренні теми взяли участь фахівці бібліотек м. Києва й

Інституту програмних систем НАН України. Інформацію про перебіг засідання та надані пропозиції учасників розміщено на сайті КПУ.

Початок робіт з впровадження АСНТІ в Україні

Минуло 40 років відтоді, як у квітні 1984 р. було ухвалено Постанову Президії Академії наук УРСР від 23.04.1984 № 187 "Про діяльність Центральної наукової бібліотеки АН УРСР у 1979—1983 рр.", що визначала проблеми й головні напрями діяльності установи. Наведемо окремі фрагменти оригінального документа.

ПРЕЗИДІЯ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР
ПОСТАНОВА № 187

м. Київ "23" квітня 1984 р.
Про діяльність Центральної
наукової бібліотеки АН УРСР
у 1979—1983 рр.

Заслухавши та обговоривши доповідь директора Центральної наукової бібліотеки (ЦНБ) АН УРСР доктора історичних наук Б. Н. Ковалевського та співдоповідь голови комісії по перевірці роботи ЦНБ АН УРСР член-кореспондента АН УРСР В. В. Васильєва про результати діяльності бібліотеки у 1979—1983 рр., Президія АН УРСР відзначає, що установою проведено значну роботу по інформаційно-бібліотечному обслуговуванню вчених республіки, формуванню інформаційного фонду; здійснено наукові дослідження у галузі бібліотекознавства, бібліографознавства і книгознавства.

<...> Разом з тим у виробничій, науково-дослідній та організаційній діяльності ЦНБ АН УРСР є суттєві недоліки та труднощі.

Бібліотека недостатньо активно здійснює перебудову своєї роботи у відповідності з сучасними вимогами до інформаційно-бібліотечного обслуговування наукових досліджень. Незадовільними темпами іде підготовка до організації автоматизованих інформаційних довідково-пошукових систем, оснований на сучасних досягненнях науки і техніки. Для здійснення цієї роботи ЦНБ АН УРСР не має власного відповідного структурного підрозділу, а допомога, що надається з боку Інституту кібернетики ім. В. М. Глушкова АН УРСР (член-кореспондент АН УРСР А. О. Стогній), є зовсім недостатньою. Низький рівень автоматизації бібліотечних технологічних процесів призводить до невиправданого перевантаження працівників, негативно впливає на якість роботи та умови праці. Досить великим лишається строк виконання замовлення читачів, оформлення нових книжкових надходжень.

<...> Бібліотека незадовільно забезпечена засобами механізації і автоматизації бібліотечно-бібліографічних процесів, технологічним устаткуванням, оргтехнікою. "Вузьким місцем" залишається виготовлення ксеро- і фотокопій на замовлення читачів. Потребує розширення база ремонту та реставрації книжкових і рукописних фондів.

Президія Академії наук УРСР постановляє:

Вважати, що діяльність Центральної наукової бібліотеки АН УРСР у 1979—1983 рр. не відповідає всім завданням інформаційно-бібліотечного обслуговування вчених АН УРСР.

Головними напрямками діяльності ЦНБ АН УРСР визначити:

<...> 2.4. Організацію довідково-пошукових систем, насамперед на основі сучасних засобів автоматизованої обробки і пошуку інформації.

3. Зобов'язати ЦНБ АН УРСР:

4. З метою забезпечення докорінної перебудови роботи бібліотеки на сучасній технічній основі та освоєння нового приміщення ЦНБ АН УРСР, що будується, зобов'язати ЦНБ АН УРСР:

4.1. До 10.06.84 розробити та подати на розгляд Бюро Президії АН УРСР пропозиції про невідкладні додаткові заходи по оснащенню бібліотеки оргтехнікою, апаратами для ксеро- та фотокопіювання, засобами автоматизації бібліотечно-бібліографічних процесів, ремонту та реставрації книжкових фондів, сучасними засобами протипожежної безпеки, а також по організації, фінансуванню та забезпеченню кваліфікованими кадрами робіт по обробці неорганізованих обмінно-резервних фондів та фондів філіалу № 1.

4.2. До 10.06.84 розробити і подати до Бібліотечної ради Президії АН УРСР план графіку робіт по організації та створенню автоматизованої системи науково-технічної інформації бібліотеки /АСНТІ ЦНБ АН УРСР/ (виділено М. С. – Ред.) та пропозиції по їх забезпеченню спеціалістами високої кваліфікації, а також до 01.09.84 план розміщення фондів, читальних залів і допоміжних служб у нині діючих будинках бібліотеки та новому приміщенні, будівництво якого завершується.

6. Контроль за виконання цієї постанови покласти на голову Бібліотечної ради АН УРСР академіка АН УРСР І. К. Походню.

Президент Академії наук УРСР
академік
Головний учений секретар
Президії АН УРСР
член-кореспондент АН УРСР

Б. Є. Патон

В. Ю. Тонкаль

Отже, у постанові чітко визначено всі завдання, що стояли перед колективом бібліотеки. Варто зауважити, що в АН УРСР багато питань успішно вирішували завдяки документам, в яких було конкретно визначено проблеми, що потребували першорядної уваги керівників установи, про яку йшлося. Конкретика завдань стимулювала їх ефективне виконання.

Згідно з планом, слід було здійснити якісну перебудову довідкового апарату Центральної наукової бібліотеки АН УРСР із використанням засобів автоматизації, що дозволяло оперативніше надавати й здобувати інформацію щодо фондів бібліотек.

При ЦНБ було створено лабораторію автоматизованих систем науково-технічної інформації (АСНТІ), яку очолював співробітник інституту кібернетики В. Дриянський. Наприкінці 1985 р. він подав звіт, у якому йшлося про фундаментальний аналіз літературних джерел із питань створення електронного каталогу й автоматизації окремих бібліотечних процесів в зарубіжних країнах, узагальнено інформацію та надано пропозиції щодо створення автоматизованої інформаційно-бібліотечної системи ЦНБ.

На перший квартал 1987 р. було заплановано впровадження першої черги автоматизованої системи науково-технічної інформації, до складу якої входять підсистеми, що забезпечують:

опрацювання нових надходжень, реєстрацію читачів, ведення машинних картотек, автоматизацію абонементів тощо. Другу чергу автоматизованої системи науково-технічної інформації мали ввести в дію у 1990 р. у новій будівлі бібліотеки.

Фахівці розробили ескізний і технічний проекти першої черги системи, розпочали етап робочого проєктування. Відповідно до технічного завдання, АСНТІ ЦНБ була призначена для автоматизації інформаційно-бібліотечних процесів ЦНБ і розроблялася як компонент першої черги автоматизованої системи інформаційного забезпечення АН УРСР. Технічну базу АСНТІ ЦНБ мали становити мікро- та мініЕОМ типу СМ та Єдина система ЕОМ (ЄС ЕОМ).

Інститут кібернетики АН УРСР не надто опікувався питаннями автоматизації, отже, прийшло розуміння, що над створенням АСНТІ бібліотечні фахівці мають працювати самостійно. У ЦНБ було створено відділ автоматизованих бібліотечно-інформаційних систем, який 1986 р. очолив кандидат технічних наук, випускник Харківського інституту радіоелектроніки Л. Костенко.

Насамперед потрібно було визначити модель автоматизації й сформулювати концепцію діяльності окремих підрозділів бібліотеки, як-от відділ бібліотекознавства. Його очолив кандидат технічних наук М. Слободяник, який тоді відповідав за наукову організацію праці (НОП) у бібліотеці.

Нове коло обов'язків зумовило зміну фахових інтересів учених. Глибокий аналіз сутності й змісту НОП у бібліотеці свідчив про потребу комплексного дослідження наукової організації діяльності ЦНБ, складовими частинами якої є організація праці бібліотекарів і читачів та бібліотечна технологія. Фахівці відділу бібліотекознавства розширили сферу діяльності до рівня визначення завдань для автоматизації та наукового забезпечення трансформації бібліотеки в умовах інформатизації. Таке складне й нове для бібліотек України питання можна було розв'язати лише завдяки спільній праці науковців різних напрямів. М. Слободяник був активним учасником творчого колективу, розробив концепцію розвитку бібліотек України та найбільшої книгозбірні держави, зокрема визначив концептуальні засади інформатизації вітчизняних бібліотечних установ.

У середині 1986 р. при Бібліотечній раді Президії АН УРСР було створено секцію бібліотечної роботи, яку очолив М. Слободяник. Фахівці розглядали питання вдосконалення взаємодії бібліотек і центрів науково-технічної інформації в забезпеченні науково-дослідної роботи, а також основні напрями централізації бібліотек науково-дослідних інститутів АН УРСР. Водночас при Бібліотечній раді розпочала працювати й секція автоматизації інформаційно-бібліотечних систем НТІ на чолі з Л. Костенком.

У 1987 р. було започатковано нову наукову тему "Автоматизація технологічних процесів і процесів управління в бібліотечній справі" (науковий керівник — М. Сенченко).

Тривали дослідження світового досвіду в галузі створення комплексних баз даних і розроблення концепції проекту АСНТІ ЦНБ. Його основу мала становити фундаментальна єдність проєктованої системи: єдина інформаційна база для всіх підсистем і модульне нарощування окремих функцій.

Упровадження АСНТІ в ЦНБ мали проводити поетапно: першу чергу — у 1988 р., другу — у 1990 р., а третю — у 13-й п'ятирічці.

Перша черга автоматизованої системи передбачала реалізацію сучасної технології опрацювання нових надходжень літератури за допомогою засобів обчислювальної техніки та обслуговування абонентів ЦНБ у режимах колективного використання в реальному часі й вибіркового поширення інформації.

Автоматизована технологія формування бібліотечного фонду охоплювала:

- замовлення періодичних видань через "Союздрук";
- ведення картотек замовлень літератури;

- первинне опрацювання (реєстрація та інвентаризація) надходжень літератури;

- основне опрацювання (каталогізація та систематизація) літератури;

- ведення каталогу.

Автоматизована технологія обслуговування читачів охоплювала:

- реєстрацію читачів (первинну й поточну);

- інформаційне обслуговування (в експериментальному режимі);

- реєстрацію книговидання (у залах абонементів).

Автоматизований контроль та управління охоплювали:

- диспетчеризацію технологічних процесів;

- аналіз функціонування АСНТІ;

- контроль збереження фонду;

- діагностику та усунення помилок (для забезпечення надійності);

- захист системи від несанкціонованого доступу.

Для промислового функціонування першої черги системи потрібні були дві керівні обчислювальні машини типу СМ 1420, для опрацювання баз даних (БД) інших організацій — ЄС ЕОМ стандартної конфігурації. Міні- і мікроЕОМ утворювали локальну мережу. У 1987 р. у старому приміщенні бібліотеки по вул. Володимирській в актовому залі було встановлено систему МЕРА-125/СМ-4а, що мала 12 дисплеїв, розміщених у відділах абонементів, вітчизняного й іноземного комплектування літератури, каталогах, читальних залах та інших підрозділах. На базі ЕОМ МЕРА-125/СМ-4а організовано дисплейний клас на 12 місць для навчання працівників ЦНБ основам інформатики та обчислювальної техніки.

З огляду на дефіцит площ для зв'язку з ЄС ЕОМ у бібліотеці було встановлено термінальний комплекс ЄС-7920, під'єднаний за допомогою телефону ших каналів зв'язку до ЕОМ ЄС-1045 НВО "Міськсистемотехніка".

Організація робіт з упровадження АСНТІ вимагала творчого напруження учасників, постійної комунікації з Президією АН УРСР і Б. Патеном, адже виконувалася постанова, ініційована та ухвалена президентом Академії наук УРСР. Відчувалося певне незадоволення окремих чиновників від наполегливості працівників ЦНБ та її директора, однак темпи роботи не знижувалися.

Поступово колектив ЦНБ змінив ставлення до роботи й змінився сам. Фактично всі завдання, визначені в постанові, були або виконані, або на етапі завершення. Проте головним питанням

залишалося будівництво та облаштування приміщення обчислювального центру, де планували встановити дві ЕОМ ЕС-1045.

Водночас з успіхами були й перешкоди, зокрема брак статусу науково-дослідного інституту заважав плідній роботі колективу. Такий статус ЦНБ міг надати Державний комітет СРСР по науці і техніці за клопотання Ради Міністрів УРСР. Документ, підготовлений керівництвом бібліотеки, було подано в Президію АН УРСР і з листом її президента Б. Патона — у Раду Міністрів УРСР.

Статус науково-дослідного інституту ЦНБ було надано 21.07.1987, що розкрило нові можливості для проведення роботи зі створення АБІС ЦНБ, а також наукових і науково-технічних досліджень.

Після введення в дію нового приміщення ЦНБ у газеті "Радянська Україна" вийшла стаття "Дім, де оселилася мудрість. У Києві відкрито новий комплекс Центральної наукової бібліотеки Академії наук УРСР".

"Створити в Україні велику бібліотеку світового типу, в якій були б зібрані твори, думки, знання з усіх наук, таку бібліотеку, яка дозволила б, не виїжджаючи з країни, мати можливість ознайомитись у якомога повному обсязі зі світовою культурою з усіх галузей людського ведення, на всіх мовах"— ось про що мріяв академік В. Вернадський.

Прикметно, що коли будівництво було у розпалі, ЦНБ очолив новий директор. І, на диво,— не історик чи філолог, а... доктор технічних наук, у минулому— директор обчислювального центру одного з харківських вишів, "електроник" М. Сенченко.

"Важливою передумовою входження бібліотеки в нову інформаційну інфраструктуру суспільства і досягнення якісно нового рівня (щодо повноти та оперативності) подання читачам документної інформації є організація в бібліотеці інформаційно-обчислювального центру з автоматизованим банком даних, доступним віддаленим абонентам. Повним ходом іде обладнання приміщення центру, планується з 1991 року розпочати наповнення зведеного електронного каталогу" — зазначалося в газетній статті.

Ці завдання бібліотеки було затверджено на засіданні Президії АН УРСР, але всіх турбувало питання: будуть вони виконані чи залишаться на папері, адже якщо фінансування буде недостатнім, нічого не зміниться.

У "Віснику Академії наук Української РСР" (1990. № 3. С. 3—6) було оприлюднено інформацію щодо перспектив розвитку бібліотеки:

"Президія АН УРСР розглянула питання про перспективи розвитку Центральної наукової бібліотеки (ЦНБ) ім. В. І. Вернадського АН УРСР. З доповіддю виступив директор бібліотеки доктор технічних наук М. І. Сенченко. Він зазначив, що введення в дію нового комплексу ЦНБ у Києві є визначною подією в науковому, суспільно-політичному та культурному житті республіки. Створюються принципово нові можливості для розвитку бібліотечної справи як для Академії наук УРСР, так і для м. Києва і республіки в цілому".

У завершальному слові президент АН УРСР, академік Б. Патон зазначив, що обговорення було покликано допомогти визначити шляхи перебудови бібліотечної справи в Академії наук республіки для підвищення ролі бібліотек у науковому процесі, а також пріоритети в розвитку інформаційної справи та створенні інформаційно-бібліотечного комплексу. Б. Патон наголосив, що керівництву ЦНБ потрібно перебудовувати діяльність бібліотеки з урахуванням статусу науково-дослідної установи, якого їй надано, зокрема поглибити науково-організаційну роботу. В АН УРСР слід було створити постійну систему науково-технічної інформації на базі єдиних довідково-інформаційних фондів органів науково-технічної інформації та наукових бібліотек. Бібліотечна рада АН УРСР мала підготувати пропозиції щодо вдосконалення систем інформаційних видань, підвищення їх якості й скорочення термінів випуску, а також щодо поліпшення функціонування автоматизованих інформаційно-пошукових систем.

В ухваленій Президією постанові було визначено головні напрями наукової діяльності ЦНБ ім. В. І. Вернадського:

— дослідження теоретичних основ розвитку бібліотек в інформаційній інфраструктурі суспільства та інформаційних технологій у бібліотечних мережах;

— розроблення прикладних проблем бібліотечного супроводження наукових досліджень і ретроспективної національної бібліографії Української РСР;

— системні дослідження історії писемності та книжкової культури в Україні;

— розроблення теоретико-методичних основ документування діяльності установ й організацій АН УРСР, критеріїв та оцінок формування, вивчення й використання архівного фонду АН УРСР.

Визнано доцільним організувати при ЦНБ ім. В. І. Вернадського інформаційно-обчислювальний центр для забезпечення функціонування

автоматизованого банку даних і реалізації мережевої інформаційної технології обслуговування читачів і наукових установ АН УРСР.

Отже, потрібно було розв'язати проблеми алгоритму виконання поставлених завдань, фінансування робіт, залучення фахівців, а головне, визначити напрям руху колективу бібліотеки у сфері автоматизації інформаційно-бібліотечного обслуговування, забезпечення інформаційних потреб науковців, збереження стародруків, цінних книг і рукописних документів. На жаль, ці питання не було деталізовано в постанові, напрями дослідження не сформовано, а окреслено лише орієнтири, тому колектив ЦНБ мав визначати їх самостійно.

Науковці бібліотеки розробили "Стратегічний план перетворення ЦНБ на інформаційно-бібліотечний комплекс", що охоплював три етапи, розраховані на 12 років. Перший передбачав уведення в дію нової будівлі та створення інформаційно-обчислювального центру; другий — ремонт і реконструкцію філіалів, раціональне розміщення фондів, створення мережі локальних обчислювальних систем та електронного каталогу; третій — комплектування інтелектуальних баз даних, автоматизацію процесів формування бібліографічних покажчиків і реферативних журналів, централізовану каталогізацію, розроблення класифікаційної системи українською мовою, бази даних цитування праць науковців України.

Використання комп'ютерної техніки у бібліотеках здійснювалося у двох напрямках: перший — автоматизація рутинних бібліотечних операцій, як-от комплектування фондів, опрацювання літератури, облік читачів, формування звітності, контроль видавання літератури тощо; другий — створення електронного каталогу, введення його до складу інтерактивних бібліотечних систем і забезпечення доступу до них через комп'ютерну мережу.

Серед головних цілей, досягненню яких мала сприяти автоматизація, були такі:

— автоматизація та оптимізація комплектування фондів;

— формування електронного каталогу через реєстрацію нових надходжень та його ретроспективного наповнення у виділених тематичних розділах;

— забезпечення обміну бібліографічною та довідковою інформацією з іншими вітчизняними й закордонними бібліотеками, прискорення процесів міжбібліотечного абонементу (МБА);

— забезпечення можливості інформаційної підтримки діяльності органів державної влади,

будь-яких закладів і підприємств, науково-дослідних робіт на сучасному науково-технічному рівні;

— забезпечення можливості виконання складних довідково-бібліографічних й інформаційно-аналітичних робіт за заявками закладів та окремих читачів.

На початковому етапі в ЦНБ АН України реалізовували проект упровадження автоматизованої бібліотечно-інформаційної системи (АБІС) у формі локальної обчислювальної мережі під керівництвом мережевої операційної системи Netware 3.11, розрахованої на 100 користувачів.

Комплекс передбачав використання за допомогою ЕОМ (FS) незмінних жорстких магнітних дисків обсягом приблизно 2 ГБ, одночасний доступ до 600 змінних магнітооптичних лазерних дисків (запис-зчитування), а також використання в мережі 1—2 лазерних дисків CD-ROM (зчитування) обсягом до 500 МБ.

Це обладнання надавало можливість працівникам ЦНБ у режимі мережевого доступу проводити роботи з комплектування фондів, обслуговування каталогів бібліотеки, використовувати електронний каталог під час виконання науково-дослідних робіт і замовлень абонентів ЦНБ, здійснювати облік читачів і процесів книговидачі.

На першому етапі читач діставав доступ до електронного каталогу в довідковому режимі, а також до таких інформаційно-довідкових систем:

— постатейного розпису журналів, які ЦНБ отримувала з-за кордону (видання фірми Springer, а також інші часописи суспільно-політичної та економічної тематики);

— реферативної інформації систем Scientific Citation Index за вибрані роки;

— каталогів тематичних книжкових виставок, організованих ЦНБ.

Спеціально виділений file-access server (FAS), поштова машина, мав забезпечувати зв'язок за допомогою комутованих послідовних каналів (звичайних телефонних ліній) із використанням модемів. Система уможлилювала віддалений доступ до інформаційних ресурсів та обміну інформацією з ЦНБ у форматі файлів спочатку через 3, а потім через 16 каналів. Сервер також мав надавати доступ працівникам і підрозділам ЦНБ до систем електронної пошти, електронних конференцій і журналів, функціонування електронного варіанта міжбібліотечного абонементу (МБА) (зокрема й міжнародного), підвищити інтенсивність книгообміну та обміну інформацією.

До завдань входила організація доступу ЦНБ до найбільших інформаційних центрів світу,

наприклад, систем STN, DIALOG, DATASTAR тощо, за умови виходу на системи комутації пакетів за протоколами X.25, X.40.

Комплекс цих заходів сприяв виконанню завдань з упровадження системи інформаційного забезпечення парламенту України, організацій державного управління та Академії наук.

Підсистема телекомунікаційного зв'язку також мала забезпечувати доступ виділеними каналами до інформаційно-довідкових систем Російської публічної науково-технічної бібліотеки (у минулому — ДПНТБ). Прикладом слугують такі інформаційні масиви:

— бібліографічні описи перекладів іноземної літератури, присвяченої обчислювальній техніці, електроніці та робототехніці, використанню лазерів тощо;

— анотований постатейний розпис журналів;

— бібліографічні описи закордонних джерел щодо високотемпературної провідності з елементами фактографії.

Повний список містить майже 100 банків даних бібліографічного й фактографічного характеру.

ЦНБ як абонент Sovam Teleport забезпечувала доступ до банків даних провідних інформаційних центрів СНД, зокрема МЦНТІ, ВІНІТІ, галузевих інформаційних служб інших країн.

Програмне забезпечення АБІС дозволяло працювати не тільки з бібліографічними, реферативними, повнотекстовими документами, а й із графічною інформацією, використовуючи засоби людино-машинного інтерфейсу на кшталт Windows. АБІС передбачала можливість вибору на альтернативній основі носіїв інформації.

Потенціал технічної бази ЦНБ давав змогу не лише створювати резервні копії документів на мікроплівці, мікрофішах, ксерокопіювання оригіналів, а й переносити інформацію з магнітних (комп'ютерних) носіїв на мікроплівку чи ксерокопіювальні пристрої.

Лазерне сканування зображень дозволяло автоматизувати процедуру введення та опрацювання текстової й графічної інформації комп'ютерними засобами.

Отже, завдяки програмно-апаратному комплексу АБІС можна було оптимізувати працю бібліографів, бібліотекарів і наукових співробітників ЦНБ. Наприклад, використання баз даних бібліографічного профілю давало змогу в кілька разів прискорити роботи з підготовки до видання тематичних бібліографічних покажчиків та оглядових бібліографічних праць; реферативні БД допомагали швидко підібрати й скласти покажчик

літератури з обраної тематики, здійснити бібліографічний опис, провести багатоаспектний та асоціативний пошук у різних предметних і хронологічних рубриках, з'ясувати питання цитування вибраних авторів; довідкові БД на основі використання CD-ROM уможлилювали безперервний пошук інформації в масивах обсягом до 600 МБ, що відповідало 300 тис. сторінок друкованого тексту. Ця технологія дозволяла накопичувати та опрацьовувати не тільки текстову, а й графічну (ілюстрації, графіки, карти, схеми) й аудіо (музика, звуки, мова) інформацію.

Через телекомунікаційний зв'язок можна було працювати з БД будь-яких країн і розміщувати замовлення на обслуговування по МБА в закордонних бібліотеках упродовж 4—6 годин.

Комплексне використання технологічних і технічних засобів ЦНБ (копіювальна, видавнича техніка) сприяло досягненню високої якості виконання замовлень як на довідково-бібліографічні послуги, так і на створення інформаційно-аналітичних даних (прогнозування стану й розвитку процесів у різних сферах, виконання робіт із контент-аналізу та бібліографії, складання дайджестів та аналітичних оглядів).

Упровадження такої системи та використання її можливостей стало реальним кроком до створення "електронної бібліотеки", а відтак — і потужного наукового інформаційно-бібліотечного центру, здатного виконувати найскладніші завдання інформаційного обслуговування науковців і фахівців.

Отже, робота з автоматизації бібліотек України, створення зведеного електронного каталогу для мережі бібліотек бере початок від 1984 р. У 1992 р., завдяки фонду К. Поппера, який виділив майже 104 тис. дол. на створення інформаційно-бібліотечної системи Верховної Ради України, ця проблема мала бути вирішена, але зміна політичної ситуації у країні, пов'язана із заборонаю КПРС і потребою працевлаштувати "партійну номенклатуру", призвели до появи "керівників" у різних сферах, які завдали й продовжують завдавати шкоди розбудові нової держави. У 1992 р. змінилося й керівництво ЦНБ ім. В. І. Вернадського, яку очолив директор Інституту наукового атеїзму Академії суспільних наук при ЦК КПРС.

У тому самому році у ЦНБ було розпочато впровадження локальної мережі, створення електронного каталогу. Водночас з приходом нового директора найкращі фахівці ЦНБ у галузі

автоматизації змушені були залишити бібліотеку й піти працювати в комерційні структури.

Хочу зауважити, що 1985–1992 рр., без перебільшення, стали періодом кардинальних змін у житті колективу ЦНБ: піднеслось у височінь нове приміщення бібліотеки, змінилися покоління працівників, прийшли фахівці з новим мисленням, бібліотечні процеси було автоматизовано.

Новий директор НБУВ узяв напрям на підготовку кадрів-теоретиків бібліотечної справи. Було написано сотні статей, підготовлено й захищено десятки дисертацій, автори яких на папері "автоматизували" реальні й вигадані бібліотечні процеси, проте на середину 1990-х рр. практично не було створено жодної української АБІС.

(Далі буде)

Список літератури

1. Сенченко М. І. Библиотеки и компьютеры: к изучению дисциплины. Київ : Наук. думка, 1990. 213, [1] с.
2. Сенченко М. І. Центральна наукова бібліотека АН УРСР. У пошуках досконалості: 1992. Мое бібліотечне життя. Київ : КИТ, 2011. 388 с.
3. Сенченко М. Книжкова палата України: 100 років системних та інноваційних трансформацій. 1919—2018. Київ : Кн. палата України, 2019. 200 с.

Надійшла до редакції 25 квітня 2024 року

ВИДАВНИЧА СПРАВА

УДК 655.4/.5:31](477)"2023"(048.83)

DOI: 10.36273/2076-9555.2024.4(333).9-17

Анжела Воронцова,

завідувачка відділу статистичного моніторингу
та аналізу друку Книжкової палати України,
e-mail: stat@ukrbook.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5443-745X>

Книговидавнича діяльність в Україні за підсумками 2023 року

В аналітичному огляді досліджено стан випуску книг і брошур в Україні у 2023 р., подано загальну характеристику книговидання у 2022—2023 рр. Визначено кількісні показники українського книговидання у 2023 р. за асортиментом, накладом, тематикою, цільовим призначенням, мовною та територіальною ознаками.

Наведено статистичні дані щодо випуску книг і брошур провідними вітчизняними видавництвами різної форми власності, у тому числі сфери управління Держкомтелерадіо.

Аналітичний огляд здійснено на основі даних, опублікованих у статистичному збірнику "Друк України (2022)" і зведених статистичних звітах про випуск в Україні неперіодичних видань у 2022, 2023 рр.

Ключові слова: статистичний облік; видавнича продукція; кількісні показники; аналіз випуску видань; видавництва; видавнича діяльність; Держкомтелерадіо

Постановка проблеми. Книга й читання відіграють вагомий роль у забезпеченні духовних та інформаційних потреб суспільства, а рівень розвитку книговидання, що є однією із провідних галузей креативної економіки, складником культурної та освітньої сфер, слугує індикатором загального розвитку нації. З огляду на це, важливим є статистичний облік та аналіз показників випуску друкованої продукції, що дає змогу дослідити стан і перспективи розвитку української книговидавничої галузі.

У статті проаналізовано показники випуску книжкової продукції за 2022—2023 рр. в Україні та за результатами порівняння досліджено динаміку розвитку вітчизняного книговидання за окреслений період.

Аналіз досліджень і публікацій. З метою інформування суспільства про тенденції розвитку вітчизняної видавничої галузі в науково-практичному журналі "Вісник Книжкової палати" систематично публікуються статистичні дані щодо випуску друкованих видань [1], які також розміщено на сайті Книжкової палати України в рубриці "Друк України" [2]. Щороку виходить статистичний збірник "Друк України", який містить основні показники випуску вітчизняної друкованої продукції [3]. Питання розвитку книгознавства, книжкової справи, книги та бібліографії розглянуто у працях М. Сенченка [4], О. Афоніна, М. Тимошика.

Одним із провідних українських інтернет-ресурсів, що пропонує аналітику вітчизняного та

світового книговидання, огляди книжкового ринку, висвітлює іноземний досвід у цій галузі, є культурно-видавничий проєкт "Читомо" [5].

Метою дослідження є аналіз адміністративних даних випуску видавничої продукції суб'єктами видавничої діяльності у 2022—2023 рр. за асортиментом, накладом, тематикою, цільовим призначенням, мовною та територіальною ознаками, що різнобічно характеризує динаміку вітчизняного книговидання за окреслений період. Результати дослідження дають змогу проаналізувати й порівняти статистичні показники випуску книг і брошур, а також забезпечити галузь і суспільство даними, що характеризують явища й процеси, які відбуваються у книговидавничій галузі України.

Інформаційною базою дослідження слугували статистичні матеріали, звіти про випуск неперіодичних видань у 2022, 2023 рр., статистичний збірник "Друк України (2022)".

Виклад основного матеріалу дослідження. У 2023 р. у Книжкову палату України надійшло й зареєстровано 15 187 назв книг і брошур загальним тиражем 24 664 тис. пр., що порівняно з даними 2022 р. більше за назвами на 56,7%, за тиражами — на 110,7%.

Образотворчих видань випущено 1193 друк. од. тиражем 4112,3 тис. пр., що порівняно з 2022 р. на 39% більше за назвами і на 70,9% — за тиражами; у тому числі книжкових образотворчих видань — 1188 друк. од. тиражем 4108,7 тис. пр.; порівняно з даними 2022 р. кількість назв зросла

на 333 друк. од., або на 38,9%, тиражі — на 1702,7 тис. пр., або на 70,8%. Різноманіттям відзначився випуск дитячих образотворчих видань, зокрема кількість назв становить 758 друк. од., тираж — 3143,1 тис. пр. (63,5% загальної кількості назв і 76,4% загального тиражу), у тому числі: навчальні та методичні видання — 34 друк. од. тиражем 59,2 тис. пр.; книжки-іграшки — 346 друк. од. тиражем 1161,3 тис. пр.; книжки-розмальовки — 378 друк. од. тиражем 1922,6 тис. пр.; комікси — 257 друк. од. тиражем 858,8 тис. пр.

Образотворчих альбомів, каталогів виставок і фотоальбомів випущено 153 друк. од. тиражем 96,7 тис. пр.; порівняно з 2022 р. кількість назв збільшилася на 55 друк. од., або на 56,1%, тиражі — на 48,8 тис. пр., або на 101,9%, у тому числі альбомів — 70 друк. од. тиражем 28,9 тис. пр.; каталогів виставок — 18 друк. од. тиражем 4,0 тис. пр.; фотоальбомів — 65 друк. од. тиражем 63,8 тис. пр.

Картографічних видань у 2023 р. випущено 63 друк. од. тиражем 95,1 тис. пр., порівняно з 2022 р. кількість назв зменшилася на 2 друк. од. (3,1%), а тиражі зросли на 34,5 тис. пр. (56,9%).

Нотних видань надійшло до Книжкової палати України 140 друк. од. тиражем 23,1 тис. пр.; порівняно з 2022 р. кількість назв збільшилася на 29 друк. од., або на 26,1%, тиражі зменшилися на 2,3 тис. пр., або на 9,06%.

Загальні дані випуску неперіодичних видань у 2023 р. наведено в табл. 1.

Таблиця 1

Загальні дані випуску неперіодичних видань

Види видань	2022 р.		2023 р.			
	Кількість видань, друк. од.	Тираж, тис. пр.	Кількість видань, друк. од.	% відношення до 2022 р.	Тираж, тис. пр.	% відношення до 2022 р.
Книги та брошури	9 691	11 704,2	15 187	156,7	24 664,0	210,7
Автореферати дисертацій	77	8,0	221	287,0	22,4	280,0
Образотворчі видання	858	2 406,3	1 193	139,0	4 112,3	170,9
Картографічні видання	65	60,6	63	96,9	95,1	156,9
Нотні видання	111	25,4	140	126,1	23,1	90,9

У 2023 р. порівняно з 2022 р. у загальному асортименті книг і брошур спостерігалось збільшення випуску книг: за назвами — на 5576 друк. од. (70,2%), за тиражами — на 10 624,4 тис. пр. (116,0%); випуск брошур за назвами зменшився на 80 друк. од. (4,6%), а за тиражами зріс на 2335,4 тис. пр. (91,7%); видань у палітурці випущено більше на 2788 друк. од. (68,9%), тиражі зросли на 5797,1 тис. пр. (97,6%); випуск видань в обкладинці збільшився на 2708 друк. од. (48,0%), тиражі — на 7162,7 тис. пр. (124,2%); кількість нових видань зросла на 5263 друк. од. (57,5%),

тиражі — на 13 304,8 тис. пр. (126,1%); перевидань видруковано більше на 233 друк. од. (43,5%), тиражі зменшилися на 345,0 тис. пр. (29,9%). Збільшився випуск серійних видань: за кількістю назв — на 1138 друк. од. (79,1%), за тиражами — на 1228,1 тис. пр. (42,1%); перекладних видань: за назвами — на 525 друк. од. (22,3%), за тиражами — на 1618,8 тис. пр. (45,3%) (табл. 2).

Аналіз видавничої продукції за тематичними розділами (табл. 3) свідчить, що в загальному масиві домінує література політичної та соціально-економічної тематики — 3890 друк. од. тиражем

2400,7 тис. пр. (25,6% загальної кількості назв і 9,7% загального тиражу). Порівняно з 2022 р. кількість назв збільшилася на 1695 друк. од., або на 77,2%, тиражі — на 825,1 тис. пр., або на 52,4%. На другій сходинці — художня література: 3515 друк. од. тиражем 3535,9 тис. пр. (23,1 і 14,3%); порівняно з 2022 р. кількість назв зросла на 1468 друк. од., або на 71,7%, тиражі — на 1591 тис. пр., або на 81,8%. Третю позицію посідає література з освіти та культури — 2585 друк. од. загальним тиражем 14 324,8 тис. пр. (17,0% загальної кількості назв і 58,1% загального тиражу); порівняно з 2022 р. кількість назв

збільшилася на 1208 друк. од., або на 87,7%, тиражі — на 9508,3 тис. пр., або на 197,4%. Літератури для дітей випущено 1736 друк. од. тиражем 3342,2 тис. пр. (11,4% загальної кількості і 13,6% загального тиражу); порівняно з 2022 р. кількість назв збільшилася на 631 друк. од., або на 57,1%, тиражі — на 883,7 тис. пр., або на 35,9%. Технічної літератури видано 813 друк. од., або 5,4% загальної кількості назв, тиражем 243,4 тис. пр., або 1% загального тиражу; порівняно з 2022 р. кількість назв зменшилася на 529 друк. од., або на 39,4%, тиражі — на 88,2 тис. пр., або на 26,6%.

Таблиця 2

Загальна характеристика випуску книг і брошур

Види видань	2022 р.		2023 р.			
	Кількість видань, друк. од.	Тираж, тис. пр.	Кількість видань, друк. од.	% відношення до 2022 р.	Тираж, тис. пр.	% відношення до 2022 р.
Усього, у т. ч.:	9 691	11 704,2	15 187	156,7	24 664,0	210,7
Книги	7 939	9 157,7	13 515	170,2	19 782,1	216,0
% відношення до кількості назв, тиражу	81,9	78,2	89	—	80,2	—
Брошури	1 752	2 546,5	1 672	95,4	4 881,9	191,7
% відношення до кількості назв, тиражу	18,1	21,8	11	—	19,8	—
У палітурці	4 046	5 938,3	6 834	168,9	11 735,4	197,6
% відношення до кількості назв, тиражу	41,8	50,7	45	—	47,6	—
В обкладинці	5 645	5 765,9	8 353	148,0	12 928,6	224,2
% відношення до кількості назв, тиражу	58,2	49,3	55	—	52,4	—
Нові видання	9 155	10 551,5	14 418	157,5	23 856,3	226,1
% відношення до кількості назв, тиражу	94,5	90,2	94,9	—	96,7	—
Перевидання	536	1 152,7	769	143,5	807,7	70,1
% відношення до кількості назв, тиражу	5,5	9,8	5,1	—	3,3	—
Серійні видання	1 438	2 918,7	2 576	179,1	4 146,8	142,1
% відношення до кількості назв, тиражу	14,8	24,9	17	—	16,8	—
Перекладні видання	2 351	3 571,5	2 876	122,3	5 190,3	145,3
% відношення до кількості назв, тиражу	24,3	30,5	18,9	—	21,0	—

Таблиця 3

Випуск книг і брошур за укрупненими тематичними розділами

Тематичні розділи	2022 р.		2023 р.			
	Кількість видань, друк. од.	Тираж, тис. пр.	Кількість видань, друк. од.	% відношення до 2022 р.	Тираж, тис. пр.	% відношення до 2022 р.
Усього	9 691	11 704,2	15 187	156,7	24 664,0	210,7
Політична і соціально-економічна література	2 195	1 575,6	3 890	177,2	2 400,7	152,4
Природничо-наукова література	522	109,1	779	149,2	205,4	188,3
Технічна література	1 342	331,6	813	60,6	243,4	73,4

Тематичні розділи	2022 р.		2023 р.			
	Кількість видань, друк. од.	Тираж, тис. пр.	Кількість видань, друк. од.	% відношення до 2022 р.	Тираж, тис. пр.	% відношення до 2022 р.
Сільськогосподарська література	184	104,9	285	154,9	89,5	85,3
Медицина. Охорона здоров'я	313	157,5	521	166,5	201,0	127,6
Фізична культура і спорт	49	14,7	62	126,5	18,2	123,8
Література з освіти та культури	1 377	4 816,5	2 585	187,7	14 324,8	297,4
Друк у цілому. Книгознавство. Преса. Поліграфія	101	18,5	176	174,3	27,3	147,6
Мистецтво.						
Мистецтвознавство	142	56,1	253	178,2	98,7	175,9
Література з філологічних наук	313	115,3	561	179,2	165,7	143,7
Художня література. Фольклор	2 047	1 944,9	3 515	171,7	3 535,9	181,8
Література для дітей	1 105	2 458,5	1 736	157,1	3 342,2	135,9
Література універсального змісту	1	1,0	11	1 100	11,2	1 120

В асортименті книжкового потоку за цільовим призначенням (табл. 4) переважають книги соціально значущої тематики. Як за назвами, так і за тиражами лідирують навчальні та методичні видання — 4540 друк. од. тиражем 14 800,5 тис. пр., що у відсотковому відношенні до загальної кількості назв становить 29,9% і 60,0% загального тиражу; порівняно з 2022 р. кількість назв збільшилася на 2158 друк. од., або на 90,6%, тиражі — на 9700,1 тис. пр., або на 190,2%. Літературно-художніх видань у 2023 р. надруковано 3515 друк. од., що на 71,7% більше, ніж у 2022 р., загальний тираж становив 3535,9 тис. пр., що на 81,8% перевищує показники 2022 р.

Наукові видання посідають третю позицію: 2711 друк. од., тобто 17,9% загальної кількості назв, що більше на 929 друк. од. і на 52,1% порівняно з 2022 р., тиражем 567,2 тис. пр., тобто 2,3% загального тиражу, що більше на 195,9 тис. пр., або на 52,8%, ніж у 2022 р. Видань для дітей та юнацтва (четверте місце) випущено 1736 друк. од., що на 57,1% більше, ніж у 2022 р., тиражем 3342,2 тис. пр., що більше на 883,7 тис. пр., або на 35,9%, у порівнянні з 2022 р. Науково-популярних видань надруковано 1555 друк. од. тиражем 1586,9 тис. пр. (10,2 і 6,4%), відповідно до 2022 р. їх кількість збільшилася за назвами на 674 друк. од. (76,5%), а за тиражами — на 668,9 тис. пр. (72,9%).

Таблиця 4

Випуск книг і брошур за цільовим призначенням

Розділи цільового призначення	2022 р.		2023 р.			
	Кількість видань, друк. од.	Тираж, тис. пр.	Кількість видань, друк. од.	% відношення до 2022 р.	Тираж, тис. пр.	% відношення до 2022 р.
Усього	9 691	11 704,2	15 187	156,7	24 664,0	210,7
Наукові видання	1 782	371,3	2 711	152,1	567,2	152,8
Науково-популярні видання	881	918,0	1 555	176,5	1 586,9	172,9
Нормативно-практичні видання	149	76,8	160	107,4	78,3	102,0
Офіційні видання	940	188,0	135	14,4	19,3	10,3
Громадсько-політичні видання	80	81,6	143	178,8	163,9	200,9
Навчальні та методичні видання	2 382	5 100,4	4 540	190,6	14 800,5	290,2
Літературно-художні видання	2 047	1 944,9	3 515	171,7	3 535,9	181,8
Видання для дітей та юнацтва	1 105	2 458,5	1 736	157,1	3 342,2	135,9
Довідкові видання	118	53,9	280	237,3	118,6	220,0
Інформаційні видання	5	1,1	16	320	2,6	236,4
Видання для видавців і книгорозповсюджувачів	1	0,2	4	400	0,5	250
Бібліографічні видання	51	6,8	111	217,6	11,0	161,8
Видання для організації дозвілля	44	85,5	33	75	59,1	69,1
Рекламні видання	1	0,1	—	—	—	—
Література релігійного змісту	105	417,1	248	236	378,0	90,6

У 2023 р. 83,5% загальної кількості назв (12 688 друк. од.) і 91,7% загального тиражу (22 612,8 тис. пр.) книг і брошур випущено українською мовою. Кількість назв порівняно з 2022 р. збільшилася на 4720 друк. од. (59,2%), тиражі — на 11 989,6 тис. пр. (112,9%). Мовами національних меншин книг і брошур видруковано 833 друк. од. тиражем 434,5 тис. пр., тобто 5,5% загальної кількості назв і 1,8% загального

тиражу; порівняно з 2022 р. кількість назв зросла на 29 друк. од., або на 3,6%, а тиражі зменшилися на 177,9 тис. пр., або на 29%. Серед книг і брошур, випущених іноземними мовами, найбільше надруковано англійською — 446 друк. од. тиражем 917,4 тис. пр. (2,9 і 3,7%); порівняно з 2022 р. кількість назв збільшилася на 233 друк. од., або на 109,4%, тиражі — на 775,3 тис. пр., або на 545,6% (табл. 5).

Таблиця 5

Випуск книг і брошур мовами народів світу

Мова видання	2022 р.		2023 р.	
	Кількість видань, друк. од.	Тираж, тис. пр.	Кількість видань, друк. од.	Тираж, тис. пр.
Усього, у т. ч.:	9 691	11 704,2	15 187	24 664,0
Англійська	213	142,1	446	917,4
Білоруська	—	—	1	0,1
Болгарська	1	1,0	2	3,1
Гагаузька	—	—	1	0,2
Естонська	—	—	2	0,2
Есперанто	1	—	—	—
Іспанська	1	0,3	8	2,7
Італійська	—	—	1	1,0
Кримськотатарська	—	—	3	1,1
Латинська	1	0,1	1	—
Литовська	1	0,5	—	—
Молдовська	—	—	2	1,0
Німецька	12	6,4	24	27,2
Новогрецька	—	—	1	0,1
Польська	7	13,3	31	39,6
Російська	762	585,6	700	306,2
Румунська	5	1,6	32	29,6
Сербська	—	—	1	—
Словацька	4	1,4	3	—
Старослов'янська	—	—	2	—
Турецька	1	0,4	1	—
Угорська	11	2,3	23	23,4
Українська	7 968	10 623,2	12 688	22 612,8
Французька	3	1,3	7	4,0
Чеська	—	—	1	0,1
Японська	—	—	1	0,1
Кількома мовами народів світу, у т. ч. видання українською та іншими мовами	700	324,7	1 205	694,1

В асортименті друкованої продукції 23,1% загальної кількості видань за назвами і 14,3% загального тиражу становить художня література. Українською мовою випущено 2938 друк. од., або 83,6% загальної кількості назв цієї групи, тиражем 3296 тис. пр., або 93,2% загального тиражу; порівняно з 2022 р. кількість назв зросла на 1399 друк. од. (90,9%), тиражі — на 1616,9 тис. пр. (96,3%); іншими мовами — 577 друк. од. (16,4%) тиражем 239,9 тис. пр. (6,8%); порівняно з 2022 р. кількість видань

зросла на 69 друк. од. (13,6%), тиражі скоротилися на 25,9 тис. пр. (9,7%) (табл. 6).

Дитячої літератури у 2023 р. надруковано 1736 друк. од. тиражем 3342,2 тис. пр., що становить 11,4% загальної кількості назв і 13,6% загального тиражу; порівняно з 2022 р. випуск за кількістю назв збільшився на 631 друк. од., або на 57,1%, тиражі — на 883,7 тис. пр., або на 35,9%. Середній тираж дитячої літератури у 2023 р. становив 1,9 тис. пр. (у 2022 р. — 2,2 тис. пр., у 2021 р. — 1,9 тис. пр., у 2020 р. — 2,3 тис. пр.).

Українською мовою випущено 1689 друк. од. тиражем 3259,4 тис. пр. (97,3% загальної кількості назв і 97,5% загального тиражу). Іншими мовами вийшло 47 друк. од. тиражем 82,8 тис. пр. (2,7% загальної кількості назв і 2,5% загального тиражу) (табл. 7).

Таблиця 6

Випуск художньої літератури мовами народів світу

Мова видання	2022 р.		2023 р.	
	Кількість видань, друк. од.	Тираж, тис. пр.	Кількість видань, друк. од.	Тираж, тис. пр.
Усього, у т. ч.:	2 047	1 944,9	3 515	3 535,9
Англійська	10	3,6	51	43,0
Арабська	1	—	—	—
Білоруська	—	—	1	0,1
Іспанська	—	—	1	1,0
Італійська	—	—	1	1,0
Литовська	1	0,5	—	—
Німецька	1	0,3	3	3,0
Польська	—	—	5	1,2
Російська	344	221,4	333	144,4
Румунська	1	0,5	7	2,9
Турецька	1	0,4	1	—
Українська	1 539	1 679,1	2 938	3 296
Французька	—	—	2	2,5
Чеська	—	—	1	0,1
Японська	—	—	1	0,1
Кількома мовами народів світу, у т. ч. видання українською та іншими мовами	149	39,1	170	40,6

Таблиця 7

Випуск дитячої літератури мовами народів світу

Мова видання	2022 р.		2023 р.	
	Кількість видань, друк. од.	Тираж, тис. пр.	Кількість видань, друк. од.	Тираж, тис. пр.
Усього, у т. ч.:	1 105	2 458,5	1 736	3 342,2
Англійська	4	1,4	7	6,0
Польська	2	0,5	4	—
Російська	55	96,0	18	17,9
Румунська	—	—	2	—
Словацька	1	1,0	—	—
Українська	1 019	2 320,0	1 689	3 259,4
Кількома мовами народів світу, у т. ч. видання українською та іншими мовами	24	39,6	16	58,9

Шкільних підручників у 2023 р. випущено 1779 друк. од. тиражем 13 478,7 тис. пр., що становить 11,7% загальної кількості назв і 54,6% загального тиражу. Відповідно до 2022 р. кількість назв збільшилася на 1051 друк. од. (144,4%), тиражі — на 9808,3 тис. пр. (267,2%). Аналіз видання шкільних підручників за мовами (табл. 8.) свідчить, що їх надруковано 11 мовами народів світу, серед них: українською — 1483 друк. од., або 83,4% загальної кількості назв цього асортименту, тиражем 12 292,5 тис. пр., або 91,2% за-

гального тиражу. Іншими мовами надруковано 296 друк. од. (16,6%) тиражем 1186,2 тис. пр. (8,8%).

Серед лідерів вітчизняного книгодрукування як за назвами, так і за тиражами залишаються Київ — 5328 друк. од. тиражем 9899,2 тис. пр., і Харківська область — 2983 друк. од. тиражем 10 177 тис. пр. У загальному випуску книг і брошур ці два регіони надрукували понад половину зазначених видань (54,7% за назвами та 81,4% за тиражами) (табл. 9).

Випуск шкільних підручників мовами народів світу

Мова видання	2022 р.		2023 р.	
	Кількість видань, друк. од.	Тираж, тис. пр.	Кількість видань, друк. од.	Тираж, тис. пр.
Усього, у т. ч.:	728	3 670,4	1 779	13 478,7
Англійська	32	89,2	74	790,6
Болгарська	—	—	2	3,1
Гагаузька	—	—	1	0,2
Кримськотатарська	—	—	3	1,1
Молдовська	—	—	2	1,0
Німецька	3	3,6	6	22,1
Новогрецька	—	—	1	0,1
Польська	1	12,0	12	36,4
Російська	5	11,3	—	—
Румунська	—	—	18	26,6
Угорська	—	—	20	23,2
Українська	651	3 471,8	1 483	12 292,5
Французька	1	0,9	—	—
Кількома мовами народів світу, у т. ч. видання українською та іншими мовами	35	81,6	157	281,8

Таблиця 9

Випуск книг і брошур за територіальною ознакою

Випуск видання (область, місто)	2022 р.		2023 р.	
	Кількість видань, друк. од.	Тираж, тис. пр.	Кількість видань, друк. од.	Тираж, тис. пр.
Усього	9 691	11 704,2	15 187	24 664,0
Вінницька	427	80,9	408	68,4
Волинська	100	26,9	253	269,6
Дніпропетровська	307	58,5	593	171,0
Донецька	11	2,7	7	0,7
Житомирська	55	10,3	146	23,4
Закарпатська	156	48,0	153	35,8
Запорізька	86	20,7	101	18,3
Івано-Франківська	210	50,0	217	36,7
Київська	46	13,7	84	19,3
Кіровоградська	58	12,5	30	5,9
Луганська	13	2,1	—	—
Львівська	1 171	1 391,8	1 718	1 640,6
Миколаївська	42	8,0	74	13,3
Одеська	300	65,4	711	159,9
Полтавська	165	84,4	185	77,0
Рівненська	153	44,8	123	71,2
Сумська	200	238,6	243	180,6
Тернопільська	551	1 033	889	1 041,8
Харківська	1 429	3 747,4	2 983	10 177,0
Херсонська	20	2,4	64	18,3
Хмельницька	238	68,0	294	181,9
Черкаська	92	303,1	122	247,0
Чернівецька	41	11,0	380	289,5
Чернігівська	141	71,6	81	17,6
м. Київ	3 679	4 308,4	5 328	9 899,2

Видавництвами і видавничими організаціями з державною формою власності (табл. 10) у 2023 р. випущено 2413 друк. од. загальним тиражем 1053,1 тис. пр., що у відсотковому відношенні до загальної кількості назв становить 15,9% і 4,3% загального тиражу; порівняно з 2022 р. кількість назв зменшилася на 121 друк. од., або на 4,8%, тиражі — на 44,7 тис. пр., або на 4,1%, у тому числі видавництвами у сфері управління Держком-

телерадіо надруковано 61 друк. од. (0,4%) тиражем 56,8 тис. пр. (0,2%); порівняно з 2022 р. кількість назв збільшилася на 19 друк. од., або на 45,2%, тиражі — на 40,1 тис. пр., або на 240,1%. Видавництва та видавничі організації з іншими формами власності випустили 12 774 друк. од. (84,1%) тиражем 23 610,9 тис. пр. (95,7%); відповідно до 2022 р. кількість назв зросла на 5617 друк. од. (78,5%), тиражі — на 13 004,5 тис. пр. (122,6%).

Таблиця 10

Випуск книг і брошур видавництвами та видавничими організаціями

Видавництва та видавничі організації	2022 р.		2023 р.	
	Кількість видань, друк. од.	Тираж, тис. пр.	Кількість видань, друк. од.	Тираж, тис. пр.
Усього, у т. ч.:	9 691	11 704,2	15 187	24 664,0
1. Видавництва з державною формою власності, у т. ч.:				
Сфера управління Держкомтелерадіо	88	59,3	117	82,8
Сфера управління інших державних установ	42	16,7	61	56,8
Сфера управління інших державних установ	46	42,6	56	26,0
2. Видавництва з іншими формами власності	2 197	4 640,2	4 180	7 509,6
3. Видавничі організації з державною формою власності	2 446	1 038,5	2 296	970,3
4. Видавничі організації з іншими формами власності	4 960	5 966,2	8 594	16 101,3

Висновки. На підставі проведеного аналізу можна зробити висновки, що в асортименті книжкового потоку за цільовим призначенням переважають навчальні та методичні видання, художня література для дітей і дорослих, наукова література. Як за назвами, так і за тиражами лідирують навчальні та методичні видання — 4540 друк. од. тиражем 14 800,5 тис. пр., що у відсотковому відношенні до загальної кількості назв становить 29,9% і 60,0% загального тиражу. У межах тематичних розділів домінують книги та брошури політичної та соціально-економічної тематики — 3890 друк. од. (25,6% загальної кількості назв) тиражем 2400,7 тис. пр. (9,7% загального тиражу). Книговидання в Україні здійснюється різними мовами народів світу та мовами національних меншин. У 2023 р. 83,5% загальної кількості назв (12 688 друк. од.) і 91,7% загального тиражу (22 612,8 тис. пр.) книг і брошур випущено українською мовою. Кількість назв порівняно з 2022 р. зросла на 4720 друк. од. (59,2%), тиражі — на 11 989,6 тис. пр. (112,9%). Мовами національних меншин книг і брошур видруковано 833 друк. од. тиражем 434,5 тис. пр., тобто 5,5% загальної кількості назв і 1,8% загального тиражу; порівняно з 2022 р. кількість

назв збільшилася на 29 друк. од., або на 3,6%, а тиражі зменшилися на 177,9 тис. пр., або на 29%. Серед книг і брошур, випущених іноземними мовами, найбільше надруковано англійською — 446 друк. од. тиражем 917,4 тис. пр. (2,9 і 3,7%); відповідно до 2022 р. кількість назв збільшилася на 233 друк. од., або на 109,4%, тиражі — на 775,3 тис. пр., або на 545,6%.

Вітчизняний книговидавничий сектор зіткнувся зі значними проблемами через військову агресію РФ, але поступово відновлює обсяги випуску друкованої продукції. Для подальшого розвитку книговидавничої галузі слід вивчати цільову аудиторію відповідно до специфіки видання, створювати сприятливі умови для авторів, розробляти механізми вдосконалення видавничої справи та популяризації читання. На державному рівні потрібно розв'язати питання системного пільгового кредитування суб'єктів галузі, залучення до її розвитку інвестицій з інших сфер бізнесу на вигідних для партнерів умовах, закріплених у законодавчих актах. Лише після проведення комплексних заходів можна очікувати на динамічне зростання обсягів виробництва та реалізації вітчизняної літератури, потреба в якій останнім часом відчутно зросла.

Список бібліографічних посилань

1. Воронцова А. Книговидавнича діяльність в Україні за підсумками 2022 року. *Вісник Книжкової палати*. 2023. № 4. С. 3—11.
2. Оперативні дані випуску книжкової продукції у 2023 році. *Книжкова палата України* : офіційний вебсайт. URL: <http://www.ukrbook.net>.

3. Друк України (2022) : стат. зб. / уклад. А. Воронцова. Київ : Кн. палата України, 2023. 80 с.
4. Сенченко М. Книга як засіб покращення іміджу України в умовах інформаційних війн. *Вісник Книжкової палати*. 2016. № 9. С. 3—9.
5. Читомо. Портал про культуру читання і мистецтво книговидання : офіційний вебсайт. URL: <https://chytomo.com/>.

Anzhela Vorontsova,
Head of the Statistical Monitoring
and Printing Analysis Department of the Book Chamber of Ukraine

Book publishing activity in Ukraine following the results of 2023

The analytical review considers and analyzes the current state of publishing books and brochures in Ukraine in 2023, gives a detailed description of the general characteristics of book publishing in 2022—2023. Quantitative and qualitative indicators have been determined, the state of Ukrainian book publishing in 2023 has been analyzed according to the range of publishing products, its linguistic and territorial features. Statistical data on the issue of books and brochures by leading domestic publishers of various forms of ownership, including the sphere of management of the State Committee for Television and Radio Broadcasting, are presented. The analytical review was conducted on the basis of statistical data published in the statistical collection "Print of Ukraine (2022)" and consolidated statistical reports on the issue of non-periodicals in Ukraine in 2022, 2023.

Keywords: *statistical accounting; publishing products; quantitative indicators; analysis of publishing; publishing houses; publishing activity; The State Committee for Television and Radio Broadcasting*

References

1. Voroncova A. (2023). Knigovidavnicha diyalnist v Ukraini za pidsumkami 2022 roku. *Visnik Knizhkovoyi palati*, 4, pp. 3—11.
2. Operativni dani vipusku knizhkovoyi produkciji u 2023 roci. (2024). *Knizhkova palata Ukrayini: oficijnij vebsajt*. Available at: <http://www.ukrbook.net>.
3. Voroncova A. [uklad.]. (2022). *Druk Ukrayini*. (2022): stat. zb. Kyiv: Kn. palata Ukrayini.
4. Senchenko M. (2016). Kniga yak zasib pokrashennya imidzhu Ukrayini v umovah informacijnih vijn. *Visnik Knizhkovoyi palati*, 9, pp. 3—9.
5. *Chytomo. Portal pro kulturu chitannya i mistectvo knigovidannya: oficijnij vebsajt*. (2024). Available at: <https://chytomo.com/>.

Надійшла до редакції 2 квітня 2024 року

РЕЦЕНЗІЇ
Три бібліографії

Володимир Вуйцик : біобібліогр. покажч. / Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. Львівське від-ня ; уклад., авт. вступ. ст. Н. Паславська. Львів, 2021. 116 с., іл.

Львівське відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Гру-

шевського НАН України : бібліограф. покажч. (2018—2022) / Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. Львівське від-ня ; упоряд. М. Капраль, Н. Кім, І. Скочилияс. Львів : Колір ПРО, 2023. 80 с., іл.

Ярема Кравець : біобібліогр. покажч. / М-во освіти і науки України, ЛНУ імені Івана Франка,

Наук. б-ка ; [уклад.: У. Романюк, І. Дарчук; автор передм. О. Кравець; редкол.: В. Кметь (голова), А. Купин, О. Седляр; літ. ред.: Р. Лаврентій, Г. Матис; резюме: фр. мовою Я. Кравець, англ. мовою І. Теплий]. Львів, 2021. 266 с.: іл., портр.

Останніми роками у Львові побачили світ три цінні для бібліотек і науковців довідкові видання, цікаві, зрештою, і для ширшої громадськості. Два з них видало Львівське відділення Інституту української археографії та джерелознавства (ІУАД), третє — Наукова бібліотека Львівського університету. За характером видання відмінні, оскільки два з них — біобібліографії, а третє, хоча й окреслене як "бібліографія" Львівського відділення ІУАД ім. М. С. Грушевського НАН України, містить біографічні статті про авторів і може належати до біобібліографічних науково-довідкових видань. Показчики стосуються доробку окремих осіб та наукової інституції (точніше — й інституції, і її співробітників).

Володимир Вуйцик : біобібліографічний показчик

Володимир Вуйцик (1934—2002) — відомий не лише у Львові, а й далеко поза межами Галичини й України вчений-мистецтвознавець, дослідник пам'яток архітектури, церковного мистецтва, реставратор, знавець архівів, активний учасник національно-культурного відродження України. Н. Паславська, на основі документів з особистого архіву вченого, переданого до ЛННБ України ім. В. Стефаніка, власних інтерв'ю з науковцем, розповідей його старшого брата Івана, проф. Я. Дашкевича, В. Кметя, написала ґрунтовну біографію вченого, багату, зокрема, й на подробиці з його особистого життя, не відображені в офіційних анкетах.

Н. Паславська додала до показчика описи архівів В. Вуйцика з ЛННБ ім. В. Стефаніка (ф. 281) й НБ ЛНУ ім. Івана Франка (ф. 358). Однак ці описи не зовсім правильно визначено як "Вибрані джерела та бібліографія публікацій про Володимира Вуйцика", адже джерелом про вченого можуть слугувати його особові справи у Львівській національній галереї мистецтв, як і подано в показчику, у Центральному державному історичному архіві України (ЦДА) у Львові, також мала б бути особова справа в архіві Інституту "Укрзахідпроектреставрація", де він працював. Натомість п. 2 і 3 розділу III — це, *sensu stricto*, описи особових фондів В. Вуйцика у двох бібліотеках. Який зміст документів у ЛННБ — важко висувати, оскільки фонд лише опрацьовують у відділі рукописів (прим. 1 на с. 85 показчика). Натомість фонд у НБ ЛНУ, судячи з опису (с. 85—94), не лише містить

великий масив інформації з історії нашої культури та її діячів, а й надає достатнє уявлення про сфери наукових зацікавлень В. Вуйцика.

Щодо недоліків видання, то біографічний нарис Н. Паславської разом зі вступним словом має значно більший обсяг, ніж власне показчик (63 і 30 с.). Багато місця в ньому відведено аналізові конкретних публікацій ученого. Водночас можна зрозуміти провідну інтенцію авторки — якнайширше висвітлити внесок видатного науковця в історіографію Львова й Галичини, мистецтвознавчі дослідження, біографістику діячів культури тощо. В описі статей, опублікованих у "Галицькій брамі", починаючи з 1997 р. (позиції 90—92, 95, 98 та ін.) номери газети слід зазначати, як на титулі: Львів, 1997, жовтень—листопад. — № 10—11 (34—35). Ілюстративний блок (ненумеровані сторінки після с. 115) містить світлини, до яких варто було б додати підписи зображених осіб, зокрема М. Мишанича, В. Грабовецького, Я. Ісаєвича, Г. Логвина, Й. Гронського, адже інші постаті — С. Костюк, В. Слободян, Б. Кіндзельський, В. Ольхом'як — ідентифіковані. Особисто мені, як учасникові тих процесів, здається, що Н. Паславська надто побіжно зачепила сферу, до якої В. Вуйцик мав безпосередню, до того ж активну дотичність. Йдеться про участь у роботі громадської комісії з перейменування вулиць Львова протягом 1990-х і наступних років. Її очолював О. Мацюк — близький приятель п. Володимира, а серед учасників були А. Дорош, Р. Крип'якевич, Б. Якимович та автор цих рядків. Саме завдяки В. Вуйцикові в нашому місті з'явилися вулиці П. Війтовича, Г. Вітвера, С. Гавришкевича, П. Римлянина, Шімзерів та інших будівничих, різьбярів і малярів, про яких писав учений.

З погляду науковця, показчик "Володимир Вуйцик" містить не лише ґрунтовну біографію й бібліографію вченого, показчик публікацій про нього, а і опис його архівної спадщини (с. 85—94), а також відповідний науково-довідковий апарат (НДА): вступ "Від укладача" з викладом структури й змісту видання; зазначенням осіб, причетних до створення показчика; три показчики — алфавітний перелік назв публікацій, іменний та географічний. Доцільним доповненням є ілюстративний блок, що надає уявлення про походження В. Вуйцика, його освіту, спектр зацікавлень, коло співпрацівників та однодумців.

Львівське відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України : бібліографічний показчик (2018—2022)

Видання є, власне кажучи, продовженням двох подібних показчиків (2012 і 2018 рр.), які

охоплюють 1992—2017 рр. Як і в попередніх виданнях, укладачами є М. Капраль, Н. Кіт та І. Скочиляс, через що, ймовірно, усі три покажчики мають незмінну структуру. Питання доцільності власне цього покажчика, що охоплює лише п'ять років діяльності установи, обґрунтовано ювілейною датою — 30-річчям Львівського відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. До речі, бібліографія установи 2018 р. також охоплювала п'ятирічний період.

Подібно до попередніх покажчиків, рецензоване видання містить оглядову статтю керівника установи М. Капралю про науково-видавничу діяльність відділення у 2018—2022 рр.; статті "Від упорядників" про зміст і структуру покажчика; власне покажчик, поділений на дві основні частини: видання установи й видання співробітників. Остання має 11 розділів, відповідно до кількості працівників Львівського відділення і, крім бібліографії публікацій, містить короткі біографічні довідки. Щодо останніх: хоча видання охоплює період 2018—2022 рр., до нього внесли відомості про О. Голька, який помер 2021 р., проте оминули увагою І. Скочиляса, якого не стало 2020 р., хоча редаговані ним фундаментальні праці ("Собори Київської митрополічної архієпархії XV—XVIII ст.", "Замойський провінційний собор Руської Унійної Церкви 1720 р.") і бібліографічний покажчик "Ігор Скочиляс" не лише розглянуто в оглядовій статті М. Капралю, а й зазначено в розділі I та у бібліографіях Н. Кіт, І. Скочиляса.

М. Капраль зосереджує увагу на знакових з погляду історіографії виданнях Львівського відділення — 34-му томі 50-томника творів М. Грушевського; трьох томах із серії "Атлас українських історичних міст" (Галич, Жидачів, Белз); 1-му томі картографічного видання "Міста на магдебурзькому праві українських земель у XIII—XIX ст."; цікавому сучасному проєкті — інтерактивній мапі "Досвід української державності. ЗУНР 1918—1923. Львів 1—21 листопада 1918 р."; давно очікуваному виданні "Львівська область (1939—1959 рр.): адміністративний та демографічний довідник"; цінних джерельних публікаціях "Раецька книга Львова (1460—1506)", "Інвентарі палаців і дворів на передмістях Львова XVII—XVIII ст."; трьох томах започаткованої І. Скочилясом серії "Київське християнство".

Відділення продовжило дослідження наукової спадщини українських істориків, зокрема М. Грушевського (зазначений вище 34-й том творів), Я. Дашкевича (матеріали конференції

2016 р. і збірник "У світі книжки"), Є. Завалинського. У рецензованому виданні зазначено також дослідження інших авторів, до яких працівники Львівського відділення долучилися як наукові, відповідальні редактори, редактори: о. Н. Заторського, І. Вишовського, І. Смутка, О. Каліщук, О. Судейка, П. Кулаковського, О. Киричук, І. Орлевич.

В основній частині першого розділу описано видання установи з історичної картографії (ця дисципліна набула у Львові значного розвитку завдяки працям М. Капралю, Б. Смереки, А. Фелонюка, Н. Халак); геральдики й генеалогії (А. Гречило, І. Смуток); історії міст (М. Капраль, Б. Петришак, А. Фелонюк); історії Церкви (І. Скочиляс, о. Н. Заторський, О. Судейко); публікації праць видатних істориків М. Грушевського, Я. Дашкевича, Є. Завалинського; бібліографії (покажчики М. Капралю, В. Вуйцика, І. Скочиляса). Загалом перша частина налічує 73 позиції монографій, збірників джерел і наукових праць, атласів, довідників, гербовників, родоводів, авторефератів, періодичних видань тощо.

Другий розділ містить бібліографії 11 науковців Львівського відділення (520 праць), розміщених за алфавітом прізвищ. Праці кожного автора традиційно згруповано за роками, а всередині року розбито на три блоки: окремі видання, редагування та статті. Найбільше публікацій мають А. Гречило й А. Фелонюк (148 і 102), найменше — О. Голько (2); порівняно небагато публікацій у Н. Гвоздевич (5) та А. Левика (8).

Покажчик "Львівське відділення..." призначений для істориків, географів, краєзнавців, викладачів і студентів, врешті, для всіх, кого цікавить наша історія й культура. Видання слід вважати цілісною єдністю з раніше публікованими бібліографічними покажчиками Львівського відділення ІУАД 2012 і 2018 рр.

Ярема Кравець : біобібліографічний покажчик

Третій із рецензованих покажчиків стосується життєвого шляху й доробку знаного вченого-філолога Я. Кравця. Це вже 35-й покажчик у серії "Українська біобібліографія", яку Наукова бібліотека ЛНУ ім. Івана Франка видає від 1999 р. Укладачками є У. Романюк та І. Дарчук. На відміну від першого з рецензованих покажчиків, у цьому виданні дуже стисло окреслено життєвий шлях ученого (авторка — О. Кравець); ширше йдеться про наукові інтереси й сфери прикладення інтелекту літературознавця — сорабістичні студії, компаративістику, шевченкознавство, франкознавство, україно-бельгійські літера-

турні відносини. Непроминальне значення для українського читача мали перекладені Я. Кравцем "Опис України" Г. Л. де Боплана, "Богдан Хмельницький" і "Українські козаки" П. Меріме, а для істориків — переклад "Середньовічної уяви" Ж. Ле Гоффа.

Своєрідним доповненням життєпису Я. Кравця є вміщені на початку видання дві його статті "Тарас Шевченко у житті та науці" й "Творчий шлях перекладача, або півстоліття у перекладі". Про ставлення Я. Кравця до перекладу свідчать такі слова: "Переклад кожного твору — це захоплення, творчі емоції, переживання разом із персонажами твору; ти стаєш співучасником їхнього життя, це "наркотична залежність", якої важко позбутися. Усі переклади — це як твої діти, всі вони близькі та рідні". В останньому есеї Я. Кравець порушує надзвичайно важливу проблематику: "перекладач і суспільство", "вибір, який здійснює перекладач", "перекладач і автор оригіналу", "перекладацькі принципи". Учений наголошує на потребі відчувати й передавати інакшість чужих культур, а також виступає проти повторного перекладу вже перекладеного. Як зауважує автор, для нього оптимальним є поєднання перекладацької, наукової та викладацької діяльності. Доповненням біографічної частини є ілюстративна вклейка після с. 8 із чотирма світлинами. Варто зауважити, що фотографій можна було умістити значно більше, адже зворот вклейки порожній.

Після зазначених публікацій Я. Кравця подано статтю "Від укладачів", в якій обумовлено хронологію, обсяг та структуру покажчика, принципи бібліографічного описання, елементи НДА. Як зазначають укладачки, власне бібліографія налічує понад 700 позицій, а з літературою про вченого — 1296. Останній показник виразно свідчить про велику пошукову роботу бібліографів із різноманітними покажчиками й довідниками. Водночас, із погляду логіки, цей матеріал мав бути на початку покажчика.

Перша частина охоплює науковий (монографії, статті, доповіді, рецензії, огляди) і творчий (переклади) доробок. Особливе місце посідають "Опис України" Г. Л. де Боплана, виданий 1990 р. у двох томах у "Науковій думці" і того самого року — у "Каменярі" (Львів) разом із "Богданом Хмельницьким" П. Меріме; посібник "Сорабістичні студії" (2010); монографія, присвячена рецепції І. Франком романських літератур "Quae scripsi, scripsi" (2014); цікаве дослідження "Український Еміль Вергарн" (2016).

Слід також згадати про десятки, якщо не сотні, статей в енциклопедіях, наприклад, в "Українській літературній енциклопедії", "Шевченківській енциклопедії", енциклопедичному словнику "Світова історія: XX ст.", "Енциклопедії Львівського національного університету", "Енциклопедії сучасної України", виділених в окремі блоки.

Вражає перекладацька палітра, яка охоплює сучасну й класичну французьку (франкомовну) літературу: Базена, Батая, Боесі, Вергарна, Вольтера, Еме, Ле Гоффа, Меріме, Мопассана, Моріака, Олів'є, Роблеса, Роллана, Саган, Флобера й інших авторів; кілька перекладів із польської, англійської, верхньолужицької мов. Специфічні аспекти перекладацької роботи висвітлено у зазначеній вступній статті Я. Кравця (с. 12—25).

В окремі розділи також виділено публіцистику, впорядкування, редагування й рецензування, а також наукове керівництво та опонування дисертацій (це найменший розділ, що налічує п'ять позицій).

Друга частина — література про Я. Кравця — цілком виправдано містить удвічі менше позицій за першу. Це статті про вченого й перекладача в енциклопедіях, довідниках, збірниках, а також хронікальні матеріали: окремі згадки про Я. Кравця, його переклади, рецензії, відомості про участь у різноманітних подіях культурного життя. Окремим додатком подано 34 рецензії та відгуки Я. Кравця на літературознавчі дисертації, захищені в Дніпропетровську (Дніпрі), Києві, Львові, Миколаєві, Сімферополі, Тернополі, Чернівцях у 1980—2018 рр. Логічніше його було б додати до розділу "Наукове керівництво й опонування дисертацій" (с. 104) і пронумерувати, адже це важливий аспект роботи авторитетного філолога, який щедро ділиться багатим перекладацьким досвідом з молодими дослідниками.

Важливу роль у покажчику "Ярема Кравець", як і в кожному бібліографічному виданні, виконує НДА, основним елементом якого є різноманітні абеткові покажчики. В рецензованому виданні укладачі виділили три абеткові покажчики: назв монографій, статей, виступів та ін., у якому переважають персоналії; абетковий покажчик перекладів (за прізвищами авторів оригіналу); іменний покажчик; водночас бракує географічного покажчика. Елементом НДА також слугує ілюстративна частина, в якій наведено 60 обкладинок книжок, які підготував Я. Кравець особисто чи у співавторстві. Оскільки науковець є знаним перекладачем, на завершення подано

французьке *Résumé* й англійське *Summary*. Зміст уміщено наприкінці видання.

Покажчик надає уявлення про розмаїття наукових, педагогічних і перекладацьких зацікавлень заслуженого для нашої науки й культури вченого впродовж понад півстолітнього (від студентських часів) періоду. Особливо важливим є внесок Я. Кравця у розвиток українсько-французьких, українсько-бельгійських і українсько-слов'янських літературних і культурних зв'язків.

Усі рецензовані покажчики є цінним внеском у вітчизняну науку, оскільки підсумовують життєвий шлях і науковий доробок учених (В. Вуйцик, Я. Кравець), які доклали чимало

зусиль до розвитку української та світової науки й культури або продовжують плідно працювати в різних сферах історичної та географічної наук. Уведення цього доробку в ширший суспільний обіг не лише сприяє розвитку науки й суспільства, а й вписує Україну в контекст європейського та світового цивілізаційного поступу. А це надзвичайно актуальне завдання у цей непростий час.

Іван Сварник,

*директор Львівської обласної універсальної
наукової бібліотеки,
голова Археологічної комісії НТШ*

Надійшла до редакції 7 березня 2024 року

Історичний портрет стародавніх соціумів

Шауренко А., Барвінок О. Історія первісного суспільства : навч. посіб. Київ : Кондор, 2022. 192 с.

Вивчення нормативного курсу "Історія первісного суспільства" на історичних факультетах закладів вищої освіти України є вагомим елементом підготовки істориків, археологів, етнологів, пам'ят-

кознавців, музеєзнавців. Специфіка цієї дисципліни потребує комплексного підходу до подання студентам складної інформації, зумовленої характером джерельної бази та рівнем її історичної інтерпретації з урахуванням сучасних досягнень науки.

У 2022 р. у київському видавничому домі "Кондор" побачив світ навчальний посібник "Історія первісного суспільства" А. Шауренко та О. Барвінок — кандидатів історичних наук, доцентів кафедри всесвітньої історії та методики навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Окрім "Вступу", "Термінологічного словника" (119 позицій), "Бібліографії" (63 назви), видання містить 9 тем із відповідним поділом. Кожну тему завершує "Тестовий контроль", а весь курс — "Підсумковий контроль".

У першій темі "Загальні відомості з історії первісного суспільства" (с. 6—26) розкрито значення терміна "первісна історія", розглянуто її предмет та об'єкт, мету й завдання, надано характеристику джерелам, висвітлено дискусії між науковцями

щодо хронології та періодизації, стисло викладено історію досліджень стародавнього суспільства.

Водночас у цьому контексті доцільно було б навести працю вченого-економіста М. Зібера "Очерки первобытной экономической культуры" 1883 р. [1]. Автори рецензованого видання дотримуються усталеного погляду, що перший підручник з історії первісного суспільства на теренах колишнього СРСР виданий 1939 р. і належить археологу В. Равдонікасу (с. 22). Книга складається з двох частин, остання вийшла друком 1947 р. [2, с. 215]. Проте ще 1922 р. у Харкові було видано працю географа П. Алампієва "Спроба викладання історії культури. Розмови з дітьми в сільській школі". Саме це видання фактично стало одним із перших навчальних посібників в Україні, присвячених питанням історії первісного суспільства [3].

На с. 22 А. Шауренко та О. Барвінок наводять відомості про навчальну літературу з історії первісного суспільства, видану українськими вченими, починаючи з кінця 1990-х рр. У цьому разі також варто було б умістити інформацію про перший підручник з цієї навчальної дисципліни, що побачив світ 1972 р., — "История первобытного общества" Б. Шрамка, археолога, доктора історичних, професора Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна [4].

У другій темі "Антропогенез" (с. 28—52) проаналізовано дискусії між науковцями щодо появи перших гомінід, теорії походження людини та подано огляд палеоантропологічних знахідок. У цій темі дискусійний характер має підтема "Теорія позаземного походження людини (космічна теорія, "космізм")" (с. 34—35). На нашу думку, вона має певною мірою "екзотичний ха-

рактар", адже не підтверджена даними сучасних природничих і гуманітарних наук.

У третій темі "Комунікативні аспекти розвитку людського суспільства та виникнення рас" (с. 55—66) на основі даних антропології та палеопсихології розглянуто проблеми походження та ранньої стадії мови й мовлення, а також подано характеристики рас.

У четвертій темі "Виникнення людського суспільства та ранні етапи його розвитку" (с. 68—77) автори висвітлюють соціальну структуру праобщини.

Особливості еволюції соціумів за доби палеоліту та мезоліту проаналізовано у п'ятій темі "Давня родова община" (с. 79—94).

Характеристику неолітичної доби в розвитку первісного суспільства подано в шостій темі "Розвиток суспільства в добу пізньої первісної общини" (с. 97—117).

Дві теми: сьома — "Соціально-економічний розвиток суспільства доби політогенезу" (с. 120—129) і восьма — "Розпад потестарної організації суспільства" (с. 132—145) присвячено добі енеоліту-бронзи. Розглянуто стародавні ремесла, металургію, соціальну стратифікацію суспільства та ознаки державоутворення, а також поняття "цивілізація".

Підсумкову, дев'яту, тему "Культура первісного суспільства" (с. 148—166) присвячено духовному світу стародавнього населення.

Навчальний посібник А. Шауренко та О. Барвінок доцільно використовувати не лише у закладах вищої освіти під час підготовки майбутніх істориків-педагогів та інших фахівців у галузі історичних наук, а також і в середніх закладах освіти різного типу у процесі викладання відповідних тем зі стародавньої історії України.

Список літератури

1. Зибер Н. И. Очерки первобытной экономической культуры со вступительной статьей проф. М. Е. Слабченко. Одесса : Госиздат Украины, 1923. 412 с.
2. Генинг В. Ф. Очерки по истории советской археологии : (у истоков формирования марксистских основ советской археологии. 20-е — первая половина 30-х годов). Киев : Наук. думка, 1982. 228 с.
3. Алампієв П. Спроба викладання історії культури : розмови з дітьми в сіл. шк. Харків : тип. Експерим. шк.-клуба печ. дела, 1922. 120 с. (Библиотека журнала "Путь Просвещения" ; № 3).
4. Шрамко Б. А. История первобытного общества : учебное пособие для студентов исторического факультета ХГУ. Харьков : Изд-во Харьковского ун-та, 1972. 200 с.

Дмитро Кепін,

кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник відділу ретроспективної
бібліографії Книжкової палати України

Надійшла до редакції 21 березня 2024 року

СОЦІОКОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

До 160-річчя від дня народження В. Вернадського

УДК 316.324.8:[140.8:[13+165.173]](045)

Микола Сенченко,

директор Книжкової палати України, професор,
e-mail: director@ukrbook.net

Ера домінування Розуму*

Усе бере свій початок у духові,
і тому далеко не байдуже, у що вірять
люди і який світогляд мають.

Армін Пізі

Людина т а Всесвіт

У цьому розділі йтиметься про найголовніше — про Людину. Питання, по суті, не так у походженні, адже ця інформація загальновідома, як у причинах появи Людини на цій планеті.

Людина — це індивід, який усвідомлює чи принаймні замислюється про своє призначення, намагається розібратися у причинах подій, які відбуваються в його житті від народження й до смерті. Людина наділена світоглядом, логікою

* Продовження. Початок див.: Вісник Книжкової палати. 2023. № 9. С. 3—10; № 10. С. 3—9; № 11. С. 3—10; № 12. С. 3—11; 2024. № 1. С. 21—26; № 2. С. 31—37; № 3. С. 3—12.

мислення й механізмом усвідомлення інформації, тобто всіма характеристиками особистості. Індивідів, позбавлених цих властивостей, можна віднести до знеособлених сутностей у білковому тілі. З вигляду — та сама Людина, але внутрішньо — астральна сутність, яка шукає свій інтерес у мирському житті на планеті Земля.

Цей розділ не лише спонукає читача замислитися, а й дає змогу розширити свідомість, щоб мати уявлення про реальний світ, який щодня стає дедалі суворішим до Людини. Чому це відбувається? Чому, якщо подивитися навколо, люди прагнуть шукати якусь істину замість того, аби усвідомити: планета одна для всіх, не люди її створили, а вона була створена для людей. Кожен із нас з'явився на Землі з визначеною метою, і не сам собою від "непорочного зачаття", а відповідно до найвищого плану еволюції планети.

Філософи століттями розмірковували про суперництво в первинності духу й матерії. Утім, можливо, нині настав час інакше поставити основне питання філософії: для чого на планеті Земля з'явилася Людина, а не сперечатися, оперуючи у храмах релігії та науки догмами чи формулами, та насаджувати свою "істину"? Абстрагуємося від істини авторитетів і спробуємо зрозуміти авторитет істини як такої.

Яким же є призначення Людини та її роль у суспільстві?

Сенс життя будь-якої сутності в метакомосі полягає у постійній праці. Людина від народження до смерті повинна напрацювати достатню кількість енергії певної якості, тобто необхідної частоти й амплітуди, щоб її можна було використовувати для вдосконалення або, інакше кажучи, розбудови, метакомосу.

Для цього й було створено на нашій планеті Людину в білковому тілі, аби енергія під назвою "душа", перебуваючи в доволі жорстких умовах, здійснювала потрібну роботу. Людина має право вибору органів чуття, а також зв'язок зі своєю *alma mater* — Космосом.

Щоб Людина могла вдосконалюватися, або, простіше кажучи, *працювати*, їй створили природні умови на одній із планет Сонячної системи. Ці умови не були сприятливими, проте й ворожими назвати їх важко. Вони склалися з труднощів, з якими Людина стикалася й стикається в еволюційному розвитку. Долаючи їх, Людина вимушена здійснювати серйозну роботу, й від того, з якими думками та намірами вона її виконує, залежить рівень "душевного" чи "духовного" зростання та якість напрацьованої за життя енергії.

Залишивши позаду мільйони років своєї історії, сучасне людство зробило вибір на користь турботи про тіло, поступово залишаючи безсмертну душу поза межами персональної свідомості, занепастивши її надспоживанням. Проте лише душа — мірило зробленого Людиною в земному бутті.

Нині Людина має насамперед опікуватися проблемою, як через розширення свідомості і зрозуміти своє істинне призначення й жити за вищими законами справедливості й моралі.

Кожен етнос, саме етнос, а не його політична форма організації — держава, проживаючи на певній території, створює свою духовно-моральну платформу, тобто формує основу філософії життя, що відбиває природу народу, який населяє ці терени: його традиції, віру, звичаї, культуру, й тісно пов'язана з питаннями виховання молодого покоління, уваги й турботи про людей.

Сьогодні одні вчені напрацьовують нову науку — ноокосмологію, а інші вибудовують філософську систему, більш прийнятну для усередненої людської свідомості. Водночас завжди є спосіб перевірки світогляду на істинність, що полягає в тому, наскільки точно слово, сказане одним, суголосне свідомості багатьох.

Істина не потребує коментарів, вона резонує з природою, історією розвитку, духовними потребами Людини. Це потаємне зерно, закладене в історії кожного етносу, формує основу поведінки й логіки мислення.

Інтерес до своєї історії, передусім до питання про причини появи такої сутності, як Людина, усвідомлення себе як результату діяльності природи й суспільства, формує в індивіда основу моральності, що дає змогу мати постійний зв'язок між минулим і сьогоденням, чіткіше уявляти й будувати майбутнє.

Крок за кроком, відкриваючи таїнства Природи й Життя, Людина має стати свідомою, аби розуміти, що з нею відбувається щодня, куди вона прямує та веде за собою інших, як-от мати і дитина, лідер і організація, президент і народ.

Не потрібно ані обіцяти іншим, ані шукати для себе раю на Землі, його тут ніколи не було й не буде, він не передбачений для Людини, яка тільки в праці й турботах повинна пройти шлях випробувань на цій планеті — від народження й до смерті в білковому тілі, яке отримала в тимчасове користування.

Тільки творча праця приносить радість і заспокоєння, завдяки їй людство розвиває самосвідомість, пізнає новий світ, нові закономірності свого життя й життя всього, що довкола. Лише праця надає задоволення, адже відрізняється від

порожньої марноти тим, що спрямована на вдосконалення природи, яка оточує Людину, й власне Людини. Можна жити, натхненно та усвідомлено працюючи, а можна лише проживати біологічний вік у даремній метушні...

Взаємозв'язок Людини та Космосу

Дві з половиною тисячі років тому відразу в кількох точках Землі, у місцях народження стародавніх цивілізацій, сталися події, які у ХХ ст. В. Вернадський визначив як "вибух творчості", а німецький філософ К. Ясперс — як "осьовий" час для розвитку людства. Осьовий, оскільки Людина досягнула власний Розум і нерозривний зв'язок із Космосом. І кожен з осередків людської цивілізації виробив своєрідні за формою та принципами підходи до визначення взаємозв'язку Людини й Космосу.

Стародавня Індія. Ранні гіпотези виникнення Всесвіту належать мислителям Стародавньої Індії. Для всіх філософських систем, що зародилися в цій країні, характерними є поняття "карма" та "реінкарнація". Всесвіт, вважали давньоіндійські мудреці, є матеріалізацією істинного реального Єдиного, а людська душа — частиною цього Вічного та Досконалого. Мета й завдання Людини — підтримувати рівновагу між земним і тонким світами, прагнучи до внутрішньої досконалості в житті.

У книзі М. Реріха "Космічні легенди Сходу" гіпотезу виникнення Всесвіту представлено як міфи та легенди, які за змістом і логікою викладу претендують на науковість. Згідно з ними, історія Всесвіту є нескінченим чергуванням періодів його буття — Великих Манвантар і небуття — Маха Пралая, які вважають рівними за тривалістю. Небуття Космосу описано так: "Не було нічого. Єдина Питьма наповнювала безмежне Усе. Не було часу. Не було Космічного Розуму. Не було нічого, окрім Непорушного Вічного Дихання, що не знає себе. Лише Єдина Форма Існування, безмежна, нескінченна, безпричинна, тягнулася, спочиваючи уві сні, позбавленому сновидінь: Життя несвідомо пульсувало у Просторі Всесвіту".

Під час небуття — Маха Пралая — існує щось непорушне й непізнанне, яке у стародавніх текстах називають Пара Брахманом (Найвищим Брахманом) — величною причиною всього сущого, що втілює Абсолют, позбавлений властивого буттю дуалізму. У процесі зародження космічного життя Пара Брахман виділяє творчу енергію Шакті — Мати Світу та чоловіче начало — Дух Творчий, від поєднання яких народжується божественний син — Логос. Енергія Логосу вихровим рухом неймовірної швидкості створює

вихори життя — первинні атоми найтоншого стану Космічної Матерії, а також наступні сім вимірів тонкості матерії, з яких людським почуттям доступний лише останній, найгрубіший, рівень.

У філософії Стародавнього Китаю Людину розглядали у природно-соціальному вимірі. На відміну від індійської, китайська філософська думка не вірила в реінкарнацію, вважаючи, що смерть — це погано, потойбічних явищ слід триматися далі, хоча померлих потрібно шанувати. Китайські філософи приділяли велику увагу соціальним та етичним проблемам. Саме вони обґрунтували схожі з індійською філософією ідеї про єдність законів природи та Людини, принцип непротилежності природному ходу подій.

Філософія Стародавньої Греції в досократівський період трактувала взаємозв'язок Людини й природного оточення космоцентрично. Космос розуміли як живу істоту, що складається з невидимої тілесної субстанції. У досократівському Космосі суспільство й Людина були підпорядковані одим і тим самим законам, які вважали пізнавальними.

Наступний крок зробив послідовник Сократа — філософ Платон (427—347 рр. до н. е.). Його погляди стали синтезом космологічних учень стародавнього світу, до того ж не лише грецького, а й східного. За Платоном, Бог-деміург за ідеальним, досконалим зразком створює гармонійний і живий Всесвіт, наділений космічною душею. Людину творять діти Деміурга — боги другого порядку, не рівні Творцеві світу, але творять подібно до Всесвіту. Після цього і Космос, і Людина розпочинають самостійний рух, а отже, характер їхніх життя й смерті залежатиме тільки від них.

Вивчаючи природу Всесвіту, Людина отримує від Бога найбільший подарунок — філософію і якщо вивчає її з любов'ю, прагне до справжніх цінностей, то, доторкнувшись до істини, набуває безсмертя в такій повноті, "в якій його може вмістити людська природа", тобто так, як запропонував Бог. А Всесвіт подає Людині приклад, як потрібно піклуватися про своє тіло, уникаючи неробства й досягаючи рівноваги між внутрішнім і зовнішнім рухом.

Хоча між часом Платона та нашою космічною епохою минуло майже дві з половиною тисячі років, очевидно, що без спеціальної підготовки складно простежити за ходом думки давніх мислителів. Сучасна свідомість, загострена повсякденними, "глініними" турботами, не налаштована на "мозковий штурм" і часто не в змозі "переварити" питання, які давні філософи успіш-

но формулювали й розв'язували. А от що легко може помітити навіть зовсім не обізнана у філософії Людина, то це суголосся ідей Платона з тими, що постали на порядок денний перед сучасним людством. Нині, як і за часів Платона, але вже на підґрунті колосального матеріалу, накопиченого наукою за минулі тисячоліття, та з урахуванням нової соціально історичної ситуації постає питання переосмислення одвічної філософської проблеми взаємозв'язку індивіда з навколишнім світом — Людини й Космосу.

Формування філософії Нового часу. Аналіз класичної філософії свідчить, що з погляду досягнень квантової фізики та сучасних досліджень філософії нового часу, мислителі минулого були надто далекими від розуміння загальних закономірностей, за якими функціонують природа й суспільство. І єдиний філософ того часу — Григорій Савич Сковорода, — про якого рідко згадують сучасні мислителі, правильно розумів закони світобудови.

Етап розвитку філософії мислення від XVII і до середини XIX ст. називають періодом класичної філософії. Її основними представниками є Ф. Бекон, Р. Декарт, Т. Гоббс, Б. Спіноза, Дж. Лок, Г. Лейбніц, Дж. Берклі, Д. Юм, Б. Паскаль. Наприкінці XVII — у XVIII ст. в Європі набув поширення просвітницький ідейний рух. Філософію тієї доби представлено іменами Вольтера, Ж.-Ж. Руссо, Ш.-Л. де Монтеск'є, Д. Дідро, П. Гольбаха, Ж. Ламетрі, К. Гельвеція, І. Гердера, Г. Лессінга.

Вершиною розвитку європейської класики стала німецька класична філософія (II пол. XVIII — I пол. XIX ст.): І. Кант, Й. Фіхте, Ф. Шеллінг, Г. Гегель, Л. Феєрбах. Європейська класична філософія виникла в період утвердження буржуазного суспільства та його цінностей — період буржуазних революцій у Великій Британії, Нідерландах, Франції. З позиції розуму було піддано критиці основи релігії, суспільства, розуміння природи. Це період розвитку науки, тому саме наука й проблема пізнання (гносеологія, логіка, методологія) становлять ядро всієї філософської проблематики. Головною ідеєю класичної філософії XVII—XIX ст. стала ідея раціонального панування Людини над природою та суспільством.

Видатний український філософ Нового часу Григорій Савич Сковорода (1722—1794) створив "практичну філософію", у центрі якої — релігійна та моральна проблематика, що не втратила актуальності й донині. Сковорода не надто дбав про формальну систематизованість своїх ідей і часто наголошував, що належить до

традиції, яка вважає гідним лише вивчення Людини (Г. Стояцька, 2016).

Як випускник Києво-Могилянської академії Сковорода продовжував розвивати просвітницькі ідеї закладу. З навчання виніс знання античної спадщини, розуміння проблематики Середньовіччя та Ренесансу, однак повністю не наслідував академічну традицію — розбіжність наявна вже в загальнофілософській орієнтації. В академії провідною була аристотелівська орієнтація, а у Сковороди виразне тяжіння до платонізму, який у навчальному закладі був головним предметом критики. Якщо в центрі уваги академічних професорів перебував зовнішній світ і проблеми його пізнання, то українського філософа насамперед цікавили етико-гуманістичні питання, внутрішній світ Людини.

Перший основоположний принцип філософії Сковороди — *вчення про двонат урніст ь світ у*: зовнішню, видиму, та внутрішню, невидиму натури: "У цьому світі — два світи, з яких складається один світ: *світ видимий і невидимий* (виділено М. С. — *Ред.*), живий і мертвий, цілий і руйнований. Цей — риза, а той — тіло. Цей — тінь, а той — дерево. Цей — матерія, а той — іпостась, себто основа, що утримує матеріальний бруд, так само як малюнок тримає свою барву. Отже, світ у світі то є вічність у тлінні, життя у смерті, пробудження у сні, світло у темі, у брехні правда, у печалі радість, у відчаї надія", — зазначав Сковорода.

Фізика для усвідомлення й доказів бінарності природи світобудови, про яку чітко висловився український філософ, формувалася століттями. І лише наприкінці XX ст. дослідники у сфері квантової механіки довели, що за межами фізичного світу наявний складніше організований хвильовий безматеріальний світ — духовний. Отже, квантова механіка підтвердила ідеї Г. Сковороди про *двонат урніст ь світ у*.

Наука, спираючись на накопичений експериментальний матеріал, виводить людину на такий рівень пізнання матеріального світу, де можна побачити Світло Знань, які зберігає для нас Релігія. Наука має взяти курс на зближення з Релігією, адже саме вона містить Знання, які виведуть людство на шлях необмеженого розвитку, зробивши його Співтворцем Бога і Творцем свого майбутнього.

Невидиму натуру, або Вічність, Дух, Істину, Початок, Г. Сковорода називає Богом. Він постає як нематеріальна основа всіх речей, вічна й незмінна першопричина всього суцього й самого себе. Поняттям, протилежним за змістом до поняття Бога, є видима натура, або твар, що

уособлює все матеріальне. Як рівнозначні, вживають поняття "речовина", "матерія", "стихія", "земля", "плоть", "тінь". Кожна з цих двох натур сама в собі є антитетичною (та, що суперечить, протилежна). Матерія характеризується визначеннями, що, подібно до платонівського вчення про матерію, окреслюють її як "небуття", "неіснуюче місце", "видимість" (Г. Стояцька, 2016).

Окрім наведених, матерію характеризують і такі визначення: "вічність", вона "існує і лише уявляється", " гине і ніколи не може загинути". Антитетична й друга натура — Бог. Так, Бог є тотожним із природою. "Чи не він є буття усьому? Він у дереві — є правдиве дерево, у траві — травою, у музиці — музикою, у будинку — будинком, у тілі нашій земним новим є тілом і осередком або головою його. Він усяким є в усьому". Водночас світ безмежно протилежний Богові, який є його "джерелом", "сонцем", "серцем".

"Згідно з вченням про існування невидимого (божого) та видимого (речовинного), слід визнати, що неможливе зникнення, загибель чогось. Творець намалював оленя, потім стер фарби. Малюнки зникли, але їхні образи зникнути не можуть. Матеріальні фарби та нематеріальні образи, ідеї мають різну форму існування. Перші є мінливими, перетворюються постійно з одних на інші, а другі — вічними та незмінними. Про своє тіло Людина має міркувати так само: усе тілесне слід вважати фарбою, а вічну міру невидимої натури, що тримає плотть, — його основою. Змішування в уяві людей в одне ціле двох натур Скворода називав ідолопоклонством, а не філософією.

Другим центральним принципом філософії Сквороди є ідея існування трьох світів. Використовуючи традицію натурфілософії XVI—XVII ст. (М. Кузанський, Дж. Бруно), він поділяв світ на макрокосм і мікркосм, великий світ і Людину, котра в менш досконалій формі повтворює в собі макрокосм. Скворода висуває ідею третього світу як певної сукупності символів, які уособлюють невидиму природу, невидиму сутність світу, Бога. Увесь світ речей, Всесвіт є світом символів, який Скворода часто називав "старим світом", "усезагальним світом", "світом світів", "все-на-все". Макрокосм Скворода трактував як нескінченний, такий, що складається з нескінченної кількості світів, наче "вінок із віночків". Сутність малого світу, Людину, філософ пояснював, спираючись на концепцію двох натур. Осягнувши невидимість, Людина наче народжується вдруге та стає духовною, вільною, вічною, бо невидиме не виникає і не зникає" (Г. Стояцька, 2016).

Отже, Г. Скворода визначає бінарність світу та його триєдність, що узгоджується із сучасними світоглядними й філософськими поглядами В. Вернадського, І. Острецова, В. Вейніка щодо мети подальшого розвитку людства. Як зауважує І. Острецов, "...найбільш дивовижне полягає в тому, що теорія стає повною та самоузгодженою лише в разі залучення як основної аксіоми фундаментального постулату Ісуса Христа (виділено М. С. — Ред.). Для мене, вихованого в дусі атеїзму, стало цілковитим відкриттям, що, як з'ясувалося, я працював "в ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа". У вченні Христа, відповідно до основної аксіоми про триєдність, під розвитком розуміємо саме розвиток Розуму. Іноді говорять про розвиток людського Духу. Проте якості душі Людини є тільки передумовою розвитку Розуму. Великий дух — це дар Божий, що перебуває поза часом і простором.

Дуалізм (двоїст іст ь) Людини

Дуалізм — вчення, що стверджує: основу всього сущого становлять два начала, наприклад: дві субстанції Декарта — матеріалізм і духовність, Інь та Ян у давньокитайській філософії, у фізиці світло — частка (корпускула) або хвиля (інтерференція), залежно від умов вияву.

Для Людини дуалізм уособлює існування не лише двох різних планів буття, а й двох нерозривних взаємозв'язків — земного й небесного. У видимому, земному, світі Людина виявляється як матеріальний об'єкт (фізичне тіло), а в невидимому, тонкому, світі ("на небесах") — як духовний комплекс (душа).

У тонкому світі думки, ідеї та почуття є такими самими реальними об'єктами, як предмети й люди у світі фізичному. Сучасним людям, вихованим на матеріалістичних (а часто й атеїстичних) принципах, важко прийняти твердження про те, що думки чи емоції можуть бути матеріальними об'єктами. У фізичному світі їх сприймають як віртуальні, або не спостережувані, суті, тоді як у тонкому світі це реальні об'єкти й, як свідчать дослідження, дуже дієві. Двоїстість Людини відбивається в усіх формах пізнання реальності (релігія, езотерика, наука).

Точні науки також активно досліджують питання дуалізму Людини. Зокрема, талановитий учений, дослідник психофізичних явищ, академік Ю. Фомін виявив наявність у кожній Людині інформаційного комплексу, що складається з інформаційно-розподільної системи та біологічного (фізичного) тіла. Біологічна система — це видима оболонка, що приховує складнішу й невидиму інформаційно-розподільну структуру (плазмоїд — душу).

Розподіл світу на дві форми існування — речову (фізичну) й духовну (тонкий світ) — є віддзеркаленням принципу дуалізму. А з принципу єдності Всесвіту випливає, що в кожного фізичного об'єкта (матеріальний світ) має бути духовний прототип (тонкий світ), і вияв цієї двоїстості властивий передусім Людині. У матеріальному світі (за життя) переважає її фізичне тіло, а в тонкому (після смерті) — духовний комплекс, душа.

Нині тонкий світ інтенсивно вивчають із допомогою медумів, гіпнотерапевтів і людей, спроможних довільно виходити з фізичного тіла. Набули поширення дослідження, пов'язані з інструментальною транскомунікацією (вивчення зв'язку з тонким світом за допомогою апаратних методів). Ці експерименти проводять дедалі частіше, аби здобути переконливі докази життя після смерті й мати уявлення про тонкий світ. Ось тоді свідомість людей почне інтенсивно розвиватися. Ось тоді люди по-іншому, з високих позицій Всесвіту, зможуть поглянути на своє перебування на цій планеті, оцінити земне життя й зрозуміти його сенс.

Про існування світу ідей (тонкий світ) уперше зазначав Платон. Науковці також визнали наявність світу ідей: "Світ ідей — це певна реальність, причому спочатку з'являється саме ця частина реальності, а потім звична нам груба матерія".

У висловлюваннях Платона й висновках сучасних учених фактично йдеться про одне й те саме — принцип дуалізму, який для Людини означає послідовне перебування або у фізичному світі, або в тонкому світі, до того ж цей подвійний стан Людини визначається єднальним законом реінкарнації. Повернення Людини на Землю — це підвищення загальної духовності через еволюцію особи. Закон повторних народжень (реінкарнація) є однією з головних таємниць Всесвіту.

Людина еволюціонує у фізичному тілі, яке періодично "надягає", щоразу формуючи його залежно від результатів, досягнутих у попередніх життях, і нових поставлених завдань. Саме у фізичному тілі Людина набуває потрібного досвіду, удосконалює свідомість, дух і душу. Як вважав Конфуцій, "треба жити добре у цьому світі, а світ потойбічний сам про тебе потурбується".

Що означає "жити добре, правильно"? Насамперед не розпилювати себе на дрібниці в марних діяннях, пам'ятати про вищі призначення і місію, надані Людині від народження, щоб не піти із земного буття духовним жебраком.

Еволюціонувати, розвиватися ментально, дбати про чистоту думок, емоцій і поведінки, намагатися ушляхетнювати свої вчинки за будь-яких умов фізичного життя. Ці умови створені для Людини не випадково й повністю визначені її попередніми життями та законами Всесвіту. Усвідомлюючи це, потрібно знайти в собі сили гідно пройти цей урок, яким би важким і нездоланим він не був.

Якщо всі емоції й думки скорелювати зі шкалою вібрацій, то у сфері низьких частот опиняться злість, гордіня, заздрість, ненависть, а у сфері найвищих частот енергії вібрацій — Любов! Енергія найвищої частоти вібрацій є Божественним світлом. Не випадково усі, хто побував за межею смерті, говорили про яскраве світло, про лагідну, сповнену любові сутність, яка випромінює сяйво. Наприклад, провидиця Ванга бачила Христа "як величезну вогняну кулю, на яку неможливо дивитися, так яскраво він світив". Прагнення Людини підвищити рівень своїх вібрацій — це прагнення до Божественного.

Закон реінкарнації відправляє кожного з нас на навчання в наступний клас — нове життя на Землі. Про це зауважує В. Оверлі: "Наш світ — лише тренувальний майданчик для переходу у світ справжній, до нашого істинного призначення. Людям потрібні талановиті медуми, з допомогою яких вони зможуть зв'язатися з потойбічним світом і пізнати істину. Адже тоді зменшиться страх перед смертю, і коли вона настане, ми зможемо спокійно зробити крок у нове життя. Життя не кінчається зі смертю, воно лише починається".

Отже, саме закон реінкарнації визначає, в якому світі продовжуватиме існування Людина. Якщо в "земній школі" вона не "відпрацювала" гріхи (уроки) попереднього життя або, ще гірше, перебуваючи у фізичному тілі, примножила їх, то закон реінкарнації знову поверне її у світ матеріальний для виправлення помилок і духовного зростання. У цьому контексті стає зрозумілішим біблійний вислів "У гріху народжується Людина". Якщо Людина відпрацювала всі гріхи (успішно закінчила земну школу), підняла духовність на "задовільний рівень", то цикл земних втілень для неї завершено. Вона переходить і залишається в іншому світі — стає ангелом та допомагає людям підвищувати свою духовність до духовності ангела, щоб, відповідно до закону реінкарнації, перейти на новий щабель розвитку, закінчивши "земну школу", — на рівень тонкого світу.

(Далі буде)

Надійшла до редакції 4 квітня 2024 року

УДК 331.105.44:[316.772.5:004.773.8](477)(045)
DOI: 10.36273/2076-9555.2024.4(333).28-33

Анна Удовенко,
аспірантка Навчально-наукового інституту журналістики
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
e-mail: anna@udovenko.net.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3306-7565>

Особливості онлайн-комунікації профспілкових організацій із молодіжною аудиторією

У статті розглянуто аспекти онлайн-комунікації профспілкових організацій, які дедалі більше визнають важливість залучення молодого покоління для підтримки свого стабільного та ефективного функціонування. Зауважено, що ця група населення є однією з найбільш невідготовлених із погляду соціально-правового та економічного розуміння суті фахової діяльності.

Наголошено, що традиційні засоби масової інформації вже не резонують із поколінням цифрових медіа, й на перший план виходять соціальні мережі, зокрема одна з найпопулярніших платформ TikTok, що має високий потенціал поширення інформації щодо діяльності профспілкових організацій та їх популяризації.

Крізь призму теорії порядку денного досліджено особливості онлайн-комунікації в застосунку TikTok. Використано метод контент-аналізу за ключовими словами "trade union" (англійська мова) та "związek zawodowy" (польська) та "профспілка" (українська), що дало змогу розширити значення поняття й посилити значущість результатів дослідження. Схарактеризовано тематичну наповненість застосунку TikTok, виробників контенту та засоби його формування.

Зроблено висновок, що профспілкові організації усвідомили потенціал мережесвих платформ для комунікації з молодіжною аудиторією, але не використовують його повною мірою для популяризації своєї діяльності.

Ключові слова: профспілкові організації; громадські організації; онлайн-комунікація; TikTok; молодіжна аудиторія

Постановка проблеми. З огляду на стрімкі зміни в сучасній системі трудових відносин, профспілкові організації дедалі більше усвідомлюють важливість залучення молодого покоління для підтримки свого стабільного та ефективного функціонування. Ця група населення є однією з найбільш невідготовлених з погляду соціально-правового та економічного розуміння суті професійної діяльності. Станом на 2021 р., частка молодих осіб у структурі Федерації профспілок України налічувала 1,38 млн осіб, або 13,14% їх загальної кількості в Україні [13]. Отже, раціональним рішенням вважаємо пошук комунікаційних методів для заохочення молоді до вступу у профспілкові організації та популяризації їх діяльності.

Аналіз досліджень і публікацій. За основу пропонованої статті взято теорію порядку денного (Agenda setting theory) М. Мак-Комбса і Д. Шоу. Згідно з цією концепцією, мас-медіа структурують повідомлення так, щоб привернути увагу суспільства до певних тем (пріоритетних) і в такий спосіб сформуванати порядок денний — громадську думку щодо конкретних подій, постатей, організацій тощо [11, с. 198—202].

Мета статті — розглянути особливості онлайн-комунікації профспілкових організацій із молодіжною аудиторією.

Виклад основного матеріалу дослідження. Традиційні засоби масової інформації вже не резонують із поколінням цифрових медіа, пріоритетного значення набувають соціальні мережі й онлайн-комунікація. За результатами звіту Digital 2023, найбільшу аудиторію користувачів цих ресурсів становить вікова група 20—29 років (13,5% жінок, 17,5% чоловіків); середній час користування — 2 год 31 хв [3, с. 167, 173]. Ці показники свідчать про високий потенціал соцмереж як інструменту для поширення інформації щодо діяльності профспілкових організацій.

Хоча теорія порядку денного стосується традиційних медіа, сучасні реалії доводять, що з появою інтернету, а особливо соціальних мереж, вони втратили контроль над інформаційним простором. Тепер кожен користувач незалежно від рівня освіти чи набутого досвіду здатний безпосередньо впливати на формування порядку денного.

Слід з'ясувати, яке місце в онлайн-середовищі посідає інформація щодо діяльності професійних спілок, оскільки ці організації відіграють вагомую роль у житті населення України. Зокрема, станом на першу половину 2023 р. у країні було зареєстровано 101 162 громадські організації, з яких 28 764 є професійними спілками¹. Маємо на меті визначити, наскільки ефективно вони використовують комунікаційний потенціал соціальних мереж, насамперед у сфері залучення нових молодих членів, а також для взаємодії з дійсними членами.

¹ <https://www.ukrstat.gov.ua/>.

TikTok як платформа для ефективної комунікації профспілкових організацій. Соціальна мережа TikTok стала справжньою інтернет-сенсацією. Відносно новий застосунок під назвою Douyin у 2016 р. розробила китайська технологічна корпорація ByteDance. За рік сервіс набрав 100 млн користувачів і вийшов на міжнародний ринок під новою назвою. Згодом компанія викупила й поглинула свого американського конкурента Musical.ly [1, с. 199; 5], а слоганом уже єдиної міжнародної платформи TikTok стала фраза: "Зроби свій день!". Сервіс призначено для запису коротких мобільних відео з місією "надихнути на творчість і принести радість" [8].

Користувачів TikTok можна розділити на дві категорії: тих, хто створює оригінальний контент, і тих, хто його дублює (повторює чи навіть привласнює ідеї). Застосунок пропонує доволі широкі можливості для створення контенту [1, с. 200; 7; 12]:

- дуети (поєднання відео двох різних користувачів);
- відеовідповіді (користувач відповідає на коментарі підписників);
- реакції (на інший контент);
- lip syncs (рухи губами під попередньо записаний звук);
- челенджі (повторення трендових рухів чи танців);
- прямі трансляції з можливістю змагатися з іншими користувачами та здобувати діаманти, які можна конвертувати в реальні гроші;
- гумористичні кліпи, навчальні DIY-відео тощо.

Популярність контенту підтримує стрічка "Для тебе", що функціонує на базі штучного інтелекту (ШІ). Слід зазначити, що він не оцінює кількість підписників виробника контенту як важливий чинник для рекомендації відео і будь-яке з них може потрапити у стрічку до користувача. Серед критеріїв відбору такі [2, с. 1281; 6]:

- взаємодії користувача (лайки, поширення, підписки, коментарі, опубліковані фото та відео);
- інформація про відео (ШІ запам'ятовує теми титрів, звуки, ефекти, хештеги);
- параметри пристрою та облікового запису (тип пристрою, мова, країна), але з меншою пріоритетністю для алгоритму;
- тривалість перегляду відео як один із найважливіших чинників;
- позначки "нецікаво".

Основною аудиторією "TikTok" є молодь, зокрема за даними звіту Digital 2023 [3, с. 182, 187, 258], це вікові групи 18—24 роки (21,5% жінки, 17,4% чоловіки) та 25—34 роки (17,3% жінки, 15,1% чоловіки); середній час використання додатка — 23,5 год на місяць. Платформа

посідає шосте місце серед соціальних мереж за кількістю користувачів, хоча вийшла на ринок порівняно нещодавно. Отже, цей онлайн-інструмент має суттєвий потенціал для популяризації профспілкових організацій серед молоді.

Методологія. У статті використано метод контент-аналізу. Пріоритет надано якісному підходу над кількісним, оскільки головною метою є демонстрація наявності чи відсутності порядку денного в соціальній мережі TikTok. Над його розробленням можуть працювати різні особи, які є дотичними до діяльності профспілкових організацій. Маємо надати відповідь на такі питання:

1. Чи є достатнім рівень використання комунікаційних можливостей соціальної мережі TikTok для поширення інформації щодо профспілкових організацій?

1.1. Хто формує порядок денний для профспілкових організацій?

1.2. З яких тем сформовано порядок денний?

1.3. Якими засобами сформовано порядок денний?

Контент для дослідження відібрано за мовною належністю. По-перше, проаналізовано англійськомовні відео через високу поширеність цієї мови у світі й можливість розкрити порядок денний щодо профспілкових організацій, який ретранслюється на світову аудиторію. По-друге, досліджено відео польською мовою з огляду на тривалу історію діяльності місцевих профспілкових організацій. Варто згадати відому незалежну самоврядну профспілку "Солідарність", що виборола незалежність Польщі від комуністичних загартників у 1989 р. Окрім того, ця країна вирізняється суттєвим прогресом у використанні застосунку TikTok: зафіксовано зростання кількості користувачів із 28,6% у 2021 р. (9 місце серед усіх соціальних мереж) до 34,1% у 2022 р. (5 місце) [4]. По-третє, розглянуто україномовний контент, щоб визначити рівень використання потенціалу платформи для популяризації профспілкових організацій серед молоді нашої країни, адже, за даними дослідження комунікаційної агенції Plusone social impact, станом на 2021 р. TikTok став найпопулярнішою платформою серед українців віком 18—24 роки [10].

Пошук здійснювався безпосередньо в застосунку TikTok у вкладці "Найкраще", яка пропонує відео з найбільшою кількістю переглядів. Авторка скористалася трьома ключовими словами: *trade union* (англійська), *związek zawodowy* (польська), *профспілка* (українська). За період дослідження взято так звану рутину, адже маємо оцінити комунікативну активність профспілкових організацій не в момент визначних подій, а під час щоденної праці. Результати пошуку було обмежено першими 50 відео. Підхід авторки

базується на тому, що характерним запитом аудиторії соціальних мереж є простота пошуку інформації. Крім того, щоб якнайповніше дослідити порядок денний у мережі ТікТок, було опрацьовано як відео, що безпосередньо стосуються тематики профспілкових організацій, так

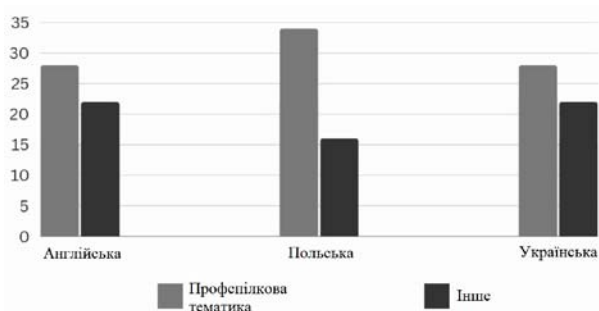
і матеріали, присвячені іншій проблематиці. Оскільки головний аналіз стосувався перших відео, відповідні категорії згруповано в табл. 1 (джерело: власне опрацювання на підґрунті джерела [9]). Загалом база даних становила 150 відео, зібраних упродовж 1—5 лютого 2024 р.

Таблиця 1

Категорії контент-аналізу

Категорія контент-аналізу	Індикатори
Кількість лайків	—
Кількість збережених у закладках	—
Кількість коментарів	—
Кількість поширень	—
Тривалість відео	—
Мовна належність	Англійська; польська; українська
Належність відео до тематики профспілкових організацій	Так; ні
Виробник відео	Профспілкова організація (охоплюючи молодіжний рух); блогер (бізнесмен, адвокат, учасник профспілок тощо); політик та/або політична партія; різні види медіа; студентська профспілка (не молодіжний рух); інші/невідомі
Тематика	Інформаційна (новини); розважальна; просвітницька (навчання); популяризаційна; дискусійна
Звук	Оригінальний як традиційний підхід; музика як новаторський підхід; мікс як новаторський підхід; без звуку
Підпис до відео	Наявний як новаторський підхід; лише хештеги як новаторський підхід; без тексту як традиційний підхід
Присутність ведучого у кадрі	Присутній як новаторський підхід; відсутній як традиційний підхід

З урахуванням трьох обраних мов, онлайн-простір соціальної мережі ТікТок налічує приблизно 90 відео, що стосуються тематики профспілкових організацій. Найбільшу кількість контенту підготовлено польською мовою (34 відео). Англійською та українською мовами наявно по 28 відео, що становить більшість у відповідних групах (діагр. 1; джерело: власне опрацювання)

Діагр. 1. ТікТок-контент за загальною тематикою

Водночас слід констатувати значну кількість інформації, що кардинально відрізняється від цілей

пошукового запиту. Однією з причин може бути некоректна робота штучного інтелекту, проте масмо підстави стверджувати, що головною проблемою є саме нестача контенту. Рациональною відповіддю алгоритмів ТікТок на дефіцит запитаних відео є пошук схожих матеріалів.

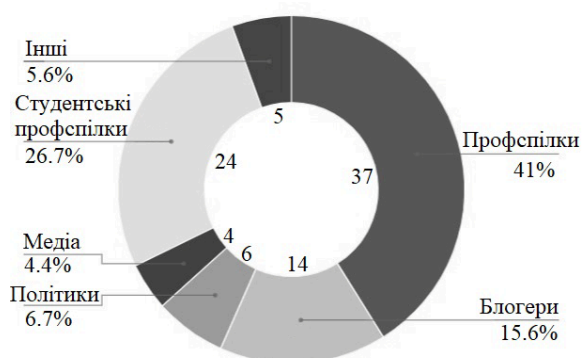
Рівень зацікавленості аудиторії у цьому контенті можна визначити за показниками взаємодії з ним (табл. 2; джерело: власне опрацювання), що належать до слабкої (потребують менших зусиль: лайки, поширення) та сильної (потребують більших зусиль: коментарі, збереження) категорій. За даними табл. 2, лідером за кількістю взаємодій є англійське відео, що посідають першість за трьома із чотирьох показників. Висока кількість збережених тіктоків (742) англійською мовою свідчить не лише про якість, а й про користь цього контенту. Якщо аналізувати україномовні тіктоки, то вони домінують за кількістю поширень (441); другу позицію у цій категорії посідають англійське відео (439).

Таблиця 2

Середні показники взаємодії з контентом

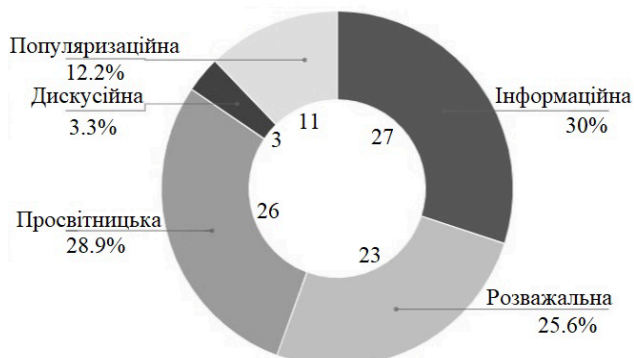
Відео	Лайки	Збереження	Коментарі	Поширення	Тривалість
Англійською	10 512	742	385	439	55 с
Польською	2 796	703	111	415	1 хв 2 с
Українською	5 283	359	19	441	28 с

Найбільшими виробниками контенту є профспілкові організації (37 відео), що свідчить про їх зацікавленість у використанні платформи (діагр. 2; джерело: власне опрацювання). Проте така кількість є замалою порівняно з обсягом контенту, який щодня продукують ТікТок-користувачі. Варто зазначити, що більшість матеріалів польською мовою створено профспілковим акаунтом @ip_tok. Друге місце посіли студентські профспілки (24 відео), проте їхню діяльність по мтню лише в Україні. З одного боку, це свідчить про слабку комунікаційну активність зазначеної категорії профспілок. Слід враховувати той факт, що студенти надають перевагу мобільним телефонам і використовують їх частіше за інші носії, що дає змогу значно ефективніше популяризувати діяльність профспілки, адже соцмережа пропонує для цього доступні й дієві інструменти. З іншого боку, варто відзначити діяльність студентської профспілки з України @pedfasha_official, яка успішно опанувала відносно нове онлайн-середовище. Третю позицію посідають блогери, або тітокери (14 відео) — основні користувачі платформи, які впевнено формують порядок денний потрібної тематики. Щодо юзерів, які позиціонують себе політиками та медіа, то їхня активність є низькою (сукупно 10 відео).

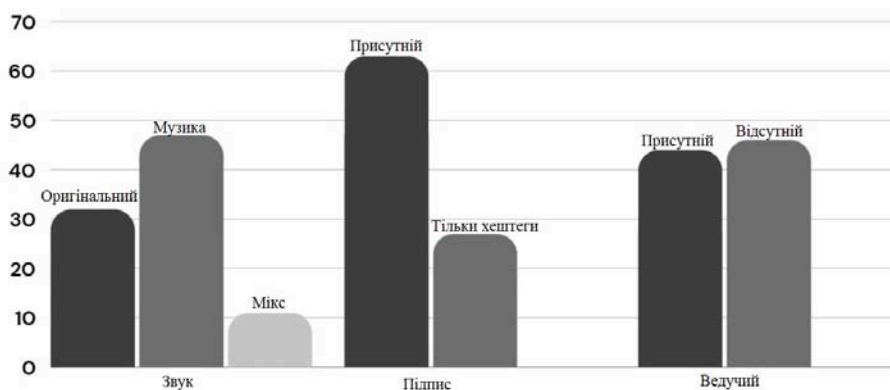

Діагр. 2. Виробники TikTok-контенту

Порядок денний, який висвітлює в онлайн-середовищі будь-які питання, дотичні до профспілкових організацій, складається з інформаційної, просвітницької, розважальної та дискусійної тематики (діагр. 3; джерело: власне опрацювання). Найбільшу кількість матеріалів (27) становлять новини, присвячені з'їздам, конгресам, страйкам, протестам членів профспілкових організацій, а також проблемам, з якими стикаються працівники. Відео просвітницької тематики (26) допомагають поширювати корисну інформацію для членів профспілок та всіх охочих, зокрема автори роз'яснюють питання навчального плану, конкретних видів допомоги від профспілкових організацій, законодавства та прав працівників. Відео розважальної тематики (23) здебільшого продукують студентські профспілки, висвітлюючи теми сесії, студентського життя чи підтримуючи відомі тренди й челенджі з TikTok. Водночас це ледь не єдиний вид контенту, опублікований профспілками студентів. 11 відео було присвячено популяризації профспілкових організацій з метою залучення нових членів, 3 — дискусіям щодо актуальних проблем функціонування профспілкових організацій та діяльності їхніх членів.

Діагр. 3. TikTok-контент за конкретною тематикою

Діагр. 4. Наявність характерних елементів TikTok-контенту

Мережу TikTok вирізняють специфічні елементи, притаманні її контенту (діагр. 4; джерело: власне опрацювання): наприклад, у центрі

вертикального кадру має бути тітокер як своєрідний ведучий відеоряду; до графічного елемента зазвичай додають підпис, який конкре-

тизує ситуацію на екрані; одним із найважливіших складників відео є музичний супровід (платформа пропонує бібліотеку відомих пісень, інструментальних композицій, саундтреків із кінофільмів тощо).

Якщо аналізувати контент, пов'язаний із профспілковими організаціями, то у відео ведучий був присутній 44 рази, а відсутній — 46. Більшість матеріалів було акомпановано музикою (47) або міксом оригінального звуку й музики (11). Усі проаналізовані відео містили підпис, що інколи складався винятково з набору хештегів (27), які виконують навігаційну функцію для користувачів.

Результати дослідження свідчать, що автори відео, присвячених діяльності профспілкових організацій, намагаються використовувати важливі функції застосунку, але поки що не опанували їх повною мірою.

Висновки. Незаперечним фактом є наявність в онлайн-середовищі TikTok-контенту, який

торкається роботи профспілкових організацій, але кількість матеріалів потрібно суттєво збільшувати задля досягнення позитивних комунікаційних ефектів. Проаналізовані відео лише побіжно ознайомлюють молоду аудиторію з функціями й практикою профспілкових організацій.

Профспілкові організації, зокрема й студентські, блогери та інші користувачі вже усвідомили потенціал застосунку, поступово адаптуються до принципів подання матеріалів завдяки додаванню музики та підписів до відео, але мало фокусуються на одній дійовій особі в кадрі. Головними складниками порядку денного є інформаційна, просвітницька, розважальна, популяризаційна та дискусійна тематика, що формують потрібний образ профспілкових організацій серед TikTok-аудиторії. Узагальнюючи результати дослідження, зарано робити висновки про системне використання платформи TikTok як засобу ефективної комунікації.

Список бібліографічних посилань

1. Cervi L. Tik Tok and generation Z. *Theatre, Dance and Performance Training*. 2021. № 12 (2). P. 198—204. URL: <https://doi.org/10.1080/19443927.2021.1915617>.
2. Grandinetti J. Examining embedded apparatuses of AI in Facebook and TikTok. *AI & Soc.* 2021. № 38. P. 1273—1286. URL: <https://doi.org/10.1007/s00146-021-01270-5>.
3. Kemp S. Digital 2023: Global Overview Report. 2023. *Datareportal*. URL: <https://datareportal.com/reports/digital-2023-global-overview-report>.
4. Pietraszek M. Internet i Social Media w Polsce 2022 — raport. 2022. *Empemedia*. URL: <https://empemedia.pl/internet-i-social-media-w-polsce-2022-raport/>.
5. Reuters. China's Bytedance buying lip-sync app Musical.ly for up to \$1 bln. 2017. *Reuters*. URL: <https://www.reuters.com/article/us-musical-ly-m-a-bytedance-idUSKBN1DA0BN>.
6. TikTok (2020). How TikTok recommends videos #ForYou. *TikTok*. URL: <https://newsroom.tiktok.com/en-us/how-tiktok-recommends-videos-for-you/>.
7. TikTok 1. LIVE Gifts on TikTok. *TikTok*. URL: <https://support.tiktok.com/en/live-gifts-wallet/tiktok-live/live-gifts-on-tiktok?fbclid=IwAR3toCcw8kdYxm5PWDVMyoLI1vEHmXQ7ORYrnAsIzKpXdyMYAYHyajEg-o>.
8. TikTok 2. Our mission. *TikTok*. URL: <https://www.tiktok.com/about?lang=en>.
9. Vázquez-Herrero J., Negreira-Rey M.-C., López-García X. Let's dance the news! How the news media are adapting to the logic of TikTok. *Journalism*. 2022. № 23 (8). P. 1717—1735. URL: <https://doi.org/10.1177/1464884920969092>.
10. Балашова Л. TikTok став найпопулярнішою соцмережею серед молоді в Україні, решта дивиться YouTube — дослідження. 2022. *Biz.nv.ua*. URL: <https://biz.nv.ua/ukr/tech/tiktok-stav-naypopulyarnishoyu-socmerezheyu-sered-molodih-ukrajinciv-novini-ukrajini-50210070.html>.
11. Іванов В. Основні теорії масової комунікації і журналістики. Київ : Центр Вільної Преси, 2010. 258 с.
12. Кордон В. Феномен TikTok. Як китайська соцмережа підкорила світ. *Unian*. URL: <https://www.unian.ua/longrids/TikTok/>.
13. Профспілка працівників освіти і науки України. Сучасному поколінню — нові перспективи! 2021. *Pon.org.ua*. URL: <https://pon.org.ua/novyny/8769-suchasnomu-pokolnnyu-nov-perspektivi.html>.

Anna Udovenko,

*Postgraduate Student, Educational and Scientific Institute of Journalism,
Taras Shevchenko National University of Kyiv*

Peculiarities of online communication of trade union organizations with a youth audience

In a rapidly changing system of labor relations, trade union organizations increasingly recognize the importance of involving a young generation to maintain the stability of their functioning and effectiveness. At the same time, this social group is one of the most unprepared in terms of socio-legal and economic understanding of the essence of

professional activity. Hence, it is obvious that both sides need each other. However, traditional means of mass information and mobilization no longer resonate with the digital media generation. Social networks come to the fore, specifically the Chinese platform TikTok. It has a high potential for dissemination of information and popularization of trade union organizations. The main purpose of this research paper is to explore the agenda for the relevant subject matter in this application. The main method is content analysis. Search requests were made using the following keywords: trade union (English language), związek zawodowy (Polish language) and profspilka (Ukrainian language). This way let us to expand the meaning and strengthen the weight of the results. Among other things, thematic content, content producers and means for its formation are determined. In conclusion, trade union organizations have already noticed the potential of the platform for communication with young people. Nonetheless, they have just begun to introduce this audience to their activities.

Keywords: trade unions; TikTok; effective communications; young people

Надійшла до редакції 16 квітня 2024 року

БІБЛІОТЕЧНА СПРАВА

УДК 027.7:[025.171:629.7](477)(045)

DOI: 10.36273/2076-9555.2024.4(333).33-39

Людмила Божук,

кандидатка історичних наук,
доцентка кафедри історії та документознавства
Національного авіаційного університету,
e-mail: lvbozhuk@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3883-5997>

Тетяна Курченко,

кандидатка історичних наук,
доцентка кафедри історії та документознавства
Національного авіаційного університету,
e-mail: t.kurchenko@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2704-6482>

Фонд цінних та рідкісних видань бібліотек авіаційних університетів України

У статті проаналізовано й узагальнено особливості формування фондів цінних та рідкісних видань у бібліотеках вітчизняних закладів вищої освіти, що готують фахівців для цивільної авіації.

Стаття має на меті поінформувати науково-педагогічних працівників, здобувачів вищої освіти, широкого загалу про важливий ресурс цінних та рідкісних видань, що перебувають на зберіганні у фондах науково-технічних бібліотек українських закладів вищої освіти авіаційного профілю.

Досліджено колекції цінних та рідкісних видань, зосереджених у бібліотеках ЗВО авіаційного профілю: Національного аерокосмічного університету ім. М. С. Жуковського "Харківський авіаційний інститут", Національного авіаційного університету, Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського".

Проаналізовано специфіку формування й організації відкритого доступу до інформаційного потенціалу, що містить колекції рідкісних видань, як елемента інформаційних ресурсів університетських бібліотек.

Подано рекомендації щодо вдосконалення роботи науково-технічних бібліотек із формування системи відкритого доступу та опіки над цінними документами.

Ключові слова: національна культурна спадщина; фонд цінних та рідкісних видань; література авіаційного профілю; авіаційні фахівці

Постановка проблеми. Питання захисту, актуалізації й популяризації історико-культурної спадщини є надзвичайно важливими, адже це засіб ідентифікації нації, елемент її консолідації, свідоцтво культурного внеску у світовий цивілізаційний процес. Серед культурного спадку нашого народу є унікальні пам'ятки, сконцентровані у фондах бібліотек, архівів, музеїв, що

потребують ґрунтовного вивчення, захисту й популяризації серед української спільноти та поза її межами.

До знакових пам'яток національного культурного надбання належать цінні видання, рідкісні зразки друку, пам'ятки писемності, що локалізуються у бібліотечних установах України. Процес створення відділів цінних або рідкісних

видань у великих бібліотеках передбачав відбір книг у загальних фондах і формування особливої системи захисту важливих пам'яток. У другій половині ХХ ст. наукові бібліотеки закладів вищої освіти розпочали процес ревізії фондів і виокремлення з них цінних видань. Додатковим критерієм цінності слугувала тематична належність книг до основного профілю закладу освіти.

У період, коли вітчизняні наукові бібліотеки розпочали відбір із фондів особливо цінних видань, цей процес торкнувся й книгозбірень інститутів авіаційного профілю. Заходи мали на меті збереження цінних видань з авіаційної тематики як складової частини історико-культурного надбання, встановлення над цими фондами особливої опіки та забезпечення навчального процесу профільною літературою.

Досвід організації спеціальних фондів рідкісної та цінної літератури у ЗВО авіаційного профілю є доволі цікавим в історичному та сучасному контекстах. Сьогодні, на тлі повномасштабного вторгнення РФ і загрози втрати вітчизняної історико-культурної спадщини, поглибилося розуміння непересічної цінності таких видань для розвитку авіаційної науки й практики, якісної підготовки фахівців, збереження цінного інформаційного потенціалу для майбутніх науковців і дослідників.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблеми формування фондів рідкісних та цінних видань у вітчизняних бібліотеках постійно привертають увагу науковців і практиків бібліотечної справи. Вагомий внесок у дослідження окресленого питання зробили О. Будецька, Л. Дубровіна, О. Гальченко, Я. Ісаєвич, Г. Ковальчук, Ю. Калініна-Симончук, Л. Лисенко, Л. Муха, Н. Пасмор, Л. Рогальчук, О. Шевчук, О. Щербина та інші.

Найближчим до теми пропонованої розвідки є науковий доробок авторів, які досліджували формування зазначених фондів у бібліотеках ЗВО, зокрема Т. Белякової [1], О. Олейник і С. Стихар [4] О. Харитоненко [10], а також бібліографічні покажчики до фондів Наукової бібліотеки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, Національного університету "Запорізька політехніка", Одеського національного університету імені І. І. Мечнікова тощо.

Співавторка пропонованої статті Т. Курченко досліджувала проблеми доступу до фонду цінних видань Науково-технічної бібліотеки Національного авіаційного університету та особливостей його використання [3].

Водночас процес формування, доступу та зберігання фондів цінних видань у бібліотеках ЗВО авіаційного профілю досі не становив предмета спеціального дослідження.

Мета статті — дослідити особливості формування фондів цінних і рідкісних видань та організації роботи з ними в закладах вищої освіти, що готують фахівців у сфері цивільної авіації.

Відповідно до мети було досліджено колекції цінних та рідкісних видань, зосереджених у бібліотеках ЗВО IV рівня акредитації авіаційного профілю, зокрема Національного аерокосмічного університету ім. М. Є. Жуковського "Харківський авіаційний інститут" та Національного авіаційного університету. Не можна оминати увагою й колекцію рідкісних і цінних видань Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського", адже саме у цьому закладі було започатковано систему національної авіаційної освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. З кінця ХІХ ст. Україна долучилася до процесу становлення світової авіації. На теренах нашої країни народилася плеяда блискучих вітчизняних авіаконструкторів, льотчиків, піонерів космічної техніки.

Від першого авіаційного гуртка в Київській політехніці бере початок система підготовки кваліфікованих кадрів, що остаточно сформувалася в Україні у 1930-х рр. і відтоді забезпечує фахівцями вітчизняну авіаційну галузь. У 1930 р. було засновано Харківський авіаційний інститут, а 1933 р. від Київського політехнічного інституту, що тривалий період був центром тяжіння закоханих в авіацію інженерів, відокремилася нова спеціалізована структура — Київський авіаційний інститут (КАІ).

Одночасно із першими вітчизняними авіаційними закладами вищої освіти формувались і їхні наукові бібліотеки. У бібліотеці Київської політехніки, що стояла у витоків підготовки авіаційних кадрів в Україні, свого часу було зібрано чимало профільної авіаційної літератури, частиною якої ще у 1930-х рр. інститут ділився із новоствореними закладами освіти, зокрема КАІ. Фонди комплектували виданнями авіаційного профілю, вітчизняними та зарубіжними підручниками з інженерних спеціальностей, монографічною літературою, авіаційною періодикою. Окремі унікальні видання передавали бібліотекам освітніх закладів їхні викладачі, поміж яких — провідні науковці, що уславили українську науку і за межами країни: В. Бобров, М. Кравчук, С. Серенсен, І. Штаєрман, В. Челомей, Т. Башта, О. Кухтенко, О. Пеньков та інші.

Нині більшість рідкісних та цінних видань авіаційної тематики зберігається у складі відповідних колекцій зазначених ЗВО.

Важливим джерелом для пошуку й вивчення рідкісних та цінних видань у фондах *Науково-*

технічної бібліотеки ім. Г. І. Денисенка Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського" (НТБ КПІ) є її вебсайт. Бібліотека надає віддалений доступ для ознайомлення з фондами й колекціями та відкритий доступ для користування електронним каталогом.

Фонд рідкісних і цінних документів НТБ КПІ має чітку структуру:

1. *Унікальні книжкові видання.* Колекція охоплює 19 додаткових напрямів, у яких, окрім підручників і посібників (російською, англійською, французькою, німецькою мовами), репрезентовано колекції книжкових знаків, мініатюрних книг, україномовних технічних видань 1920—1930-х рр., літографії, стародруки.

2. *Іноземні та вітчизняні стародруки* — 101 запис, що охоплює, зокрема, посібники й підручники, видані упродовж 1732—1858 рр.

3. *Літературу з історії КПІ* репрезентовано 24 додатковими напрямками, серед яких наявні видання з історії авіації (1948—2021).

4. *Колекція мініатюрних видань* — 728 джерел (1936—2021).

5. *Колекція літографованих навчальних посібників* — 260 записів, найдавніший з яких датовано 1862 р.

6. *Науково-технічні періодичні видання XIX — початку XX ст.*

7. *Приватні колекції, подаровані професорами та студентами університету впродовж XX—XXI ст.* [9].

Фахівці НТБ КПІ створили та підтримують цифровий ресурс, який надає віддалений доступ до понад 300 цифрових об'єктів (наукові праці, навчальні посібники вчених інституту, фотодокументи та колекція книжкових знаків, які збереглися на сторінках видань тощо). Інформаційний ресурс упорядкований, складається з 10 тематичних колекцій, супроводжених бібліографічним описом та анотацією, поміж яких: "Стародруки", "Періодика" (видання XIX — початку XX ст.), "Книжкові видання після 1830 р.", "Рукописи" (рукописні документи та матеріали XIX—XX ст.), "Літографовані видання" (особливий вид поліграфічної продукції XIX — першої половини XX ст., що зберігся в невеликій кількості примірників) тощо [11].

Зазначені колекції становлять лише частину інформаційного ресурсу рідкісних та цінних документів бібліотеки. Основний масив цих видань зберігається у фондах, які доступні для науково-педагогічних працівників і здобувачів вищої освіти університету в окремій читальній залі. Крім того, потрібну літературу можна замовити

через вебсайт НТБ в електронному каталозі "Каталог+", однак ця послуга доступна лише студентам і працівникам КПІ. Щодо інших зацікавлених користувачів, то для отримання доступу до рідкісних та цінних видань слід придбати читачький абонемент "Бібліотека". Умови користування НТБ та її інформаційними ресурсами у відкритому доступі подано на сайті в рубриці "Часті запитання" [13].

Своєрідним довідником щодо фонду зазначених документів НТБ КПІ є розміщений на сайті в рубриці "Фонди та колекції" буклет "Рідкісні та цінні видання Науково-технічної бібліотеки ім. Г. І. Денисенка Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського".

Бібліотека представлена й веде активну роботу з популяризації рідкісних та цінних видань у соціальних мережах, зокрема ютубі, фейсбуці (на сторінці "Стародруки Київської політехніки").

Основу фонду цінних та рідкісних видань сучасної *Науково-технічної бібліотеки Національного аерокосмічного університету ім. М. Є. Жуковського "Харківський авіаційний інститут"* (НТБ ХАІ) становлять видання авіаційної тематики [7]. Щоправда, під час формування фонду до нього потрапило чимало художньої літератури вітчизняних і закордонних авторів, починаючи з кінця XIX ст., зокрема ювілейних і прижиттєвих видань, а також підручників з інженерної справи, теоретичної фізики, механіки, гідравліки, електротехніки, довідкових видань, словників тощо. До складу фонду входять: малотиражні видання, колекція мініатюрних книг, книги періоду Другої світової війни, "Енциклопедичний словник Брокгауза і Єфрона", репринтні й факсимільні видання. Серед рідкісних та цінних видань — праці М. Жуковського "К вопросу о разрезании вихревых шнуров" (1894), "О парении птиц" (1922); Г. Проскури "Теоретические основы авиации и воздухоплавания" (1925); журналі "Техника воздушного флота" (1927—2008); щорічні комплекти газети "За авіаційні кадри" (1974—2020), видані в ХАІ, тощо.

Фонд рідкісних та цінних видань НТБ ХАІ налічує 5290 примірників, з яких література авіаційної тематики становить приблизно 50% [7]. Особливість формування фонду полягає в тому, що свого часу його відбирали із залишків літератури довоєнної комплектації. Значну кількість загального фонду НТБ університету, а отже, й чимало літератури авіаційної тематики довоєнного періоду, було знищено в роки Другої світової війни під час бомбардувань Харкова.

Загальний фонд бібліотеки нині становить майже мільйон видань, його продовжують

формувати й розвивати як багатогалузевий і багатовидовий ресурс, що забезпечує інформаційний супровід усіх напрямів діяльності ЗВО.

У структурі НТБ ХАІ створено відділ рідкісної та цінної книги, а також окрему читальню залу, що функціонує як сектор у складі відділу обслуговування науково-технічною літературою. Умови користування виданнями фонду викладено у "Правилах користування науково-технічною бібліотекою Національного аерокосмічного університету ім. М.Є. Жуковського "ХАІ". Зокрема, у пункті 3.1.6 зазначено, що "енциклопедії, рідкісні та цінні видання, альбоми, одиничні екземпляри, література підвищеного попиту, видання на електронних носіях, а також матеріали, отримані по міжбібліотечному абонементу (МБА), видаються в режимі читального залу. Кількість документів, які видаються в читальних залах бібліотеки, не обмежується" [5].

Фахівці відділу формують базу даних "Рідкісні та цінні видання", яка доступна в електронному каталозі (ЕК) та у віддаленому доступі на вебсайті бібліотеки. Крім цифрових аналогів навчальних і методичних посібників, виданих в університеті, до складу електронної бібліотеки увійшли: копії авторефератів дисертацій і дисертацій, захищених у ЗВО; звітів щодо проведених науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт; підручників, монографій, статей зі збірників наукових праць і періодичних видань університету, рідкісних і цінних видань; видання на CD; мережеві електронні документи (майже 8000 одиниць). У межах ЕК фахівці створюють проблемно-орієнтовані бази даних "Літальні апарати" та "Праці співробітників університету", що є унікальними бібліографічними продуктами, виданими на паперових носіях, та електронні інтерактивні повнотекстові бібліографічні покажчики, розміщені на вебсайті бібліотеки.

Фонд цінних та рідкісних видань є оцифрованим. Електронна версія обраного документа надходить в електронний кабінет користувача через службу електронного доставляння документів із локальним і віддаленим доступом до повних текстів документів, розміщених в електронній бібліотеці університету.

НТБ ХАІ є учасником загальноміських проєктів "Електронний зведений каталог періодичних видань, що надійшли до провідних бібліотек міста Харкова"; "Зведений каталог бібліотек Харкова — 7 бібліотек міста, що використовують АБС "УФД/Бібліотека"; "Метабібліографія Харківщини"; "Бібліотечна енциклопедія Харківщини"; "Єдина картка користувача бібліотек Харкова" [2]. Це передбачає вільний доступ до фондів і

зовнішніх електронних інформаційних ресурсів у локальних мережах бібліотек користувачам, які приєдналися до проєкту, тобто можливість замовити електронну версію документа із фонду цінних та рідкісних видань мають усі читачі харківських бібліотек — учасниць проєкту.

Варто зауважити про незручність пошуку інформації щодо цінних та рідкісних видань у базі ЕК, оскільки вона відкривається не одразу, а отже потребує наполегливості, аби знайти фонд серед інших ресурсів каталогу.

Дослідження організації системи доступу до фондів цінних видань в інших бібліотеках ЗВО зміцнило авторок статті на думці, що бібліотекам варто мати окремий ЕК для цього інформаційного ресурсу, який би одразу "впадав в око" пересічним користувачам.

Один зі значущих масивів рідкісних видань авіаційної тематики, яким активно послуговуються дослідники, зберігається в *Науково-технічній бібліотеці Національного авіаційного університету (НТБ НАУ)*. Це одна з найбільших бібліотек ЗВО Києва зокрема та в галузі цивільної авіації України загалом. Фонди книгозбірні, заснованої 1947 р. на базі факультетських бібліотек навчального закладу, нині налічують понад два мільйони видань із різних галузей знань, науки та культури. Фонд цінних та рідкісних видань є частиною основного фонду НТБ НАУ та містить понад 900 примірників переважно авіаційної тематики, поміж яких — унікальні книги з повітроплавання, видані у 1890—1925 рр., наукові праці М. Жуковського, література з проєктування, експлуатації, ремонту літаків 1930—1940-х рр., художні твори кінця ХІХ ст. [8]. Формування фонду розпочалося в повоєнний період, майже від створення бібліотеки, шляхом інспекції книжкових зібрань і виокремлення найцінніших видань. Деякі примірники потрапили в бібліотеку з книжкової колекції авіаційного факультету Київського політехнічного інституту, від якого, як зазначалося, Київський авіаційний інститут відокремився як самостійний навчальний заклад. Література, що входить до складу фонду, видана українською, російською, німецькою, англійською, французькою мовами та охоплює період від 1897 р. до 1970-х рр.

Зазначимо, що у структурі НТБ немає окремого відділу, який здійснює описку над цінними та рідкісними виданнями. Умови доступу й роботи з виданнями із зазначеного фонду оприлюднено у "Правилах користування Науково-технічною бібліотекою Національного авіаційного університету" (2011). Одноразово чита-

чеві може бути видано в офлайн-користування не більше одного документа з фонду цінних та рідкісних видань, а резервувати його можна не більше ніж на п'ять днів. Право на роботу з оригіналами документів зазначеного фонду має лише науково-педагогічний склад університету [6]. На жаль, фонд не має окремого приміщення для зберігання, через що цінні видання розміщені в одній із загальних фондосховищ бібліотеки на окремих стелажах, що перебувають у зоні візуального контролю бібліотекаря.

У 2018 р. зусиллями фахівців НТБ НАУ було розроблено ретроспективний бібліографічний покажчик до частини фонду цінних та рідкісних видань. У першій частині зібрано інформацію про 336 документів, що побачили світ наприкінці XIX ст. і до 1940 р. включно. Видання містить хронологічний, іменний, алфавітно-предметний покажчики та покажчик назв [12]. Нині колектив науковців бібліотеки працює над другою частиною покажчика, яка міститиме інформацію щодо літератури повоєнної доби. Видання має суттєво спростити пошук потрібної інформації та забезпечити доступ читачів до цікавого й науково значущого інформаційного ресурсу.

До лютого 2023 р. дістати доступ до документів також можна було через електронну мультимедійну бібліотеку цінних та рідкісних видань, розміщену на вебсайті НТБ НАУ в режимі 24/7. Проте під час введення в дію нової версії сайту бібліотеки через технічні причини частину баз даних було втрачено. Збій призвів до знищення електронної мультимедійної бібліотеки цінних та рідкісних видань, яку у старій версії вебсайту було виділено в окремий ресурс з окремою пошуковою системою й оцифрованими копіями документів. Усі видання було оцифровано у форматі djvu, який наразі не підтримується новою версією вебсайту. Постала нагальна потреба повторного оцифрування фонду з подальшим розміщенням електронних копій у новому форматі на вебсайті НТБ НАУ. Наразі для зацікавлених користувачів можливий лише офлайн-доступ до примірників фонду цінних та рідкісних видань у читальній залі під контролем бібліотечного працівника, а пошук інформації щодо

потрібних видань відбувається за допомогою традиційного каталогу в паперовій формі.

Висновки. Проведене дослідження дало змогу визначити склад, умови доступу та організації роботи з фондами цінних та рідкісних видань у наукових бібліотеках ЗВО, що готують фахівців для цивільної авіації, та зробити такі висновки:

1. Попри те, що обрані для дослідження науково-технічні бібліотеки ЗВО авіаційного профілю містять у складі фондів рідкісну літературу, вкрай необхідну для якісної підготовки кадрів, не всі установи мають у структурі спеціалізований підрозділ, що опікується формуванням фонду цінних та рідкісних видань, забезпечує його зберігання та доступ до нього на базі сучасних інформаційно-комунікаційних технологій.

2. Бібліотеки ЗВО авіаційного профілю прагнуть об'єднати зусилля з оцифрування літератури з фондів рідкісних та цінних видань. Зазвичай бібліотечні працівники вдаються до багаторазового оцифрування одних і тих самих видань у складі фондів конкретного закладу (наприклад, художньої літератури, словників, енциклопедій тощо). Заощаджені час і матеріальні ресурси доцільно спрямувати на оцифрування спеціальної літератури авіаційної тематики, користуючись електронними версіями популярних видань із загального міжуніверситетського фонду.

3. Не всі НТБ ЗВО, що готують кадри для цивільної авіації та використовують у навчальному процесі рідкісні фахові видання, організують зберігання зазначених фондів у спеціалізованих приміщеннях і видають літературу для опрацювання в окремих читальних залах з окремими каталогами в паперовій та електронній формах.

На нашу думку, працівники науково-технічних бібліотек ЗВО авіаційного профілю докладають замало зусиль для популяризації цінних та рідкісних видань як в університетському середовищі, так і поза межами закладу.

Вважаємо, що усунення зазначених недоліків може суттєво вплинути на вдосконалення системи зберігання й доступу до цінних та рідкісних фондів, а також привернути увагу до раритетних видань авіаційної тематики, які є справжніми перлинами бібліотечних колекцій.

Список бібліографічних посилань

1. Белякова Т. Книжкові пам'ятки у фондах бібліотек медичних ВНЗ України: історія і сучасний стан. *Вісник Книжкової палати*. 2016. № 5. С. 21—25.
2. Бібліотека сьогодні. *Національний аерокосмічний університет ім. М. С. Жуковського "ХАІ" : вебсайт*. URL: <https://library.khai.edu/byablyaoteka-sogodnya>.
3. Курченко Т. Є. Інформаційний потенціал та зберігання фонду цінних та рідкісних видань Науково-технічної бібліотеки Національного авіаційного університету. *Неперервна освіта для сталого розвитку: філософсько-теоретичні контексти та педагогічна практика* : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф., Дніпро, 03—04 грудня 2021 р. Дніпро : Охотнік, 2021. С. 277—279.

4. Олейник С. В., Стихар І. Я. Фонд рідкісних видань як важливий фактор забезпечення науково-дослідної діяльності у вищому навчальному закладі (на прикладі наукової бібліотеки прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника). Івано-Франківськ : Вид-во НБ ДВНЗ, 2015. С. 206—213.
5. Правила користування науково-технічною бібліотекою Національного аерокосмічного університету ім. М. Є. Жуковського "ХАІ". *Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського "ХАІ" : вебсайт*. URL: <https://library.khai.edu/pravila-koristuvannya-naukovo-tehnyachnoyu-byablyaotekoynu-pasyaonalnogo-aerokosmyachnogo-unyaversitetu-yam.-m.-ya.-zhukovskogo-haya>.
6. Правила користування Науково-технічною бібліотекою Національного авіаційного університету. *Науково-технічна бібліотека Національного авіаційного університету : вебсайт*. URL: <http://www.lib.nau.edu.ua/about/RulesNew.htm>.
7. Про бібліотеку. *Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського "ХАІ" : вебсайт*. URL: <https://library.khai.edu/pro-byablyaoteku>.
8. Про бібліотеку. *Науково-технічна бібліотека Національного авіаційного університету : вебсайт*. URL: <http://www.lib.nau.edu.ua/about>.
9. Фонди та колекції. *НТБ Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського" : вебсайт*. URL: https://www.library.kpi.ua/resources/fondy-ta-kolektsiyi/#special_collections.
10. Харитоненко О. "Репресовані" та "реабілітовані" підручники з колекції Наукової бібліотеки НПУ ім. М. П. Драгоманова. *Вісник Книжкової палати*. 2019. № 8. С. 48—52.
11. Цифрова бібліотека. *НТБ Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського" : вебсайт*. URL: <https://dil.kpi.ua/dlibra>.
12. Цінні видання кінця XIX — початку XX ст. З фонду Науково-технічної бібліотеки Національного авіаційного університету. Ч. 1. Авіація. Повітроплавання (1897—1940) : ретроспективний бібліографічний покажчик / уклад.: О. П. Шкурко, М. Ф. Семенова, В. Ю. Вахнован ; наук. ред. О. П. Шкурко, ред. перекл. О. М. Акмалдінова ; НТБ НАУ. Київ : НАУ, 2018.
13. Часті запитання. *НТБ Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського" : вебсайт*. URL: <https://www.library.kpi.ua/faq/>.

Liudmyla Bozhuk,

*PhD of Historical Sciences, Associate Professor
of the Department of History and Documentation National Aviation University*

Tetiana Kurchenko,

*PhD of Historical Sciences, Associate Professor
of the Department of History and Documentation National Aviation University*

***Fund of valuable and rare publications of scientific libraries of
higher education institutions of Ukraine with an aviation component***

The proposed article analyzes and summarizes the peculiarities of the formation of funds of valuable and rare publications in Ukrainian institutions of higher education that prepare specialists for civil aviation. The article is intended to inform scientific and pedagogical workers, students of higher education, and the general public about the important resource of valuable and rare publications that are stored in the funds of scientific and technical libraries of Ukrainian higher education institutions with an aviation component. The purpose of the article is to analyze the specifics of the formation and organization of open (online) access to information potential, containing collections of rare publications as a component of information resources of university libraries.

The collections of valuable and rare publications, concentrated in the libraries of the aviation profile universities: The National Aerospace University M. E. Zhukovsky "Kharkiv Aviation Institute", The National Aviation University, The National Technical University of Ukraine "Ihor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute".

Recommendations on improving the work of scientific and technical libraries on the formation of a system of open access and custody of valuable documents have been formulated.

Keywords: *national cultural heritage; fund of valuable and rare publications; aviation literature; aviation specialists*

References

1. Bieliakova T. (2016). Knyzhkovi pamiatky u fondakh bibliotek medychnykh VNZ Ukrainy: istoriia i suchasnyi stan. *Visnyk Knyzhkovoї palaty*, 5, pp. 21—25.
2. Biblioteka sohodni. *Natsionalnyi aerokosmichniy universytet im. M. Ye. Zhukovskoho "KhAI" : vebсайт*. Available at: <https://library.khai.edu/byablyaoteka-sogodnya>.
3. Kurchenko T. Ye. (2021, 03—04 hrudnia). Informatsiinyi potentsial ta zberihannia fondu tsinnykh ta ridkisnykh vydan Naukovo-tehniknoi biblioteki Natsionalnogo aviatsiinoho universytetu. *Neperervna osvita dlia staloho rozvytku: filosofsko-teoretychni konteksty ta pedahohichna praktyka : materialy IV Mizhnar. nauk.-prakt. konf. Dnipro: Okhotnik, pp. 277—279.*

4. Oleinik S. V. & Stykhar I. Ya. (2015). *Fond rідkisnykh vydan yak vazhlyvyi faktor zabezpechennia naukovodoslidnoidiialnosti u vyshchomu navchalnomu zakladi (na prykladi naukovoi biblioteki prykarpatkoho natsionalnoho universytetu imeni Vasylia Stefanyka)*. Ivano-Frankivsk: Vyd-vo NB DVNZ, pp. 206—213.
14. Pravyla korystuvannia naukovotekhnichnoiu bibliotekoiu Natsionalnoho aerokosmichnoho universytetu im. M. Ye. Zhukovskoho "KhAI" (n. d.). *Natsionalnyi aerokosmichni universytet im. M. Ye. Zhukovskoho "KhAI" : vebсайт*. Available at: <https://library.khai.edu/pravila-korystuvannya-naukovo-tehnyachnoyu-byablyaotekoyunacyaonalnogo-aerokosmyachnogo-unyaversytetu-yam.-m.-ya.-zhukovskogo-haya>.
5. Pravyla korystuvannia Naukovotekhnichnoiu bibliotekoiu Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu. *Naukovotekhnichna biblioteka Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu : vebсайт*. Available at: <http://www.lib.nau.edu.ua/about/RulesNew.htm>.
6. Pro biblioteku (n. d.). *Natsionalnyi aerokosmichni universytet im. M. Ye. Zhukovskoho "KhAI" : vebсайт*. Available at: <https://library.khai.edu/pro-byablyaoteku>.
7. Pro biblioteku (n. d.). *Naukovotekhnichna biblioteka Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu : vebсайт*. Available at: <http://www.lib.nau.edu.ua/about/>.
8. Fondy ta kolektsii (n. d.). *NTB Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy "Kyivskiy politekhnichnyi instytut imeni Ihoria Sikorskoho" : vebсайт*. Available at: https://www.library.kpi.ua/resources/fondy-ta-kolektsiyi/#special_collections.
9. Kharytonenko O. (2019). "Represovani" ta "reabilitovani" pidruchnyky z kolektsii Naukovoi biblioteki NPU im. M. P. Drahomanova. *Visnyk Knyzhkovoї palaty*, 8, pp. 48—52.
10. Tsyfrova biblioteka (n. d.). *NTB Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy "Kyivskiy politekhnichnyi instytut imeni Ihoria Sikorskoho" : vebсайт*. Available at: <https://dil.kpi.ua/dlibra>.
11. Tsinni vydannia kintsia XIX — pochatku XX st. Z fondu Naukovotekhnichnoї biblioteki Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu. Ch. 1. Aviatyia. Povitroplavannia (1897—1940): *retrospektyvnyi bibliohrafichnyi pokazhchyk* (2018). Kyiv: NAU.
12. Chasti zapytannia (n. d.). *NTB Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy "Kyivskiy politekhnichnyi instytut imeni Ihoria Sikorskoho" : vebсайт*. Available at: <https://www.library.kpi.ua/faq/>.

Надійшла до редакції 15 лютого 2024 року

ІНФОРМАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 005.922-028.27:004.056](477)(045)

DOI: 10.36273/2076-9555.2024.4(333).39-44

Olesia Fedoruk,

Doctor of Philosophy (PhD),

Senior Teacher of the Department of Document Studies
and Information Activities of the National University of Ostroh Academy,

e-mail: olesia.fedoruk@oa.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7646-9604>

Security and protection of information in electronic document management systems: improving the level of cyber defense

The article describes the main threats to electronic document management systems. The importance of the electronic document management system for organizational processes of enterprises and information security is considered. Particular importance is the use of electronic document management systems for the efficiency and speed of performing organizational functions.

The article analyzes the aspects of information security when using electronic document management systems in practice and the effectiveness of implementation to ensure information security in comparison with traditional paper document management. The importance of the Information Security Strategy until 2025, approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine, is emphasized. Attention is focused on the advantages of using the stages of implementing the cybersecurity model in electronic document management systems to protect information and data.

It also discusses best practices for secure document storage and sharing that promote an integrated approach to various aspects of document management security to protect confidential information from potential cyber threats. The criteria for choosing a high-quality electronic document management system, for ensuring information security and countering cyber attacks are quite important.

In particular, attention is focused on modern antivirus technologies that allow detecting almost all known viruses by comparing the code of a suspicious file with samples stored in the antivirus database. Therefore, for organizations seeking to use the latest technologies, information security is essential in electronic document management systems to increase the level of cybersecurity.

Keywords: information security; electronic document management systems; threats; cybersecurity; documents

The problem in general. Modern society is transforming into an era of digitalization of management processes, replacing paper-based workflow with electronic one. Accordingly, the problem of information security arises, since the basic element of any electronic document management system is a document.

There is a need to protect not only documents, but also the operability of electronic document management systems, ensuring quick recovery from damage, failures or cyberattacks. The protection of electronic document management systems should be comprehensive and provide for protection at all levels, from the protection of physical media and data to organizational measures.

The main problem today is the effective protection of information, namely the protection of documents and the preservation of information from unauthorized access.

Therefore, today there is a problem of comprehensive protection of electronic systems. In particular, it is necessary to protect the hardware elements of the system, it is necessary to provide for the protection of the system files of the software and database, and documents and information stored within the system should also be protected.

Analysis of researches and publication. Today, there is a problem of full-fledged information security in electronic document management systems. Most modern organizations are not equipped with the proper tools to implement effective protection of electronic document management systems, which leads to system failures, document destruction and cyber-criminals taking possession of sensitive information.

For the study of this problem, works on information security and cybersecurity in the activities of organizations are of particular importance (I. Sopilko [11], O. Panchenko [9], N. Kukharska [3], O. Polotai [3], A. Azarova [1], I. Dohtieva, A. Shyian, and others); legal support of information security (Y. Kuniev, V. Vyzdryk, O. Melnyk); information security in electronic document management systems (L. Pid-dubna [10], V. Pavlichenko).

The literature analysis shows that the topic is relevant to today's realities. At the same time, the topic is not sufficiently researched, as many aspects remain open.

The purpose of the article is to substantiate information security in electronic document management systems and to overcome the main threats of cyber attacks.

Presentation of main materials. Today, organizations are actively implementing electronic document management systems to implement management processes. The popularization of electronic

document management systems is driven by the digitalization of production processes and the efficiency of using electronic documents. At the same time, if we compare the protection of paper and electronic documents, it is usually impossible to protect paper versions of documents with several levels of protection as it is possible with electronic forms of documents.

In today's organizational environment, information is one of the most valuable assets. Today, cyber-crime is becoming more sophisticated, and information security has become a critical need. The electronic world penetrates all the constituent elements of the organizational processes of enterprises, and today there are many threats to electronic document management systems. Today, one of the most important requirements for any electronic document management system is to ensure information security of electronic document exchange. According to the Law of Ukraine "On Protection of Information in Information and Telecommunication Systems" [8], information protection is an activity aimed at preventing unauthorized actions with respect to information in the system. At the same time, the responsibility for ensuring the protection of information lies with the system owner.

In accordance with the current realities of global information security, the main threats to electronic document management systems can be classified as follows:

— threat to integrity — is the damage, destruction or distortion of information, which can be either unintentional in cases of errors and failures or malicious;

— threat to confidentiality — is any violation of confidentiality, including theft, interception of information, change of routes, etc.;

— threat to system performance — is a threat, the realization of which leads to disruption or termination of the system, including intentional attacks, user errors, as well as hardware and software failures;

— impossibility to prove authorship — this is a threat that is expressed in the fact that if an electronic digital signature is not used in the document flow, it is impossible to prove that it was this user who created the document (and it is impossible to make the document flow legally significant);

— threat to availability — is a threat that disrupts the ability of users who have the right to access it to obtain the necessary information within a reasonable time [5].

Information stored on servers is usually protected by access control and encryption. If the entire corporate network of an organization is located within a single local computer system, this may be

sufficient to protect confidential information. However, if the organization has an extensive structure, including branches, structural units, regional offices and employees working in remote locations, the issue of information security when exchanging confidential data becomes more important [14].

In real working conditions, information security can be violated due to many factors, namely: unauthorized dissemination of information, use and violation of the integrity, confidentiality and availability of information; negative information influence; fraud in trade and financial transactions; unauthorized access to organizational management systems, technological processes and cyber attacks.

Today, any organization should understand that the most important function of any electronic document management system is to ensure information security and electronic document exchange, so when implementing electronic document management systems in the activities of organizations, it is

necessary to protect electronic document flow. This is due to the increase in the number of confidential documents in public authorities and organizations of various forms of ownership and the active transition to electronic document management systems. The approach to protecting electronic document management should be comprehensive. It is necessary to clearly assess the possible threats and risks of electronic document management systems and the possible losses from realized threats [5].

Particular importance is the use of electronic document management systems for the efficiency and speed of performing organizational functions. Information security aspects are predominant in the presence or absence of electronic document management systems in an organization, which is why the use of electronic document management systems in practice is more effective in ensuring information security than traditional paper-based document management (table 1).

Table 1

Comparative aspects of information security of paper document flow and electronic document flow

Information security aspect	Using traditional paper-based workflow	Using an electronic document management system
Unauthorized access	Physical documents can be stolen or viewed by unauthorized persons	Access to digital documents is limited and can be controlled by security measures such as passwords and encryption
Data backup	Lack of appropriate backups can lead to permanent loss of documents in the event of a disaster, fire or physical damage	Digital documents can be backed up regularly and stored securely in multiple locations, minimizing the risk of loss
Control and audit	It is difficult to track who had access to physical documents and what changes were made	Electronic document management systems can record and verify every access and modification, providing control over the history of changes
Compliance with regulatory requirements	Compliance can be difficult without a system that ensures document control and security	Electronic document management systems often include special functions for compliance with legal regulations, which simplifies the process
Secure cooperation	Collaborating on physical documents can be risky, as documents can be lost or shared with unauthorized people	Collaboration on electronic documents is secure and controlled, reducing the risk of information leakage

Source: by the author

Cyberwarfare and cyberterrorism are becoming global in nature and have a pronounced dynamic, which complicates their detection and counteraction. The number of unauthorized interference with computers that does not meet the standards of the International Convention on Cyber Security has also increased [2].

In particular, on September 15, 2021, the Cabinet of Ministers of Ukraine approved the Information Security Strategy until 2025 [13]. The strategy envisages countering internal and external threats to information security, protecting the state sovereignty and territorial integrity of Ukraine, supporting social

and political stability, state defense, and ensuring the rights and freedoms of every citizen through information means and measures.

The results of the Strategy implementation should include:

- secure information space;
- effective functioning of the strategic communications system;
- effective counteraction to the spread of illegal content;
- information reintegration of Ukrainian citizens living in the temporarily occupied territories and adjacent territories of Ukraine;

- increasing the level of media culture and media literacy of the population;
- ensuring the protection of journalists' rights;
- formation of a national identity [7].

It should be emphasized that as document management continues its long transition from physical documents to digital databases and cloud storage, the potential for cyber threats is growing every year. As such, it is critical that organizations understand and address the link between document management and cybersecurity. In this case, information security remains a broader area and is applied to document management, and cybersecurity is aimed at digitizing documents [6].

Particular importance is the use of the stages of implementing the cybersecurity model in electronic document management systems to protect information and data:

1. Professional management of information and documents, granting access rights only to competent and responsible employees.
2. Use of data classification technologies and risk-based information for organizational processes.
3. Implementation of security criteria for access to cloud storage and implementation of data leakage prevention technologies. Use of technologies that block abnormal connections.
4. Effective protection of data and information — providing controls that restrict access to specific documents based on content, appointing responsible persons for information protection.

Secure document storage and sharing best practices can be grouped into categories that promote a holistic approach to various aspects of document management security to protect sensitive information from potential cyber threats, including:

- data classification and security measures, including the practice of classifying documents based on confidentiality, encrypting stored documents and data in transit, implementing strict access controls, and using multi-factor authentication to access documents;
- collaboration and user training ensures practices such as the use of secure collaboration platforms, as well as training employees in cybersecurity and best practices for document management;
- monitoring and response methods include continuous monitoring of access to documents and changes in the content of documents, as well as the development of a clearly defined incident response plan;
- the control policy provides for the establishment of clear stages of storage, destruction and ensures that document management is in line with industry standards;
- backup and data security practices are related to regular backup of documents and selection of reputable cloud providers with strict data security policies;

- software management and vendor consultation includes keeping software and tools up-to-date and meeting security standards;

— continuity of organizational processes and secure document sharing include practices such as developing a contingency plan, using secure file transfer methods when sharing documents, and blocking access for employees who leave.

The main criteria for choosing a high-quality electronic document management system to ensure information security and counteract cyber attacks: ensuring the safety of electronic documents; closed access to the electronic document management system; delimitation of access rights; observance of the degree of confidentiality in electronic document management systems; cryptographic methods of data encryption may be used; ensuring the reliability of information; logging of actions of users of electronic document management systems. If properly configured and implemented, logging in electronic document management systems makes it possible to track all illegal actions of users, and in case of prompt intervention, even stop an attempt of illegal or harmful actions [4].

The concept of information security is not limited to the security of technical information systems or the security of information in numerical or electronic form, but concerns all aspects of data or information protection regardless of the form in which it is stored. Therefore, information security is the state of the level of security of the information environment, and information protection is an activity aimed at preventing leakage of protected information from unintentional and unauthorized influences on the protected information, i.e. a process aimed at achieving this state [4].

A much more effective solution for protecting an electronic document is to assign security parameters that are an integral part of the document itself, such parameters include criteria that determine the permanent security of the document: Confidentiality, Authorization, Accountability, Integrity, Authenticity, Non-repudiation (fig. 1).

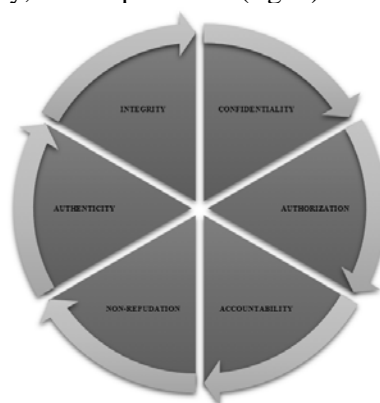

Fig. 1. Six key criteria for keeping documents secure at all time

Source: [12, p. 334]

Each of these methods can be used both independently and in integration with others. Modern antivirus technologies can detect almost all known viruses by comparing the code of a suspicious file with samples stored in the antivirus database. In addition, behavioral modeling technologies have been developed to detect newly created virus programs [12, p. 337].

Conclusions. In the digital era information security should be a priority for all organizations seeking to protect sensitive data. Any electronic document management system must provide protection against threats, because organizing and im-

plementing information for management needs increases the risk of threats.

The protection of electronic document management systems must be comprehensive at all levels, from the protection of physical media and data to organizational measures.

Thus, protecting information and increasing cyber security is one of the main areas of improving the efficiency, accuracy and quality of management functions and interaction between organizations. Therefore, the current perspective of organizations is a vector for electronic document management with the use of information and data protection functions.

References

1. Azarova A. O., Dohtieva I. O. & Shyian A. A. (2022). Decision support system for improving the level of information security of the enterprise. *Information technology and computer engineering*, 1, pp. 12—18.
2. Information security now: what elements are missing? Available at: <https://ecpl.com.ua/news/informatsiyna-bezpeka-now-iakykh-elementiv-ne-vystachaie>.
3. Kukharska N. P. & Polotai O. I. (2019). Aspects of information security in the management of the continuity of the organization. *Collection "Information Technology and Security"*, issue 7, № 2 (13), pp. 26—136.
4. Kunev Y. D. (2021). Legal support of information security as a subject of legal research. *Legal Bulletin "Air and Space Law"*, 1 (58), pp. 95—1026.
5. Maznychenko N. I. (2014). Information protection in electronic document management systems based on identification systems. *Computer modeling in science-intensive technologies*. International scientific and technical conference (May 28—31, 2014, Kharkiv). Kharkiv, pp. 1—2.
6. *On the Basic Principles of Ensuring Cybersecurity of Ukraine* : Law of Ukraine at 5.X.2017 N 2163-VIII. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text>.
7. *On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of May 14, 2021 "On the Cybersecurity Strategy of Ukraine"* : Decree of the President of Ukraine of 26.08.2021 No. 447/2021. Available at: <https://www.president.gov.ua/documents/4472021-40013>.
8. *On the Protection of Information in Information and Communication Systems* : Law of Ukraine at 5.07.1994 N 80/94-BP. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94-%D0%B2%D1%80#Text>.
9. Panchenko O. A. (2020). Information security in the context of challenges and threats to national security. *Public Administration and Local Self-Government*, 2, pp. 57—63.
10. Piddubna L. V. & Pavlichenko V. M. (2019). Information security in electronic document management systems. *Scientific Bulletin of PUET. Series "Economic Sciences"*, 4 (95), pp. 59—66.
11. Sopilko I. M. (2021). Information security and cybersecurity: comparative legal aspect. *Legal Bulletin of Air and Space Law*, 2 (59), pp. 110—115.
12. Muminova S., Yuldasheva N. & Safoev N. (2022). Aspects of Information Security in the Electronic Document Management System (EDMS) for Bank System. *Research and Education*, 1 (9), pp. 331—340. Available at: <https://doi.org/10.5281/zenodo.7487114>.
13. *The Government approved the Information Security Strategy until 2025*. Available at: <https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-shvaliv-strategiyu-informacijnoyi-bezpeki-do-2025-roku>.
14. Vyzdryk V. S. & Melnyk O. M. (2023). Information security in Ukraine: current state. *Grail of Science*, 24, pp. 196—202.

Олеся Федорук,

докторка філософії (PhD),

старша викладачка кафедри

інформаційно-документних комунікацій

Національного університету "Острозька академія"

Безпека та захист інформації у системах

електронного документообігу: підвищення рівня кіберзахисту

У статті подано опис основних загроз для систем електронного документообігу. Розглянуто важливість системи електронного документообігу для організаційних процесів підприємств та забезпечення інформаційної безпеки. Особливе значення має використання систем електронного документообігу для ефективності та швидкості виконання організаційних функцій.

Проаналізовано аспекти інформаційної безпеки у процесі практичного використання систем електронного документообігу та ефективність реалізації в порівнянні з традиційним паперовим документообігом. Наголошено на важливості схваленої Кабінетом Міністрів України Стратегії інформаційної безпеки до 2025 р. Акцентовано на перевагах у використанні етапів впровадження моделі кібербезпеки в системи електронного документообігу для захисту інформації та даних.

Розглянуто оптимальні методи безпечного зберігання та обміну документами, які сприяють комплексному підходу до різних аспектів безпеки керування документами для захисту конфіденційної інформації від потенційних кіберзагроз. Підсумовано, що важливими є критерії для вибору якісної системи електронного документообігу, для забезпечення інформаційної безпеки та протидії кібератакам.

Зосереджено увагу на сучасних антивірусних технологіях, що дають змогу виявити майже всі відомі вірусні програми через порівняння коду підозрілого файлу зі зразками, що зберігаються в антивірусній базі. Підсумовано, що для організацій, які прагнуть використовувати новітні технології, захист інформації є вагомим та обов'язковим складником у системах електронного документообігу для підвищення рівня кіберзахисту.

Ключові слова: захист інформації; системи електронного документообігу; загрози; кіберзахист; документи

Список бібліографічних посилань

1. Азарова А. О, Дьогтева І. О, Шиян А. А Система підтримки прийняття рішень щодо підвищення рівня інформаційної безпеки підприємства. *Інформаційні технології та комп'ютерна інженерія*. 2022. № 1. С. 12—18.
2. Інформаційна безпека now: яких елементів не вистачає? URL: <https://ecpl.com.ua/news/informatsiyna-bezpeka-now-iaukh-elementiv-ne-vystachaie/>.
3. Кухарська Н. П., Полотай О. І. Аспекти інформаційної безпеки в управлінні безперервною діяльністю організації. *Збірник "Information Technology and Security"*. 2019. Вип. 7. № 2 (13). С. 126—136. URL: <https://sci.ldubgd.edu.ua/jsru/handle/123456789/7172>.
4. Кунев Ю. Д. Правове забезпечення інформаційної безпеки як предмет правового дослідження. *Юридичний вісник "Повітряне і космічне право"*. 2021. № 1 (58). С. 95—102. URL: <https://dspace.nau.edu.ua/bitstream/NAU/53719/1/%d0%ae.%20%d0%94.%20%d0%9a%d1%83%d0%bd%d1%94%d0%b2.pdf>.
5. Мазніченко Н. І. Захист інформації в системах електронного документообігу на основі систем ідентифікації. *Комп'ютерне моделювання в наукомістких технологіях*. Міжнар. наук.-техн. конф. (28—31 трав. 2014 р., Харків). Харків, 2014. С. 1—2. <https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/6710/1/Maznichenko.pdf>.
6. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : Закон України від 5.X.2017 № 2163-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text>.
7. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року "Про Стратегію кібербезпеки України" : Указ Президента України від 26.08.2021 № 447/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4472021-40013>.
8. Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах : Закон України від 5.07.1994 № 80/94- ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94-%D0%B2%D1%80#Text>.
9. Панченко О. А. Інформаційна безпека в контексті викликів і загроз національній безпеці. *Публічне управління та місцеве самоврядування*. 2020. № 2. С. 57—63.
10. Піддубна Л. В., Павліченко В. М. Інформаційна безпека в системах електронного документообігу. *Науковий вісник ПУЕТ*. Серія "Економічні науки". 2019. № 4 (95). С. 59—66.
11. Сопілко І. М. Інформаційна безпека та кібербезпека: порівняльно-правовий аспект. *Юридичний вісник Повітряне і космічне право*. 2021. № 2 (59). С. 110—115.
12. Muminova S., Yuldasheva N., Safoev N. Aspects of Information Security in the Electronic Document Management System (EDMS) for Bank System. *Research and Education*. 2022. № 1 (9), 331—340. URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.7487114> <https://zenodo.org/records/7487114>.
13. Уряд схвалив Стратегію інформаційної безпеки до 2025 року. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-shvaliv-strategiyu-informacijnoyi-bezpeki-do-2025-roku>.
14. Виздрік В. С., Мельник О. М. Інформаційна безпека в Україні: сучасний стан. *Grail of Science*. 2023. № 24. С 196—202. doi: <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.17.02.2023.034>.

Надійшла до редакції 21 березня 2024 року

УДК 271.2-788-055.1Фео(477-25)(092)(045)
DOI: 10.36273/2076-9555.2024.4(333).45-52

Наталія Сенченко,
кандидатка історичних наук,
провідна наукова співробітниця
науково-дослідного відділу історії та археології
Національного заповідника "Києво-Печерська лавра",
e-mail: n_center@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6058-7964>

До 950-річчя преставлення преподобного Феодосія Печерського

**Тілом відходжу від вас,
але духом завжди буду з вами.**
Феодосій Печерський

У статті висвітлено життєвий шлях одного із засновників Києво-Печерської лаври — преподобного Феодосія Печерського.

Увагу зосереджено на періоді чернечого життя подвижника, його аскетичних подвигах, відданості духовному служінню, активній громадянській позиції у складні історичні періоди.

Розглянуто внесок Феодосія Печерського в розбудову монастиря, організацію чернечого життя, запровадження Студійського статуту й книгописання.

Учення Феодосія Печерського проаналізовано з позицій християнського світогляду.

Ключові слова: преподобний Феодосій Печерський; Києво-Печерський монастир; аскеза; чернецтво; Студійський статут; книгописання; літературна спадщина

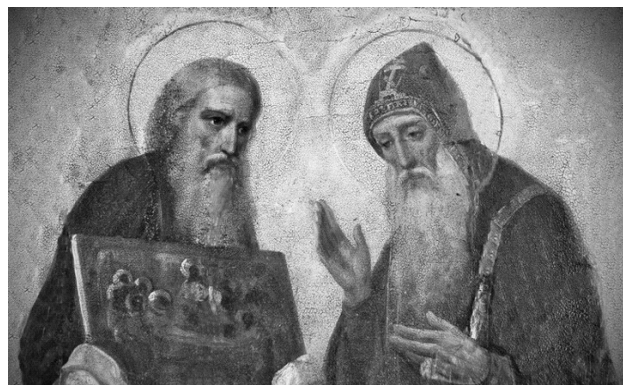
Постановка проблеми. Висвітлення ролі преподобного (прп.) Феодосія Печерського в історії країни та церкви є надзвичайно важливим аспектом для розуміння історичних процесів, а також формування національної та релігійної ідентичності народу. Збереження пам'яті про засновника Києво-Печерського монастиря — це не лише акт вшанування великого подвижника, а й невіддільний складник культурного та релігійного надбання нації. Ознайомлення з літературною спадщиною прп. Феодосія дасть змогу краще усвідомити його внесок у розвиток духовної культури та релігійної думки на теренах України [1—3].

Мета статті — дослідити основні етапи життя та діяльності преподобного Феодосія Печерського як ігумена й будівничого Києво-Печерської лаври, великого подвижника віри XI ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Преподобні Антоній та Феодосій Печерські — засновники Києво-Печерського монастиря — два різних за характером святі. Перший — аскет і самітник, другий — діяльний будівничий монастиря. Антоній, розпочавши життя самітником у маленькій печері, залишив по собі величний монастир, а Феодосій доповнив його правилами організації чернечого життя, завдяки чому Києво-Печерська лавра стала взірцем для решти монастирів. Преподобний Антоній, провівши тривалий час у подвижництві, праці та духовному вдосконаленні на Горі Афон, отримав благо-

словення на створення Києво-Печерського монастиря, який став "третім уділом" Божої Матері.

Пам'ять прп. Антонія вшановують 23 липня, 15 вересня, 11 жовтня та у другу неділю Великого посту — разом із Собором усіх преподобних отців Києво-Печерських. Дні пам'яті прп. Феодосія Печерського — 16 травня, 27 серпня (перенесення мощей), 10, 15 вересня та у другу неділю Великого посту (за новим стилем).

Преподобні Феодосій та Антоній Печерські

Мабуть, немає жодного вірянина, який би не знав імені прп. Феодосія Печерського. Дослідження його життя, діяльності й творчості розпочалося у XIX ст. й триває до наших днів. Першим біографом святого був постриженник і насельник Києво-Печерського монастиря, автор відомого літопису "Повість минулих літ" Нестор Літописець. Наприкінці XI ст. (за іншими джерелами — на початку XII ст.) він написав "Житіє преподоб-

ного отця нашого Феодосія, ігумена Печерського", через 30 років після його смерті, спираючись на свідчення людей, які особисто знали ігумена, тому біографію висвітлено доволі повно. "Житіє..." стало невіддільною частиною "Києво-Печерського патерика".

Нестор Літописець прийшов до монастиря після смерті Феодосія у 1074 р. На той час було багато живих свідків життя та подвигів преподобного. Нестор використав спогади печерського келара Феодора, який добре знав матір Феодосія й дізнався від неї про дитинство та юність подвижника.

Роки життя Феодосія припадають на перші десятиліття після запровадження християнства на наших землях, коли особливо гостро відчувалися розбіжності між старим язичницьким світом і новими релігійними ідеалами. Тогочасне суспільство перебувало у стані "двовір'я": у храмах сповідували Святу Трійцю, а в домівках продовжували вшановувати язичницьких богів. У такому релігійному протиборстві відбувалося духовне зростання майбутнього ігумена Печерського монастиря.

Феодосій (з грец. "дар Божий") Печерський — родоначальник чернецтва на наших землях, один із засновників Києво-Печерської лаври, учень Антонія Печерського — народився у Васи́ліві (нині — Васильків), неподалік Києва, у першій чверті XI ст. Через військову службу батька сім'я змушена була переїхати до Курська, де пройшло дитинство та юність Феодосія. Хлопець вирізнявся серед однолітків особливою релігійністю, схильністю до усамітнення та духовних роздумів. Виявляв інтерес до вивчення духовної літератури, постійно відвідував церкву, щиро молився на богослужіннях, слухав читання священних книг. З ранніх років вражав людей непритаманною його віку мудрістю.

Коли Феодосію виповнилося 13 років, помер батько, і підліток, скинувши дорогий одяг, пішов працювати в поле разом із певним людином. Це дратувало матір, яка сварила й била хлопця, докоряючи, що такою поведінкою і виглядом він соромить і себе, і сім'ю. Мати мріяла про світську кар'єру сина, але він обрав шлях духовного вдосконалення й служіння Богу.

Заповітною мрією Феодосія було паломництво до Святої Землі. Розповіді мандрівників про місця, де жив Спаситель, так вразили юнака, що таємно від матері він вирушив із прочанами. Однак на третій день мати наздогнала подорожніх і повернула сина додому. За її наказом Феодосію закували ноги в кайдани й лише після твердої обіцянки не полишати домівки, зняли пута з ніг.

Упродовж трьох років Феодосій випікав проскурки. Коли в Курському храмі не служили Божественну Літургію через нестачу проскур, хлопець самостійно купував зерно, молов борошно та випікав хлібці. Проте мати забороняла робити і це, біла та знушалася. Феодосій змушений був виїхати до іншого міста неподалік Курська до знайомого пресвітера, де продовжив випікати проскурки. Мати вкотре відшукала сина та силою повернула додому. Однолітки глузували з Феодосія, однак він непохитно тримався обраного шляху.

Володар Курська, вражений благочестям хлопця, запросив його для служіння в домовій церкві. Неодноразово він пропонував юному подвижникові багате вбрання, але той щоразу віддавав його нужденним. Намагаючись наслідувати подвиги святих, Феодосій наклав на себе залізні ланцюги. Під час одного з богослужінь хлопця так вразили слова з Євангелія: "Якщо хто не залишить батька або матір і не піде за Мною, той не гідний Мене", що він остаточно укріпився в рішенні прийняти чернечий постриг. У 23-річному віці Феодосій вирушив до Києва з твердим переконанням присвятити життя Богу.

Утім, сподівання юнака були марними, адже ігумени столичних монастирів відмовили йому. Тоді він звернувся до прп. Антонія, який вів сповнене аскези й духовного служіння Господу життя в печерах поблизу міста, на місці сучасної Києво-Печерської лаври. Антоній побачив у Феодосії майбутнього великого подвижника й зі щирим серцем прийняв його, а постриг у чернецтво Никон Великий — перший учень Антонія.

Через чотири роки мати знову відшукала сина й просила повернутися додому, але Феодосій умовив її залишитись у Києві та прийняти чернецтво в монастирі Святителя Миколая на Аскольдовій могилі.

Важку чернечу працю Феодосій сприймав як благо та в молитвах щиро дякував Богові за можливість подвижницького життя. Вночі зосереджено молився, а вдень виконував різні послухи, які потребували великої фізичної напруги та витривалості. З радістю працював не лише за себе, а й за інших ченців. Таке завзяття неабияк дивувало Антонія та Никона Великого.

Під час відпочинку братії Феодосій, узявши відведену кожному частку зерна, молов за них і повертав назад. Вечорами, коли було особливо багато комарів і оводів, він, роздягнувшись до пояса, сідав на схилі біля печери та прямих вовну для плетіння взуття й співав псалми Давида. Комарі та оводи рясно вкривали тіло, ятрили до крові, але чернець сидів непорушно, доки не на-

ставав час ранкової молитви. Подвижник першим приходив до церкви на богослужіння, упродовж якого стояв на одному місці, не рухаючись, й останнім залишав храм після служби.

За свідченням агіографа, Феодосій постійно носив під верхнім одягом волосяницю, ніколи не відпочивав лежачи, харчувався лише сухим хлібом і вареними овочами без олії, але на загальній трапезі завжди був радісним. Нестор Літописець підтверджував цю приховану від братії монастиря аскезу.

За деякий час Феодосій був висвячений у сан ієродиякона, а у 1054 р. — у сан ієромонаха. Після переходу першого ігумена Печерського монастиря прп. Варлаама до монастиря Святого Дмитрія, заснованого князем Ізяславом, близько 1062 р. братія обрала Феодосія своїм ігуменом. На цій духовній ниві він виявив себе насамперед як будівничий Печерського монастиря.

Коли кількість сподвижників Антонія зростає до 12, він викопав печеру на сусідній горі, адже бажав чернечого усамітнення. За 13 років ігуменства Феодосія Печерського кількість ченців із 12 збільшилася до 100, а печерні келії вже не могли вмістити всю братію.

З благословення Антонія Феодосій випросив у князя Ізяслава гору поблизу печер, розпочав будівництво наземного монастиря та переніс чернечі келії з вузьких печерних переходів у кам'яні й дерев'яні споруди. За часів його ігуменства було побудовано основні храми та келії монастиря, зведено огорожу. Так виник славнозвісний Києво-Печерський монастир — осередок зразкового чернецтва та православ'я на наших землях.

Поряд із монастирем Феодосій збудував храм на честь першомученика архієпископа Стефана з приміщенням для хворих і малозабезпечених. Для їхніх потреб він відраховував десятину від доходів монастиря. Незважаючи на лагідний і добрий характер Феодосія, у монастирі слід було дотримуватися суворої дисципліни.

Розуміючи, що для впорядкування чернечого життя потрібен статут, Феодосій відіслав одного з ченців у Константинополь до ченця Єфрема, щоб той переписав Студійський статут, розроблений на початку IX ст. константинопольським ігуменом Феодором Студитом. Від ченця Студійського монастиря Михайла, який прибув із Греції з митрополитом Георгієм, Феодосій отримав ще один список Студійського статуту. На основі цих двох документів був укладений статут Києво-Печерського монастиря, який став третім доопрацьованим списком Студійського статуту, і був прийнятий в усіх монастирях на наших землях.

Студійський статут заклав підґрунтя подальшої традиції вітчизняного чернецтва й вимагав

від кожного ченця повного зречення будь-якої власності, беззастережного підпорядкування ігумену, найсуворішої дисципліни та виконання фізичної праці. Спільні молитви й богослужіння відбувалися щонайменше вісім разів на добу. На сон відводили лише чотири години в перервах між службами та працею. Дотримання такого суворого статуту сприяло тому, що Печерський монастир швидко став зразком для інших релігійних осередків.

Виконуючи послух ігумена, Феодосій був взірцем смирення: протягом двох років у власній келії доглядав безпомічного ченця Ісаака, часто допомагав пекарям місити тісто, випікати хліб, виконував інші обов'язки.

У 1073 р. на свято Успіння Пресвятої Богородиці відбулося урочисте закладання першої кам'яної споруди й головної монастирської церкви Києво-Печерського монастиря — Успенського собору. Цій події присвячено багато легенд, зокрема що в закладах брав участь князь Святослав, який виділив частину поля своєї великокнязівської садиби у Берестовому для будівництва, а також пожертвував 100 гривень золотом. За життя Феодосія було завершено лише фундамент храму. Як свідчить "Житіє..." ігумена, він "повсякдень подвизався та трудився на будівництві...".

Перед Великим постом Феодосій усамітнювався в печері, де згодом і був похований. У цей період братія монастиря могла спілкуватися з ним лише в разі крайньої потреби через невеличке віконце і тільки в суботу чи неділю. Звідти таємно вночі Феодосій нерідко йшов до іншої печери, в якій перебував до п'ятниці напередодні Вербної неділі. За давнім лаврським переказом, ця печера була розташована в урочищі, нині відомому під назвою Церковщина, за 12 кілометрів від монастиря. У перехожому Феодосії, який мав вигляд жебрака, важко було впізнати знаного й шанованого ігумена.

Великі князі, особливо Ізяслав, любили слухати духовні бесіди ігумена. Він не боявся викривати сильних світу цього й говорити правду. Незаконно засуджені знаходили у Феодосії заступника, а судді переглядали справи на його прохання. Щосуботи він відсилав цілий віз хліба до в'язниці.

Феодосій не залишався осторонь політичних подій, що відбувалися в 60—70-х рр. XI ст., зокрема різко засудив вигнання з Києва князя Ізяслава Ярославича його братом князем Святополком у 1073 р. Активно втручаючись у політичне життя, Феодосій дотримувався принципу, згідно з яким церква, не перебираючи на себе

функції світської влади, була її наставницею, а дії світських володарів судили за Законом Божим.

Життєвий шлях Феодосія Печерського, описаний Нестором Літописцем, розкриває образ одного із найшанованіших святих Православної церкви. У посланнях до Ізяслава Феодосій рішуче виступає проти юдаїзму й латинства. Князю Ізяславу, який перебував у Польщі під час вигнання з Києва і повернув собі київський престол із допомогою польського короля Болеслава Сміливого, печерський ігумен дорікав у симпатіях до латинян: "Занеже исполнилася земля наша злыя тоя веры людий".

Ще за правління князя Володимира Святославича римська курія намагалася закріпитися в Київській Русі. Активність папської дипломатії різко зросла після розколу християнства у 1054 р. Київський престол зазнавав дедалі більшого впливу з боку католицького духовництва. Саме тому Феодосій звернувся до Ізяслава з посланням, вимагаючи повного розриву із Заходом, аргументуючи, що латиняни "неправо веруют и нечисто живут". Феодосій дорікав князю Ізяславу: "Ты по проповедании апостольством толико лет держав правую веру, съвратился еси на зловерье по научению сотонину".

Ігумен був одним із послідовних борців з юдаїзмом. У "Києво-Печерському патерику" розповідається про нічні відвідини преподобним зборів юдеїв, аби викрити їхні плани проти християнства та захистити вірян від юдейських спокус. У той час у Києві було багато юдеїв, які вдавано прийняли православ'я, але продовжували сповідувати юдаїзм і всіляко шкодити християнам. Юдеї навіть таємно потрапили до Києво-Печерської лаври, тож Феодосію доводилося пильно наглядати за ними. Він сперечався, докоряючи їм і соромлячи як відступників і зрадників християнства, ризикуючи власним життям.

Перед смертю Феодосій просив князя Святослава звільнити Печерську церкву від влади князів і владик, завдяки чому вона тривалий час існувала як незалежна громада. Ченці могли залишати монастир лише з дозволу старших для виконання послуху, але повинні були повернутися, і лише за таких Феодосій обіцяв молитися.

Заздалегідь передбачивши свою смерть, у 1074 р. на восьмий день після Великодня о другій годині ночі 3 травня за старим стилем (16 травня — за новим) Феодосій Печерський помер. За заповітом його поховали у тому одязі, який він зазвичай носив, у келії на Дальніх печерах, де усамітнювався під час Великого посту.

Невдовзі після смерті Феодосія Печерського вшановувати його пам'ять як святого почали не

лише в Печерському, а й в інших монастирях. У 1108 р. на прохання ігумена Печерського монастиря Феоктиста митрополит Київський Никифор на Соборі ухвалив вписати ім'я святого Феодосія до Синодика в усіх єпархіях, що означало початок загальноцерковного шанування преподобного. Відтоді віряни відзначають не тільки дату блаженної кончини прп. Феодосія, а й дату перенесення його нетлінних мощей із печери в Лаврську церкву.

У 1091 р. братія Печерської лаври, зібравшись разом зі своїм ігуменом Іваном, вирішила розкрити місце поховання Феодосія та перенести святі мощі в соборний Успенський храм. Знайти могилу доручили Нестору Літописцю, який згодом докладно описав цю подію. 13 серпня 1091 р. ігумен Іван, Нестор Літописець та двоє довірених ченців, одним із яких, вважають, був Марко Печерник, вночі розкопали келію Феодосія й лише під ранок відшукали святі мощі.

14 серпня, до свята Успіння Пресвятої Богородиці, до Києво-Печерської лаври прибули єпископи: Переяславський Єфрем, Володимирський Стефан, Чернігівський Іван, Юр'ївський Марин та Полоцький Антоній, а також ігумени багатьох монастирів із ченцями та численними православними мирянами. Під час перепоховання тіла урочиста процесія зупинилася для відпочинку, поставивши раку з мощами на всохлий пень, який майже одразу вкрився зеленими пагонами. Згодом там збудували першу церкву Преподобного Феодосія Печерського, престол якої, за легендою, звели на місці пня. Наступного дня мощі Феодосія перенесли з належними почестями до підготовленого місця на правому боці притвору Успенського собору монастиря.

Питання про канонізацію Феодосія Печерського постало в Києво-Печерському монастирі на початку ігуменства Никона Великого (1078—1088). Під його керівництвом Нестор Літописець написав "Житіє преподобного отця нашого Феодосія, ігумена Печерського". Дослідники вважають, що агіографію було призначено найперше для Київської митрополії, яка вирішувала справу канонізації. Нестор Літописець надавав вагомому значення дотриманню правил написання таких творів і пошуку паралелей у життях відомих святих. Продовжив справу Никона Великого п'ятий ігумен Києво-Печерського монастиря Іван (1088—1103).

Через 18 років після перенесення мощей Феодосій офіційно був приєднаний до лику святих, що відбулося навіть раніше за канонізацію його наставника і засновника Києво-Печерського монастиря прп. Антонія Печерського. Відтоді Право-

славна церква урочисто вшановує дні пам'яті прп. Феодосія, ігумена Печерського. Біля його гробниці часто відбувалися зцілення хворих, які у великій кількості приходили до святих мощей.

У 1619 р. архімандрит Києво-Печерського монастиря Захарія Копистенський помістив у Святкову Мінею (Анфологійон) поруч з іншими святими імена 24 преподобних печерських. У 1643 р. був укладений "Канон Печерським святим", який проголошував вшанування печерських чорноризців. На цьому завершилося формування сучасного лаврського пантеону святих.

Згодом на пожертви князів для мощей прп. Феодосія було виготовлено дорогоцінну раку зі срібла. Від 1131 р. мощі зберігалися у срібній із позолотою раці, на облаштування якої "тисяцький Георгій, син Шимона, онук Африкана, князів Варязьких, отримавши князівську область від князя Георгія Володимировича Мономаховича... пожертвував 500 гривень срібла та 50 гривень золота". У 1240 р., напередодні монголо-татарської навали, ченці заховали мощі "під спудом" Успенського собору. З відродженням монастиря там було розміщено кенотаф преподобного Феодосія, зруйнований у 1941 р.

У добу ігуменства Феодосія в Києво-Печерському монастирі було започатковано переписування, написання та збирання рукописних книг. Нестор Літописець свідчить, що в келії преподобного вдень і вночі писав книги чернець Іларіон, а Феодосій власноруч прях нитки для палітурок, допомагаючи книжковому майстру Никону Великому.

Святий Феодосій також відомий як засновник і керівник однієї з перших церковних бібліотек — бібліотеки Києво-Печерської лаври. 26-й припис запровадженого Студійського статуту зобов'язував ченців читати книги у вільний від виконання послуху час, тому Печерський монастир від перших років існування став осередком грамоти. Ще за ігуменства Феодосія процес книгописання набув цехової організації. Найактивнішу участь у ньому брав сам Феодосій, а також Никон Великий та Іларіон Схимник. Серед братії були й своєрідні "книголюби", як-от Даміан Цілитель, Григорій Чудотворець, Микола Святоша.

Преподобний Феодосій залишив після себе понад 20 літературних творів, серед яких: 2 послання до великого князя Ізяслава, у яких він розглядав, зокрема, питання відмінності православ'я і "латинської віри"; 10 повчань ("Про терпіння", "Про любов", "Про терпіння і любов", "Про піст", "Про терпіння і милостиню", "Про терпіння і смирення", "Про ходіння до церкви і

про молитву", "Про душевну користь", "Про користь душевну", "Повчання келареві"); молитва "За вся хрестьяни".

Обґрунтування розуміння сенсу людського буття з позицій християнського світогляду прп. Феодосій здійснював не шляхом абстрактного теоретизування, а через практичне втілення в життя етичних принципів, передусім терпіння й любові, адже любов до людей "не в словах совершается, но в делах деятельных". Послідовну відданість цьому ідеалу преподобний демонстрував власним життям.

У своїх творах Феодосій Печерський розкривав поняття християнської догматики та моралі. Повчання ігумена особливо важливі для розуміння ролі чернецтва у християнському, соціально-побутовому та політичному житті XI ст. Показовим у захисті християнської (православної) догматики є друге послання Феодосія Печерського "Про віру варязьку" 1069 р., укладене у зв'язку зі спробою заручитися підтримкою поляків у боротьбі за владу в Києві, що викликало обурення православної братії. У 1073 р. ігумен написав "епістолю" до князя Святослава, який скинув із престолу свого брата, Великого князя Київського Ізяслава. У листі Феодосій порівнював Святослава з біблійним братовбивцею Каїном.

Преподобний виступав за непорушне стояння у вірі: "Хто хвалить чужу віру, той свою ганьбить, а хто хвалить і свою віру, і чужу разом — той двовірець; і хто тобі скаже: і ту, і іншу віру Бог дав, і скажи йому: хіба Бог двовірний? Писання каже: єдиний Бог, єдина віра, єдине хрещення".

Феодосій забороняв православним одружуватися з латинянами й брататися з ними, однак всякого невірного, як і правовірного наказував нагодувати, одягнути й позбавити біди: "Твори мило стиню не своїм лише за вірою а й чужовірним. Якщо побачиш роздягнутого, чи голодного, чи в біді, чи то жид, чи інший якийсь іновірець, чи латинянин, — до всякого будь милосердий, визволи його від біди, як можеш, і не позбавлений будеш нагороди у Бога, бо й Сам Бог у цьому світі дає мило всі Своїм тільки християнам, а й невірним".

Варто процитувати й таке повчання Феодосія: "Якщо побачиш, чадо, іновірців, які сперечаються з православним і бажають відірвати його від Православної Церкви — допоможи православному. Цим ти позбавиш овча від пащі лева. Якщо ж змовчиш і залишиш без допомоги, то це все одно, якби ти забрав викуплену душу у Христа та продав її сатані".

Людина, на думку Феодосія, нічого у цей світ не принесла й нічого забрати не може, тому

сенс її життя не зводиться лише до справ "мирських", головне — бути вдячним Богові, любити Його так, як Він любить кожного з нас, служити, відмовившись заради Нього не лише від світу, а й від життя. Любити Бога та служити Йому — це беззастережно виконувати заповіді, бути слухняним і смиреним, а також постійно молитися в терпінні, сльозах і любові. А втім, не лише чиста любов до Бога та вдячність Йому змусили Феодосія відокритися від світу, на це були й інші причини: страх перед покаранням Божим і бажання потойбічної винагороди за вірність та любов до Бога.

Шлях духовного самовдосконалення, який пропонував Феодосій Печерський, передбачає постійне "бдіння" й молитву, веде до "обожнення" людини. Її воля зливається з божественною, вона стає по-справжньому вільною та здатною до гармонійного співжиття з іншими людьми, що теж підпорядковано досягненню вищої цінності (такі самі погляди поділяв і Г. Сковорода). Шляху ченця-відлюдника преподобний надавав найвищого морального статусу, розцінював як

найвище добро для людини. Феодосій Печерський не заперечував і світської стезі, але вважав за добро довірити її нагляд ченців як людей, які осягають Божественну істину й знають, як праведно жити в цьому світі, як діяти в тій чи іншій ситуації, щоб вчинки людини були в гармонії з Божественною Волею й не відхилялися від правильного життєвого шляху.

У творах Феодосія Печерського немає тверджень про пізнання Бога за допомогою розуму чи міркувань — лише безпосередньо душею та серцем.

З "Києво-Печерського патерика" відомо, що вже в XI ст. були писані ікони Антонія та Феодосія Печерських, які ігумен монастиря Никон Великий демонстрував приїжджим зодчим.

Найдавнішим зображенням Феодосія вважають Свенську ікону Богородиці 1288 р. Такий вигляд святого був поширеним в іконографії, починаючи з XVI ст. Різниця в індивідуальних рисах Антонія та Феодосія набула усталеності в печерській іконографії.

*Печерська (Свенська) ікона
Божої Матері
(ліворуч — преподобний Феодосій,
праворуч — преподобний Антоній)*

*Преподобні Антоній і Феодосій
Печерські біля ікони Успіння
Пресвятої Богородиці та Успенського
собору. Патерик. 1661 р.*

*Преподобні Антоній і Феодосій
Печерські біля ікони Успіння
Пресвятої Богородиці та Успенського
собору. Гравюра Іллі. Патерик. 1661 р.*

На більшості ікон, як і на Свенській, Антоній має суворий, зосереджений і самозаглиблений вираз обличчя, на відміну від більш живого й відкритого лику Феодосія. Антонія зображували як сивобородого старця-схимника, а Феодосія — як людину середнього віку з непокритою головою. Поширеними були й такі іконографічні композиції, як Богородиця Печерська та ікона Успіння Пресвятої Богородиці.

Одним із найвидатніших взірців Києво-Печерської іконографії є ікона кінця XVII ст. із зображенням преподобних, які стоять обабіч Успенського собору. Вигляд собору з гострими двосхилими дахами, лускоподібним покриттям бань відповідає його зображенням на гравюрах 60—70-х рр. XVII ст. Традиційним є червоний колір епитрахилі Феодосія і зелений колір схими Антонія.

На Печерській нерукотворній іконі Богородиці зображено Божу Матір із преподобними Антонієм і Феодосієм Печерськими, які стоять попереду. Пресвята Богородиця сидить на троні, з короною на голові, та покладає руки на колінопреклонних святих. На колінах у Божої Матері — Богонемовля, яке благословляє обома руками. Обабіч трону стоять схилені ангели.

Образи преподобних зображували на іконостасах, стінописах храмів, дзвонах Києво-Печерської лаври (1719—1720). Ікони з великим пояним зображенням Феодосія Печерського є біля місця його поховання в лаврських печерах, а ікона, розміщена на Дальніх печерах, дає початок іконографічному типу Феодосія, близькому до Ісуса Христа, що простежуємо в деяких зображеннях XIX і XX ст.

Печерська нерукотворна ікона Богородиці з преподобними Антонієм і Феодосієм Печерськими, розміщена у Великій церкві Києво-Печерського монастиря у 1085 р.

Ікона та кенотаф преподобного Феодосія Печерського на Дальніх печерах Києво-Печерської лаври

Відомі також зображення прпп. Антонія та Феодосія на різьблених дерев'яних хрестах

XVII—XVIII ст., що зберігаються в лаврській колекції.

Преподобний Феодосій Печерський. Фреска у Свято-Успенській Святогірській лаврі

Преподобний Феодосій Печерський із житієм у 14 клеймах. XVII ст. Іконописна майстерня Києво-Печерської лаври

1	2	3	4
5			6
7			8
9			10
11	12	13	14

Порядок клейм:

1. Хрещення Феодосія.
2. Феодосій просить мандрівників взяти його із собою подивитися "святі місця".
3. Мати повертає Феодосія з дороги та побиває.
4. Отрок Феодосій пече проскури.
5. Феодосій перед "начальником" Курська, який вручив йому "світлий" одяг (плащ). Феодосій віддає плащ жебракам.
6. Постриг Феодосія та вихід його з печери на поживу оводам і комарам.

7. Посвячення Феодосія в ігумени (преподобний Антоній благословляє Феодосія, який стоїть перед ним із групою ченців).
8. Зображення та напис на клеймі втрачено.
9. Феодосій годує жебраків.
10. Зображення та напис на клеймі втрачено.
11. Чудо про золото для монастиря (ангел кладе на стіл перед Феодосієм вузлик із золотом).
12. Чудо про "вогненную дугу" та будівництво храму.
13. Феодосій на смертному одрі.
14. Зображення та напис на клеймі втрачено.

Храм преподобного Феодосія на Дальніх печерах

Пам'ятна монета НБУ, присвячена преподобному Феодосію Печерському

Список бібліографічних посилань

1. История Киево-Печерской лавры : [ист.-богосл. исслед.] / игумения Серафима. Киев : Свято-Успен. Киево-Печер. лавра ; Мистецтво, 2001. Кн. 1: XI — первая половина XIII века, 2001. С. 37—50.
2. Патерик или Отечник Печерский, содержащий жития святых преподобных и богоносных отец наших, просиявших в Пещерах. Київ : Друк. Києво-Печерської лаври, 1702. С. 40—94.
3. Жиленко І. В. Преподобний Феодосій Печерський. Джерела і матеріали / Київська духовна академія і семінарія. Київ : Фенікс, 2015. 744 с.

Natalia Senchenko,
PhD of Historical Sciences,
Leading Researcher of the Research Department
of History and Archaeology,
National Preserve "Kyiv-Pechersk Lavra"
To the 950th anniversary of the death
of Reverend Feodosius Pecherskyi

The article highlights the life path of one of the founders of the Kyiv-Pechersk Lavra, Reverend Feodosius Pecherskyi.

The attention is focused on the period of the ascetic's monastic life, his ascetic exploits, devotion to spiritual service, active civic position in difficult historical periods.

The contribution of Feodosius Pecherskyi to the development of the monastery, the organization of monastic life, the introduction of the Studio Statute, and the establishment of book writing are considered.

The teachings of Feodosius Pecherskyi are analyzed from the perspective of the Christian worldview.

Keywords: *prepodobnij Feodosius Pecherskyi; Kyiv-Pechersk Monastery; asceticism; monasticism; Studio charter; book writing; literary heritage*

References

1. Igumeniya Serafima. (2001). *Istoriya Kievo-Pecherskoj lavry : [ist.-bogosl. issled.]*. Kiev: Svyato-Uспен. Kievo-Pecher. lavra ; Mistectvo. Kn. 1: XI — pervaya polovina XIII veka, pp. 37—50.
2. *Paterik ili Otechnik Pecherskij, sodержashij zhitiya svyatyh prepodobnyh i bogonosnyh otec nashih, prosiyavshih v Pesherah.* (1702). Kyiv: Druk. Kiyev-Pecherskoj lavri.
3. Zhilenko I. V. (2015). *Prepodobnij Feodosij Pecherskij. Dzhherela i materialy* / Kiyivska duhovna akademiya i seminariya. Kyiv: Feniks.

Надійшла до редакції 15 квітня 2024 року

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 21783-11683ПР від 31.12.2015.

Формат 60x84^{1/8}. Ум. друк. арк. 6,05. Тираж 63 пр. Зам. 27.

Журнал надруковано на обладнанні Книжкової палати України

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1954 від 24.09.2004.

До уваги читачів: електронний варіант журналу "Вісник Книжкової палати" ISSN 2076-9555 (онлайн-версія) розміщено на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського в розділі "Наукова періодика України":

http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/VKP/index.html